

## Tilburg University

### De regels van de woongroep

Weggemans, Tony Johan

*Publication date:*  
1990

*Document Version*  
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

*Citation for published version (APA):*  
Weggemans, T. J. (1990). *De regels van de woongroep*. [, Tilburg University]. Tilburg University Press.

#### General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

#### Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

# **De regels van de woongroep**

Tony Weggemans



TILBURG UNIVERSITY PRESS





## **De regels van de woongroep**





# De regels van de woongroep

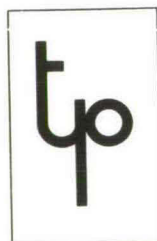
## Proefschrift

ter verkrijging van de graad van doctor  
aan de Katholieke Universiteit Brabant,  
op gezag van de rector magnificus, prof. dr. R.A. de Moor,  
in het openbaar te verdedigen ten overstaan van  
een door het college van dekanen aangewezen commissie  
in de aula van de Universiteit  
op donderdag 3 mei 1990 te 16.15 uur

door

**Tony Johan Weggemans**

geboren te Assen



Tilburg  
University  
Press  
1990

Katholieke Universiteit Brabant	
Bandnummer	990408
Signatuur	99 F 36

Promotor: Prof. Dr. Th. Beckers

---

## Voorwoord

---

**H**allo,' zei Knorretje, 'wat ben jij nou aan het doen?' 'Jagen,' zei Poeh. 'Jagen waarop?' 'Spoorzoeken,' zei Winnie-de-Poeh zeer geheimzinnig. 'Sporen waarvan?' zei Knorretje en kwam dichterbij. 'Dat is nu juist de vraag die ik mezelf stel. Ik vraag me af: waarvan?' 'Wat denk je dat je jezelf zult antwoorden?' 'Ik zal moeten afwachten tot ik het heb ingehaald,' zei Winnie-de-Poeh (Uit: Winnie-de-Poeh).

Dit proefschrift 'De regels van de woongroep' is de laatste in een serie publikaties van mijn hand over woongroepen. Vanaf het najaar van 1980 ben ik - met enige onderbrekingen - met het onderzoeken van woongroepen bezig geweest. Het eerste onderzoeksverslag verscheen in 1982 bij het IVA-Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de toenmalige Katholieke Hogeschool Tilburg. Het verslag droeg als ondertitel 'Een globale verkenning van een nieuwe woonbehoefte'.

Veel van mijn onderzoekstijd heb ik destijds besteed aan het zoeken naar een goede definitie van wonen in groepsverband. Toen is mij dat niet gelukt en ook nu, meer dan negen jaar later, moet U van mij geen passende definitie



verwachten. Geen enkele wetenschappelijk verantwoorde definitie van het onderzoeksobject<sup>1</sup> is in staat gebleken precies die fascinatie met het thema 'woongroepen' weer te geven die mij steeds weer gestimuleerd heeft tot het schrijven van artikelen en onderzoeksrapporten.

Wonen in groepsverband heb ik steeds beschouwd als een kristallisatiepunt van maatschappelijke problemen en maatschappelijke vernieuwingen. Zoals de kommunautaire bewegingen in de geschiedenis zochten naar oplossingen voor op dat moment actuele sociale problemen, zo doen hedendaagse woongroepen dat ook. Niet meer in de vorm van een herkenbare sociale beweging, waar we voor ons leven lid van kunnen worden, maar eerder als een heel even stilzetten van de dynamiek van het maatschappelijk netwerk waarin individuele leden van de samenleving met elkaar verbonden zijn. Heel even ontstaat er een nieuwe sociale ruimte waarin autonomie en verantwoordelijkheid samen op gaan om vervolgens weer uiteen te vallen. Zij die er aan deel genomen hebben, nemen hun ervaringen (positief en negatief) mee naar elders. Anderen nemen de speurtocht over. Zo zijn er heel wat mensen in Nederland die voor korte of langere tijd van een woongroep deel uitgemaakt hebben.

Als socioloog heb ik de behoefte gevoeld deze welhaast kollektieve speurtocht naar een manier van leven waarin individualiteit en solidariteit op eigentijdse wijze met elkaar verbonden zijn te dokumenteren. Deze studie is de neerslag van de huidige stand van zaken. Het merendeel van de woongroepen die aan het onderzoek meegewerkt hebben, bestaat waarschijnlijk op dit moment niet meer. Toch zegt dat niets over het succes of falen van de dynamiek die er aan ten grondslag ligt. De ervaring van woongroepleden dat het mogelijk is elke dag opnieuw het dagelijks leven te structureren, werkt ongetwijfeld door naar andere delen van de samenleving. Zolang er nog voetstappen vóór ons in het zand te vinden zijn, kunnen we blijven doorgaan met spoorzoeken.

De totstandkoming van dit proefschrift is een lange weg geweest waarop vele mensen, meestal zonder dat ze zich daarvan bewust geweest zijn, invloed gehad hebben. Een enkele opmerking in een gesprek of discussie, een enkele zin in een artikel was vaak voldoende om het creatieve proces weer op gang te helpen.

Voor het vertrouwen dat mijn teksten ooit nog eens uit zouden groeien tot een proefschrift wil ik twee mensen in het bijzonder bedanken. Prof. dr. Theo Beckers, mijn promotor, heeft mij op enkele zeer cruciale momenten gesteund door op een heldere wijze de nog af te leggen weg te schetsen, zelfs

---

<sup>1</sup> De gebruikte spelling in dit proefschrift is aangepast aan het onderwerp. Niet de voorkeursspelling, maar de moderne spelling is gevolgd.

als die voor mij volstrekt niet meer duidelijk was. Zijn uitspraak op 1 december 1989 dat het 'point of no return' bereikt was, zal ik niet gauw vergeten. Dr. Jack Burgers dank ik voor de inspirerende commentaren op mijn teksten en de nog meer inspirerende gesprekken over allerlei andere onderwerpen, die mij steeds weer duidelijk maakten dat de sociologie een uitermate boeiende wetenschap kan zijn. Dat hij het met badminton na al die jaren nog steeds niet van mij kan winnen, doet aan zijn uitermate waardevolle ondersteuning van mijn intellectuele proces niets af.

Dank ben ik ook verschuldigd aan de leden van STOA: drs. Saskia Poldervaart (UvA), drs. Harrie Jansen (EUR) en (in een later stadium) ir. Beatrice Kesler (LUW). Onze regelmatige besprekingen van elkaars werk heb ik als bijzonder plezierig ervaren. Ondanks de grote verschillen van inzicht over de bruikbaarheid van Habermas' theorieën, bleven zij mijn teksten van kritisch commentaar voorzien. Dat mijn proefschrift (en naar ik hoop ook dat van hen) daardoor aan waarde heeft gewonnen, staat voor mij vast.

De uiteindelijke tekst is door drs. Alita Caljé (CBM) consciëntieus op taal- en stijlfouten gescreend. Voor elk van de 307 fouten die zij ontdekt heeft, ben ik haar dankbaar. Ook drs. Jan Schoolmeesters van de Tilburg University Press dank ik voor zijn korrekties en aanwijzingen.

Dit onderzoek zou niet mogelijk geweest zijn zonder de bereidwillige medewerking van de woongroepen die de vragenlijsten ingevuld hebben en mij een interview toestonden. Het houden van de interviews maakte mij telkens weer duidelijk hoe sociale ontwikkelingen in de praktijk vorm en kleur krijgen.

Tenslotte wil ik mijn huisgenoten, en met name mijn vriendin Annelies Wagemakers, bedanken voor het accepteren van mijn participerende observatie en het voortdurend aanhoren van mijn analyses van ons dagelijks leven. Van nu af aan ben ik weer een gewoon lid van de woongroep.

Tilburg, maart 1990.



---

# Inhoud

---

<b>1. Inleiding</b>	<b>1</b>
Differentiatie van leefvormen	3
Sociale en technologische vernieuwing	6
De noodzaak van sociale vernieuwing	9
Een beoordelingscriterium voor woongroepen	13
Kommunikatieve rationaliteit als toetssteen	17
De probleemstelling en opzet van het onderzoek	19
Plaatsbepaling ten opzichte van ander onderzoek	21
<b>2. Woongroepen in Nederland</b>	<b>23</b>
Een definitie van wonen in groepsverband	24
Kenmerken van Nederlandse woongroepen	34
Een empirische typologie van woongroepen	49



<b>3. Woongroepen en rationalisering</b> .....	<b>51</b>
Rationalisering .....	52
Kommunikatief en instrumenteel handelen .....	57
Leefwereld en systeem .....	60
Rationalisering, kolonisering en woongroepen .....	64
Ontwikkeling van twee typen woongroepen .....	67
De kommunikatieve woongroep .....	70
De instrumentele woongroep .....	73
De typische verhouding tot de overheid .....	74
 <b>4. Kommunikatieve en instrumentele woongroepen</b> .....	 <b>79</b>
Het opsporen van de woongroepen .....	80
Regelingen in woongroepen .....	81
Selectie van typische woongroepen .....	82
De konstruktie van de rationaliteitsschaal .....	84
De resultaten van de eerste interviewronde .....	89
Het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen .....	105
Tussenbalans .....	110
De grenzen van de kommunikatieve rationaliteit .....	115
De beperkte bespreekbaarheid van thema's .....	122
 <b>5. De kommunikatieve rationaliteit van de woongroep</b> .....	 <b>127</b>
Produktontwikkeling van de kommunikatieve woongroep .....	130
De moderne tweerelatie .....	132
De kracht van de vanzelfsprekendheid .....	136
Kultuurontwikkeling vanuit de kracht van de woongroep .....	143
Het bredere belang van de woongroep als sociaal experiment ..	149
De taak van de overheid .....	152
 <b>6. Slotbeschouwing</b> .....	 <b>155</b>
Evaluatie van de gevolgde werkwijze .....	160
Enkele opmerkingen bij Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen .....	161

<b>7. Summary</b> .....	<b>165</b>
-------------------------	------------

<b>Bijlagen</b> .....	<b>171</b>
-----------------------	------------

A. Woongroepen in het telefoonboek .....	172
B. Definities van woongroepen in de literatuur .....	173
C. Een empirische typologie m.b.v. faktoranalyse .....	178
D. Verdeling steekproef over Nederland .....	180
E. Eerste vragenlijst .....	182
F. Resultaten latente klassenanalyse .....	190
G. Achtergrondkenmerken van kommunikatieve en instrumentele groepen .....	192
H. Vragenschema interviews .....	193
I. De tweede vragenlijst .....	196
J. Portretten van geïnterviewde woongroepen .....	199

<b>Gebruikte literatuur</b> .....	<b>217</b>
-----------------------------------	------------





---

## Inleiding

---

**E**nige tijd geleden was ik getuige van een gesprek waarin een man aan zijn gesprekspartner meedeelde sinds kort gescheiden te zijn. Voor de ander was dat blijkbaar niet voldoende, want de wedervraag was: 'Maar hōe ben je gescheiden? Hoe is nu de relatie met je kinderen?' Het stellen van deze wedervraag maakte duidelijk dat de eenvoudige mededeling over het gescheiden zijn, voor de ander onvoldoende was voor het begrijpen van de leefsituatie van de betrokken man. Niet duidelijk was of de man nu alleen de kinderen opvoedde, of zijn ex-vrouw dat deed, of dat ze tot een vorm van gedeeld ouderschap hadden besloten.

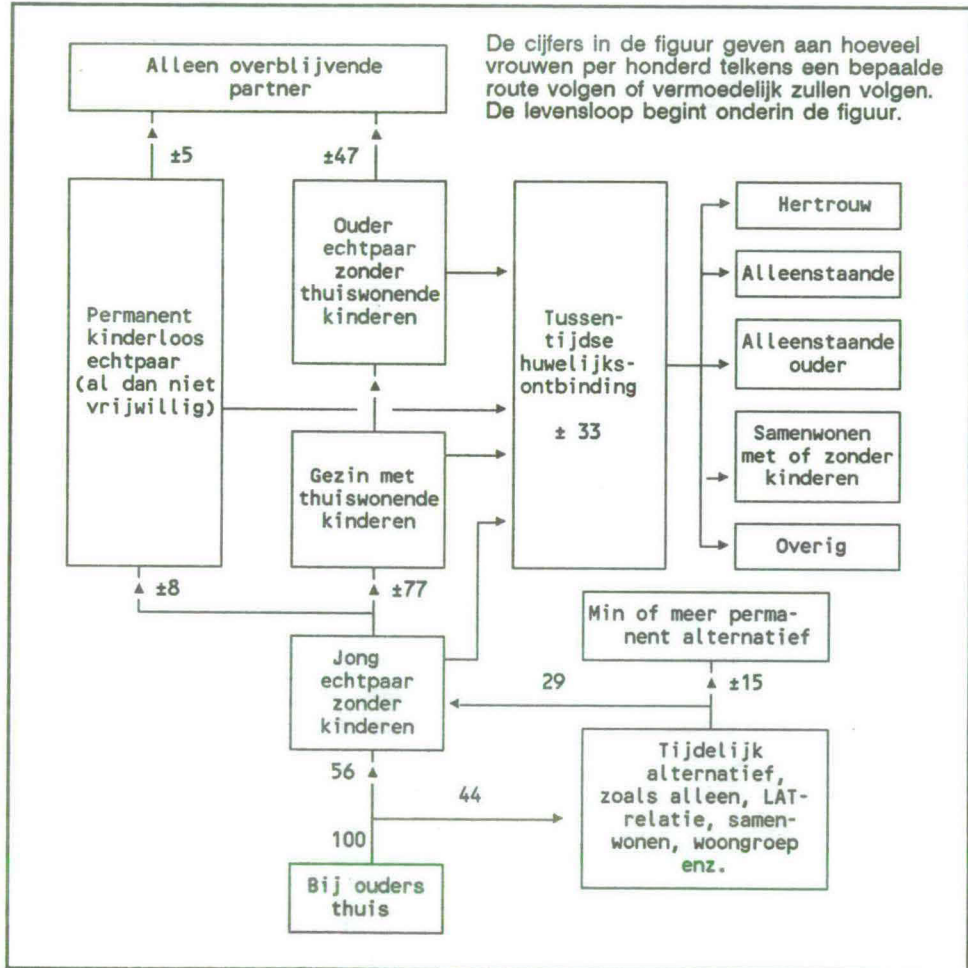
Dit voorbeeld is illustratief voor het langzaam maar zeker verdwijnen van wat in de gezinssociologie de standaardlevensloop van mensen heet. Was het enige decennia geleden nog 'normaal' dat de kinderen bij echtscheiding aan de moeder werden toegewezen<sup>1</sup>, nu zijn er keuzen mogelijk. Bovendien is ook de acceptatie van het feit dat mensen eigen keuzen maken toegenomen.

---

<sup>1</sup> De bekende film 'Kramer vs. Kramer' (regie: R. Benton, 1979) met Meryl Streep en Dustin Hoffmann in de hoofdrollen, geeft op een dramatische wijze deze situatie weer.

Terwijl het vroeger een schande was om gescheiden te zijn, kan er nu openlijk over gesproken worden.

**FIGUUR 1.1** GESCHATTE LEVENSLLOOP VOOR VROUWEN UIT DE GEBORTEKOHORT 1950-1959 OP BASIS VAN ORIN-RESULTATEN. BRON: VAN LEEUWEN, 1986.



Uit recent onderzoek blijkt dat in Nederland voor ongeveer de helft van de volwassenen tussen 18 en 54 jaar het leven volgens de zogenaamde standaardlevensloop verloopt. De standaardlevensloop houdt in dat iemand zijn of haar jeugd bij de eigen ouders doorbrengt, na eventueel een korte periode van alleen wonen of samenwonen een eigen huishoudencarrière begint door te trouwen, na enige tijd kinderen krijgt, vervolgens wanneer dezen het huis

uitgaan nog een aantal jaren met de huwelijkspartner doorbrengt en tenslotte komt te overlijden al of niet na een periode van alleen wonen door het eerder overlijden van de huwelijkspartner. De andere helft van de bevolking wijkt van dit standaardpatroon af door af te zien van een huwelijk, af te zien van het krijgen van kinderen, of door het meemaken van een echtscheiding. Alles bij elkaar blijken er in de praktijk 81 verschillende levenslooppatronen te bestaan (Kuijsten, 1987; Ploegmakers & Van Leeuwen, 1988).

Elk van deze patronen ontstaat door op bepaalde momenten een van het standaardpatroon afwijkende weg in te slaan. Welke 'reisroutes door het leven' zoal voor een specifieke geboortekohort mogelijk zijn, laat Figuur 1.1 zien.

Dat het maken van keuzen op de levensweg niet altijd even gemakkelijk is, blijkt o.a. uit de sprekende titel van een publikatie van Van Asperen e.a.: 'Waar ben ik aan begonnen?' Het boek probeert door het geven van een overzicht van de voor- en nadelen van een aantal in Nederland voorkomende leefvormen, mensen te ondersteunen bij het maken van hun keuzen. Wat opvalt is dat het boek geschreven is door een aantal medewerkers van de afdeling preventie van het RIAGG vanuit de gedachte dat meer kennis over mogelijke leefvormen en een bewustere keuze het ontstaan van psychosociale problemen tegen zou kunnen gaan. Het kiezen voor een leefvorm leidt blijkbaar niet altijd tot het zo gewenste geluk.

---

## Differentiatie van leefvormen

De aangehaalde studies maken duidelijk dat er sprake is van een toegenomen differentiatie van leefvormen. Naast het gezin hebben een aantal andere relatievormen (samenwonen, LAT-relatie, woongroepen, Centraal Wonen, leven zonder partner) maatschappelijke erkenning gekregen. Onafscheidelijk daarmee verbonden is dat mensen steeds vaker in hun levensloop voor keuzen gesteld worden. Minder dan vroeger laten mensen zich bij hun keuzen leiden door maatschappelijk voorgeschreven patronen. Mensen zijn mondiger geworden en proberen meer en meer een *eigen* inhoud aan hun primaire relaties te geven. Het gevolg van deze trend is niet alleen dat er *nieuwe* relatievormen ontstaan, maar ook dat bestaande relatietypen, zoals het burgerlijk huwelijk, op steeds meer verschillende manieren ingevuld worden. Steeds meer geldt dat het ene huwelijk het andere niet is en dat elke samenwoning haar eigen karakteristiek heeft. In sociologische termen heet dit dat de mate van institutionalisering van de primaire relatie afgenomen is.

In de dagelijkse praktijk leidt de afnemende institutionalisering van leefvormen ertoe dat niet meer aan bestaande verwachtingspatronen voldaan



wordt. De maatschappelijke werkelijkheid gaat er steeds meer uitzien als het beeld van een kaleidoskoop: veelkleurig, zonder structuur en onvoorspelbaar. De precieze betekenis van bepaalde sociale feiten en handelingen is niet meer op het eerste gezicht duidelijk, hetgeen in het dagelijks leven talloze kleine en grotere problemen met zich mee kan brengen. Het weergegeven gesprek aan het begin van dit hoofdstuk was daar een illustratie van.

Wanneer mensen gescheiden zijn, betekent dat niet meer automatisch dat de kinderen door de moeder verzorgd zullen worden. De veronderstelling dat een gescheiden man zich als een ongebonden vrijgezel door het leven kan bewegen, is dus evenmin juist. Steeds vaker komt het voor dat gescheiden mannen in hun tijdsplanning rekening moeten houden met hun verzorgings-taak voor de kinderen.

Wanneer een jong stel een nieuwe woning gaat betrekken, is het niet steeds vanzelfsprekend dat ze pas getrouwd zijn en ook niet dat de vrouw de hele dag thuis is om de deur open te doen voor de aflevering van een nieuw meubelstuk. Bovendien hoeft het zelfs niet eens om een man en een vrouw te gaan, maar kan het ook een homoseksueel paar betreffen.

Een laatste voorbeeld: wanneer een vrouw ongeveer dertig jaar is, vloeit daar niet meer vanzelf uit voort, dat ze dus wel kinderen zal hebben in de leeftijd van 0 tot 5 jaar. Als ze die wel heeft kan ze getrouwd zijn, maar ook bewust ongehuwd.

Van Dam heeft eens een keer in een lezing de volgende vraag van een belastingplichtige aan de belastinginspekteur genoemd als illustratie van de uit het proces van differentiatie van leefvormen voortvloeiende problemen:

'Mijnheer, mijn ex-vrouw, die een meerjarig echt minimum is, woont in ons oude huis, waarvoor ik rente en aflossing betaal bij wijze van alimentatie. Mijn tijdelijke vriendin woont zolang bij mij in mijn huurhuis, omdat mijn vaste vriendin, die vast werk heeft, een jaar bij haar moeder is gaan wonen. Mijn tijdelijke vriendin werkt in deeltijd en heeft haar Van Dam-woning aangehouden. Mijn vraag is: wiens voet mag ik overhevelen, welke kop moet er af en wie of wat mag ik aftrekken en zo nee, hoe lang nog?' (Van Dam, 1985, 25).

Veel van de traditioneel geldende vanzelfsprekendheden rondom primaire relaties maken langzaam maar zeker plaats voor afspraken die de betrokkenen onderling maken over de door hun voorgestane wijze van leven. Soms wijkt zo'n geheel van afspraken in sterke mate af van een gangbare wijze van leven en ontstaat een nieuwe relatievorm. De LAT-relatie, het co-ouderschap, de

woongroep en Centraal Wonen zijn hier voorbeelden van.<sup>2</sup> Voordat een relatievorm met een naam getooid wordt en daarmee een zekere mate van maatschappelijke erkenning verkrijgt, is er in de praktijk al jarenlang mee 'geëoefend', zelfs zonder dat mensen zich daarvan expliciet bewust waren en vaak ook zonder dat anderen dat wisten.

Het proces van differentiatie van leefvormen, en daarmee samenhangend de opkomst van nieuwe leefvormen, is moeilijk te rekonstrueren. Het valt bijvoorbeeld nauwelijks precies vast te stellen *wanneer* de eerste LAT-relatie zich voordeed en evenmin laat staan *wie* daar voor het eerst mee begonnen is. Pas na een zekere tijd ontstaat er een 'etiket' voor een bepaald soort relatie en wordt de leefvorm herkenbaar.

Voor de nieuwe leefvorm 'woongroep' - die in dit boek centraal zal staan - geldt dat er in 1974 voor het eerst een vermelding in het telefoonboek van Utrecht te vinden is. Rond 1975 wordt er in Nijmegen een actiegroep opgericht om huisvestingsmogelijkheden voor woongroepen te bepleiten. Een zekere vorm van overheidserkenning volgt pas in 1984 als de nota 'Wonen in groepsverband' van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer verschijnt.

Ongetwijfeld hebben ook al vóór 1974 talloze mensen in een leefvorm gewoond die nu een woongroep genoemd zou worden. Binnen studentenkringen kende men al lang het zogenaamde 'vrije huis' (een studentenhuus zonder hospita), in de linkse beweging de 'kommune' en bij religieus geïnspireerden de 'kommunauteit'. Vooral het wonen in een vrij studentenhuus kan als een voorloper van de hedendaagse woongroep beschouwd worden. Anno 1981 was bijna een kwart van de mensen die voor het eerst in een woongroep woonden, afkomstig uit een 'vrij studentenhuus' (Jansen, 1982, 17).

Voor Centraal Wonen, een andere variant van het wonen in groepsverband, bestaat er wel een markant beginpunt in de vorm van een oproep die een Nijmeegse huisvrouw in 1969 in een weekblad plaatste en waarin ze ontwerpers opriep een vorm van wonen met centrale voorzieningen te ontwikkelen. Het duurde vervolgens tot 1977 voordat het eerste projekt in Hilversum daadwerkelijk geopend kon worden.

Woongemeenschappen van ouderen, een tussenvorm tussen Centraal Wonen en de woongroep, zijn weer van latere datum. Een tv-uitzending in 1981 over

---

<sup>2</sup> Partners die *niet* in hetzelfde huus wonen hebben een zogenaamde Living-Apart-Together-relatie. Onder co-ouderschap wordt verstaan dat gescheiden ouders toch gelijkelijk verantwoordelijk blijven voor de opvoeding van de kinderen. Wat een woongroep precies is, zal in hoofdstuk 2 nog uitgebreid beschreven worden. Zie voor een overzicht van hedendaagse leefvormen bijvoorbeeld: Van Asperen e.a., 1987.



een bejaardenboerderij in Bad Segesberg (Duitsland) veroorzaakte vele reacties die tot diverse initiatieven in Nederland aanleiding gegeven hebben. Echter ook daarvóór werd er al over nagedacht (Weggemans e.a., 1985, 117).

---

### Sociale en technologische vernieuwing

Dat nieuwe leefvormen in onze samenleving op een moeilijk naspeurbare wijze ontstaan, is op het eerste gezicht een weinig verrassende konstatering. Maatschappelijke vernieuwingen laten zich in het algemeen zelden precies rekonstrueren. Toch is het aan de andere kant merkwaardig dat de hedendaagse Westerse samenleving, die zo gericht is op vooruitgang en ontwikkeling en waar zoveel energie wordt gestoken in het zoeken naar oplossingen voor actuele problemen, zo weinig aandacht besteedt aan ideeën en uitvindingen op het terrein van de sociale verhoudingen in het algemeen en de primaire leefvormen in het bijzonder. Terwijl het geloof in de technologische maakbaarheid van onze dagelijkse leefwereld de laatste jaren dankzij de opkomst van de mikro-elektronika een enorme vlucht heeft genomen en de kranten in hun weekend-bijlagen regelmatig rapporteren over de nieuwste uitvindingen in de natuurwetenschappen, lijkt het geloof in de sociale maakbaarheid tot een dieptepunt gedaald. Van Dam analyseert dit verschijnsel als dé crisis van de verzorgingsstaat en konstateert dat 'ieder geloof in de realiseerbaarheid van gemeenschappelijke doeleinden in onze samenleving systematisch wordt ondermijnd' (1985, 25), deels door de verstarde sociale infrastructuur, deels door een hernieuwde politieke aksentuering van het vrije markt-mechanisme.

Hoewel hij daar in het algemeen gelijk in heeft, laat bijvoorbeeld het ontstaan van Centraal Wonen als gevolg van een eenvoudige advertentie zien, dat er ondanks het heersende ongeloof altijd mensen geweest zijn die daar niet in mee gingen.

Als er een vergelijking gemaakt wordt van de uitvinding en introductie van een technologisch produkt, zoals bijvoorbeeld een nieuw type auto, met de opkomst van een sociaal 'produkt', zoals een nieuwe leefvorm, is sprake van markante verschillen. De ontwikkeling en introductie van een nieuw type auto is een activiteit waaraan over de gehele wereld zeer intensief gewerkt wordt. Niet alleen de industrie speelt hierin een rol, maar ook de overheid die via wetgeving bepaalde milieu-effecten nastreeft, stringente veiligheidseisen stelt en door middel van het economisch beleid bepaalde ontwikkelingen tracht te bevorderen.

In de auto-industrie wordt veel energie gestoken in onderzoek naar de voorkeuren van potentiële kopers. Via natuurwetenschappelijk onderzoek

wordt gezocht naar nieuwe materialen en andere produktietechnieken om zo efficiënt mogelijk op de verwachte vraag in te kunnen spelen. Tenslotte wordt via kostbare reclamecampagnes getracht een nieuw automodel onder de aandacht van het publiek te brengen, waarbij niet geschroomd wordt aan een auto een imago te geven dat gebaseerd is op aspecten die voor het feitelijk gebruik volstrekt niet relevant en voor de samenleving als geheel zelfs uitermate negatief kunnen zijn. Zo is de opvallende vermelding in advertenties van topsnelheden boven de 120 km/h in Nederland objektief gezien zinloos, aangezien dergelijke snelheden wettelijk niet toegestaan zijn. Ook het benadrukken van de unieke eigenschappen van een bepaald type auto, komt de verkeersveiligheid niet ten goede. In het hedendaagse drukke verkeer wordt van de automobilist eerder een uniform en voorspelbaar gedrag verwacht dan een rijstijl waaruit de uniciteit van auto of eigenaar naar voren komt.

Als we nu vervolgens naast dit beeld van de introductie van een nieuw type auto, een beeld van de opkomst van een nieuwe relatievorm plaatsen, wordt duidelijk hoezeer maatschappelijke vooruitgang in ons denken (en handelen) verbonden is met technologische ontwikkelingen.

Zo is er op het terrein van de primaire relaties nauwelijks sprake van een politiek gestuurd beleid. Voorzover er op dit terrein beleid bestaat, heeft dit eerder het kenmerk van het achteraf legaliseren van reeds bestaande ontwikkelingen, dan van het doelbewust nastreven van bepaalde 'vernieuwingen in de produktie'. De hedendaagse Westeuropese kultuur verschaft hiervoor overigens ook weinig aanknopingspunten. Het beïnvloeden van bevolkingsontwikkelingen wordt alleen in zeer bijzondere omstandigheden (bijvoorbeeld ontwikkelingslanden) geaksepteed, vanuit de overtuiging dat beslissingen omtrent het gewenste kindertal in de privé sfeer genomen dienen te worden. In economische termen is op dit terrein sprake van een absoluut geloof in de werking van het vrije-marktprincipe en het principe van de 'vrije ondernemingswijze produktie'.

De terughoudendheid in het formuleren en nastreven van doelstellingen op het terrein van de primaire relaties betekent echter niet dat er in de praktijk geen invloed uitgeoefend wordt op deze ontwikkelingen. Zoals Van Dam (1985, 25) terecht opmerkt, zijn er door de wetgever steeds fijnmaziger regels gemaakt in reactie op het ontstaan van nieuwe gedragsvormen. Impliciet gaat van dit voortdurende verfijningsproces van regelingen een verstarrend effect uit. De wetgeving heeft de neiging bestaande relatievormen te bevestigen en staat over het algemeen weinig open voor nieuwe relatievormen. De maatschappelijke erkenning daarvan moet steeds 'bevochten' worden door de rechtstreeks belanghebbenden oftewel de 'konsumenten'. De strijd om de sociale zekerheidswetten afgestemd te krijgen op het gelijkheidsbeginsel van



mannen en vrouwen en de recente conflicten over het toekennen van ouder-schapsverantwoordelijkheid aan homofiele paren zijn hiervan actuele voorbeelden.

Bovendien mogen ook de onbedoelde effecten van overheidsbeleid op leefvormen niet uit het oog verloren worden. Zo heeft de introductie van de zogenaamde voordeurdelersregeling in de bijstandsverlening tot een opvallende toename van het aantal voordeuren in Nederland geleid, o.a. door het gebruik van dubbele huisnummers (zoals 16-01, 16-02 enz.). Hoewel het hier voor een belangrijk deel om fictieve voordeuren gaat, vormt de regeling ongetwijfeld een reële belemmering voor mensen om samen te gaan wonen.

Een ander voorbeeld is het effect van de verlaging van de maximale huur waarvoor huursubsidie verkregen kan worden. Deze vanuit algemeen volks-huisvestingsoogpunt verdedigbare maatregel, brengt echter Centraal Wonen-projecten die een vermenging van verschillende leefvormen nastreven en dus ook enkele grote (en dus dure) woningen in hun projekt opgenomen hebben, in serieuze moeilijkheden.

Zo zijn er nog talloze andere voorbeelden uit diverse sectoren van het overheidsbeleid te geven die duidelijk maken dat er wel degelijk sprake is van invloed op de vorming van primaire relaties. Primaire leefvormen zijn echter desalniettemin geen *expliciet* beleidsthema.

Ook van op innovatie gericht onderzoek is op het terrein van de primaire leefvormen geen sprake. Het meeste wetenschappelijk onderzoek streeft niet méér na dan het beschrijven van de verwarrende ontwikkelingen, die het gevolg zijn van de 60% onverklaarde variantie in het menselijk gedrag. Aan het verklaren komt men meestal niet toe<sup>3</sup>, laat staan aan het expliciet formuleren van wenselijk geachte ontwikkelingslijnen. Een propaganda-inspanning die te vergelijken is met de reclamecampagnes bij de introductie van een nieuw type auto, is op dit terrein haast onvoorstelbaar. Voorzover er voorlichting plaats vindt rondom primaire relaties, heeft deze vooral het karakter van het benadrukken van de keuzevrijheid van mensen en het presenteren van de keuzemogelijkheden.<sup>4</sup>

In een klimaat waarin het geloof in de maakbaarheid van de samenleving op een dieptepunt verkeert en beleid slechts in konserverende termen (zoals 'het beschermen van de hoeksteen van de samenleving') mag worden uitgedrukt,

---

<sup>3</sup> Van Setten (1987, 159) hierover: 'Ik betwijfel of het wel mogelijk is om een eenduidig en afdoend verklaringsmodel te construeren van die verandering [van het gezin]'.

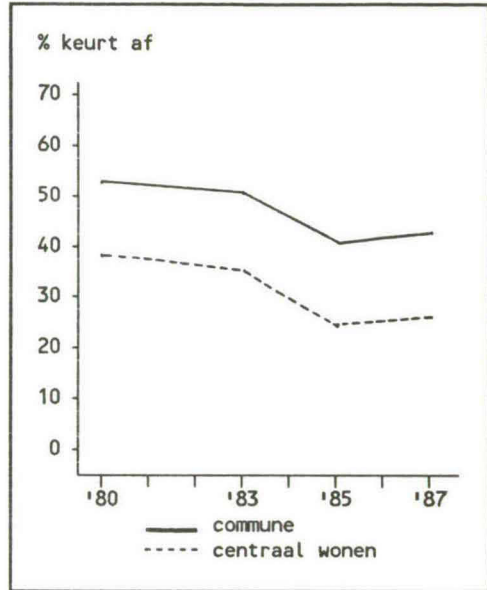
<sup>4</sup> Zo heeft de Stichting HOZ een boekje uitgegeven over nieuwe woonvormen. In de inleiding wordt als doel aangegeven: 'Dit boekje geeft er algemene informatie over zodat een aantal vooroordelen weggenomen kunnen worden en mensen weten waar ze voor kunnen kiezen'. Zie: Goorhuis (1986, 2).

worden mensen die op zoek zijn naar nieuwe vormen van leven met argwaan bekeken.

De opkomst van een nieuwe leefvorm, zoals wonen in groepsverband, is misschien nog wel het beste te vergelijken met de introductie van de Variomatic ('het pientere pookje') in een personenauto van DAF in 1959. Een op zichzelf schitterende verbetering van het autorijden, werd geconfronteerd met een grote mate van weerstand bij het publiek. Door een slechte 'positionering in de markt' werd de Variomatic in de volksmond al na korte tijd gezien als een hulpmiddel voor bejaarden die niet in een 'normale' auto konden rijden. Dat betekende het voortijdige en voorlopige einde van de Variomatic.

Dat ook woongroepen veel last hebben van negatieve beeldvorming wordt door de in Figuur 1.2 weergegeven onderzoeksgegevens van het Sociaal-Cultureel Planbureau aangetoond. Of dat betekent dat wonen in groepsverband het zelfde lot beschoren zal zijn als 'het pientere pookje' van DAF valt nu nog niet te zeggen.

FIGUUR 1.2 NEGATIEF OORDEEL OVER COMMUNE EN CENTRAAL WONEN. BRON: SOCIAAL EN CULTUREEL RAPPORT 1988.



## De noodzaak van sociale vernieuwing

De vergelijking van technologische en sociale innovatie maakt duidelijk dat (auto-)technologie met andere waarden en normen bekeken en beoordeeld wordt dan sociale verhoudingen tussen mensen. Geen verbazingwekkende konklusie wellicht, maar toch de moeite waard om even bij stil te staan.

Terwijl er op het gebied van de technologie sprake is van diverse beleidsnota's waarin doelstellingen en strategieën uitgewerkt zijn, bestaat er over de wenselijkheid van bepaalde sociale ontwikkelingen in onze samenleving weinig overeenstemming. Noch de wederopbouw van ons land noch de realisering van welvaarts- of verzorgingsstaat hebben tegenwoordig als leidend idee voldoende bindingskracht. Weliswaar wordt er door politieke partijen gepoogd hedendaagse samenlevingskoncepten (zoals bijvoorbeeld 'de verantwoordelijke



samenleving') te ontwikkelen, maar dit heeft nog niet tot het bewust stimuleren van sociale experimenten geleid, zo daar overigens al voor gekozen zou worden. Een voldoende uitgewerkte en breed gedragen sociale ideologie en een daarop gebaseerd sociaal beleid ontbreken momenteel.

Voor al in de primaire leefsfeer wordt de (ideologische) verantwoordelijkheid voor ontwikkelingen volledig aan de betrokkenen zelf overgelaten (positief geformuleerd) c.q. wordt deze verantwoordelijkheid op hen afgeschoven (negatief geformuleerd). Desalniettemin is er zoals gezegd wel degelijk sprake van invloed van het beleid op de primaire leefvormen. Het mag dan geen beleidsthema zijn, het is wel degelijk een beleidsobjekt.

In het kader van deze studie over hedendaagse woongroepen voert het te ver een uitgebreide (historische) analyse te maken van de samenhang tussen technologische en sociale vernieuwing. Onmiskenbaar zijn er perioden aan te wijzen waarin wel sprake geweest is van gerichte inspanningen om de sociale structuur van de samenleving te beïnvloeden. De opkomst van de sociale wetenschappen in het midden van de 19e eeuw, van het volksontwikkelingswerk aan het begin van deze eeuw en van het begrip 'sociale technologie' in de jaren zestig van deze eeuw, markeren bijvoorbeeld dergelijke perioden. Het bestaan van utopische beelden van een ideale samenleving en van kommunautaire bewegingen loopt hiermee min of meer parallel.<sup>5</sup>

Door de tijd heen is er sprake van een golfbeweging wat betreft de aandacht voor sociale vernieuwing. Hoewel de stelling dat deze golfbeweging enigszins achterloopt bij de golfbeweging van de economisch-technologische vernieuwing, voor discussie vatbaar is<sup>6</sup>, is er de laatste tijd naast de al aanwezige aandacht voor technologische vernieuwingen onmiskenbaar sprake van een toenemende interesse voor sociale vernieuwingen.

Zo stelt Salén (1984, vi):

"[There is a] need to re-direct creativity into channels that will help to solve some of the great contemporary problems [...]. Everyone appreciates the significance of science and technology in this connection, but few people seem to be aware of the fact that greater scope must now be given to the initiation and evaluation of social experiments".

---

<sup>5</sup> Zie voor een historische schets van kommunautaire bewegingen: Poldervaart, 1985.

<sup>6</sup> Een argument ter ondersteuning van deze stelling is dat kommunautaire bewegingen vaak als reactie op de (ongewenst geachte) sociaal-economische gevolgen van technologische ontwikkelingen ontstonden. Zie: Poldervaart, 1985, p. 29 en p. 34. Volgens Van Steenberg (1986, 5) hangt het echter van de specifieke historische periode af of sociale vernieuwingen leidend dan wel volgend zijn ten opzichte van economisch-technologische ontwikkelingen.

Van der Loo e.a. (1984, 219) constateren eveneens een overmatige aandacht voor technologische vernieuwingen en pleiten voor een actief beleid ten aanzien van 'vraagstukken van noodzakelijke en ingrijpende sociale en kulturele innovaties'.

Ook het recente rapport over sociale vernieuwing in Rotterdam (Het Nieuwe Rotterdam, 1989), dat tot stand gekomen is als aanvulling op een rapport over economische vernieuwingen en waarin o.a. gepleit wordt voor de oprichting van een sociaal 'laboratorium', is kenmerkend voor een omslag in het denken over sociaal beleid.

Een meer op zichzelf staand pleidooi voor sociale vernieuwing, wordt gehouden door Van Dam (1985, 31), die verlangt naar een 'grote nieuwe ouderwetse sociale beweging [...] die ouderwets streeft naar het welzijn van iedereen, die ook nog zegt hoe dat kan en die bestaat uit zelfstandige en onafhankelijke individuen, die met compassie en verstand zoekend voorwaarts streven, beseffend dat de hoop op verlossing ligt in een geordende samenleving'.

Of nu sociale vernieuwingen ná, vóór of onafhankelijk van technologische ontwikkelingen verschijnen, in alle gevallen is in de huidige tijd aandacht voor het opzetten en evalueren van sociale experimenten wenselijk. Zonder deze aandacht lopen sociale experimenten hetzelfde gevaar als het 'pientere pookje' van DAF: er wordt een hoop energie in gestoken, maar door weerstand van de omgeving leidt dit niet tot oplossing van maatschappelijke problemen, zelfs als de mogelijkheden daartoe reëel aanwezig waren.

Het besef van de noodzaak van gestructureerde aandacht voor sociale vernieuwing en sociale experimenten ligt ten grondslag aan het perspectief van waaruit wonen in groepsverband in dit boek geanalyseerd zal worden.

Wonen in groepsverband wordt door mij beschouwd als een sociaal experiment dat een bijdrage kan leveren aan het streven naar een maatschappelijke ordening, waarin actuele behoeften, zoals de behoefte aan autonomie, individualiteit en kleinschaligheid<sup>7</sup>, tot uitdrukking komen.

Het experimentele karakter van de woongroep zit vooral in het feit dat een aantal volwassenen, die onderling geen verwantschapsrelatie hebben, op vrijwillige basis een samenlevingsverband zijn aangegaan. Dat is in een samenleving waarin het aantal één- en tweepersoonshuishoudens steeds meer toeneemt, een opvallend fenomeen.

Het sociale experiment 'wonen in groepsverband' beschouw ik als een onderdeel van een meer algemeen sociaal innovatieproces. Volgens Van Steenberghe (1986, 6) is een sociaal experiment een proeftuin met een zekere voorbeeldwaarde voor de omgeving. Het is gericht op het verwerkelijken van

---

<sup>7</sup> Zie bijv. Van der Loo e.a., 1984, p. 210.



een idee, op het uitproberen van nieuwe vormen en op het testen van hun levensvatbaarheid. De relatie tussen experiment en vernieuwing komt tot uitdrukking in de drie door hem onderscheiden stadia van sociale innovatie:

1. de ontwikkeling van ideeën als uitdrukking van nieuwe behoeften, verlangens en waarden;
2. de verwerkelijking van ideeën in de vorm van sociale experimenten;
3. het diffusieproces, de uitstraling naar de omgeving.

Als we ons voorstellen dat er een (bijvoorbeeld door de overheid of door een sociale beweging geïnitieerd) sociaal innovatieprogramma zou bestaan analoog aan innovatieprogramma's op technologisch gebied, dan zou wonen in groepsverband daarvan ongetwijfeld deel uit maken als één van de sociale experimenten. De overheid zou in dat geval een actief stimulerende rol op zich nemen, zou nieuwe ideeën belonen en zou proberen knelpunten bij de verwezenlijking van initiatieven weg te nemen. Een mogelijke vorm hiervoor zou bijvoorbeeld zijn de vrijstelling van bepaalde verplichtingen op het gebied van de bouwvoorschriften of op fiscaal gebied. Met behulp van onderzoek zou een dergelijk sociaal innovatieprogramma tenslotte begeleid en geëvalueerd kunnen worden.

Een sociaal innovatieprogramma met vergelijkbare elementen als bestaande technologische innovatieprogramma's bestaat echter niet. Een verklaring hiervoor is de al eerder genoemde algemene terughoudendheid van de overheid om zich te bemoeien met zaken die geacht worden tot de privé sfeer te behoren. Ook vanuit de samenleving zelf is er weinig behoefte aan bemoeienis van overheid. De grote waarde die in de Nederlandse cultuur aan privacy gehecht wordt en de in sommige kringen negatieve perceptie van de overheid, maakt een sociaal innovatieprogramma vrijwel onmogelijk.<sup>8</sup>

Wat wonen in groepsverband betreft wordt het overheidsbeleid bepaald door het in de 'Nota Wonen in groepsverband' (VROM, 1984) weergegeven standpunt dat groepswonen dezelfde kansen dient te hebben als andere vormen van huisvesting en dat extra stimulering geen beleidsoptie is. In de praktijk betekent dit een terughoudend en zeker geen innovatief beleid.<sup>9</sup>

---

<sup>8</sup> Snel c.s (1985, 139) wijzen in het bijzonder op de ambivalente verhouding tussen nieuwe sociale bewegingen en de overheid. Zij verwachten dat deze verhouding in de komende jaren eerder zal verslechteren dan verbeteren.

<sup>9</sup> Voorbeelden van actuele beleidsknelpunten zijn te vinden in de publikaties van organisaties van woongroepen (zoals: Handleiding Groepshuisvesting, 1986; Nieuwsbrief Woongroepenwinkel Groningen; Tijdschrift Gewoon Anders). Overigens wordt het terughoudende standpunt van de (rijks)overheid niet konsekvent toegepast. Voor het groepswonen van ouderen wordt bijvoorbeeld wel de ondersteuning van een landelijke vereniging gesubsidieerd, terwijl dit bij andere vormen van groepswonen steeds opnieuw geweigerd wordt.

Voorzover woongroepen zelf vragen om ondersteuning, heeft dit vrijwel steeds te maken met hun behoefte aan adequate huisvesting.

Hoewel een sociaal innovatieprogramma waarin sociale experimenten op een samenhangende wijze met elkaar en met gewenste maatschappelijke vernieuwingen verbonden zijn, dus in werkelijkheid niet bestaat, wil ik dit onderzoek toch presenteren als ware het een evaluatie van de bijdrage van groepswonen aan sociale vernieuwing. Deze benadering leidt m.i. tot een meerwaarde in vergelijking met gangbare studies. Onderzoek op het terrein van groepswonen heeft tot nu toe vooral tot rapporten geleid waarin het fenomeen beschreven wordt en waarin knelpunten op het gebied van huisvesting geïnventariseerd worden. In dit onderzoek streef ik er naar een loutere beschrijving van het onderzoeksobject te overstijgen door het uiteindelijk formuleren van een waarde-oordeel over wonen in groepsverband. Dit waarde-oordeel kan vervolgens weer aanleiding geven tot het schetsen van een ontwikkelingsperspektief.

Met Van der Lans en De Ruyter (1985, 91) ben ik van mening dat 'het te wensen [ware] dat de rekonstruktie van het sociale [...] wat meer uit de politieke schaduw gehaald wordt en de plaats krijgt toebedeeld waar zij thuishoort: op de dagelijkse politieke agenda'. Dit onderzoek hoopt een bijdrage te zijn aan de discussie over het agendapunt: 'wonen in groepsverband'.

De vraag die zich dan als eerste aandient is, wanneer een sociale ontwikkeling nu precies als een 'echte' sociale vernieuwing beoordeeld kan worden. Waaraan kan de innovatieve kwaliteit van wonen in groepsverband afgemeten worden? Hoe onderscheid je zinvolle en minder zinvolle vernieuwingen. Om op dit soort vragen antwoord te kunnen geven is de ontwikkeling van een evaluatiecriterium noodzakelijk. De volgende paragraaf gaat hier nader op in.

---

### **Een beoordelingscriterium voor woongroepen**

Dat groepswonen experimenteel - in de betekenis van 'vernieuwend' - is, zal vermoedelijk niemand betwisten. Een voor de hand liggende manier om zo'n experiment te evalueren zou zijn om de populariteit ervan te bepalen: als er voldoende belangstelling voor is, kan dat als een criterium voor succes gezien worden. Gegeven echter de uit Figuur 1.2 blijkende weerstand tegen kollektieve woonvormen, zou het niet terecht zijn de kwaliteit van groepswonen te bepalen op grond van zijn populariteit. Een andere strategie zou kunnen zijn: een vergelijking van de doelstelling van het experiment met datgene wat feitelijk gerealiseerd is.



De vraag welk doel met het experiment van het groepswoon beoogd wordt laat zich echter minder makkelijk beantwoorden. Twee samenhangende problemen zijn in dit verband relevant. De eerste is dat wonen in groepsverband over het algemeen geen expliciete doelstellingen kent die verder reiken dan het niveau van de woongroepen zelf. De persoonlijke groei van de leden is het voornaamste doel van de woongroepen. Jansen (1986, 42) merkt in dit verband op dat 'het wonen in groepsverband meestal niet meer wordt gelegitimeerd met politieke doelstellingen, maar zichzelf legitimeert'. Voorzover woongroepleden politieke (lees: maatschappijvernieuwende) doelstellingen nastreven, doen zij dat via andere kanalen, zoals de hedendaagse sociale bewegingen (Poldervaart, 1985, 52). Het evalueren van woongroepen op basis van de rechtstreeks door henzelf nagestreefde bijdrage aan sociale vernieuwing vervalt daarmee als mogelijke onderzoeksstrategie.

Het is daardoor noodzakelijk een ten opzichte van de woongroepen extern evaluatiecriterium te ontwikkelen. Bij het zoeken hiernaar doemt al snel het tweede probleem op, nl. het in onze samenleving ontbreken van een helder beeld van een wenselijke, toekomstige samenleving, waaraan criteria voor de kwaliteit van actuele experimenten ontleend zouden kunnen worden (een innovatieprogramma). Terwijl bij technologische vernieuwingen doelstellingen als: een efficiëntere produktie, een grotere veiligheid of een zuinig gebruik van energie en grondstoffen aanknopingspunten bieden voor een evaluatie van konkrete vernieuwingen, ontbreken dergelijke doelstellingen op het sociale vlak. Wat Van Dam een 'geordende samenleving met welzijn voor iedereen' noemt of wat binnen CDA-kringen de 'verantwoordelijke samenleving' heet, zijn concepten die als toetsingskader voor konkrete sociale experimenten (nog) te weinig uitgewerkt zijn. Bij de hedendaagse sociale bewegingen is het al niet anders. Door de grote nadruk binnen deze bewegingen op spontaan en gevoelsmatig handelen (Van der Loo e.a., 1984, 198), is er weinig aandacht voor de bezinning en reflectie die noodzakelijk zijn voor het formuleren van doelstellingen die het alledaagse overstijgen. Het scheppen van optimale ontplooiings- en communicatiemogelijkheden is op het vlak van de onderlinge sociale verhoudingen de meest uitgewerkte doelstelling van moderne sociale bewegingen.

Ook de meer afstandelijke analyse van nieuwe sociale bewegingen (Van der Loo e.a., 1984; Snel e.a., 1985) levert slechts minimale aanknopingspunten op voor een evaluatie van wonen in groepsverband. Nieuwe sociale bewegingen zouden als een zoeken naar een nieuwe ethiek van verbondenheid geïnterpreteerd kunnen worden en lijken op z'n minst gedeeltelijk in het gat te

springen dat door de erosie van het maatschappelijk middenveld<sup>10</sup> ontstaan is, zo wordt zeer voorzichtig gesteld (Snel e.a., 1985, 137).

De door Weeda (1982) onderscheiden ideaalbeelden rond leefvormen bieden evenmin bevredigende handvatten voor het formuleren van een evaluatiecriterium van woongroepen. Zij beschrijft het 'individuatieproces' als centrale onderstroom van de ontwikkelingen rond familie en gezin. Dit zou aanleiding kunnen geven tot het formuleren van een doelstelling voor woongroepen als: 'het vergroten van de individuele keuzevrijheid'. Het toetsen van wonen in groepsverband op een eventuele toegenomen individuele keuzevrijheid is op zichzelf niet onmogelijk. Daarmee is echter nog geen verbinding gelegd met een toekomstige maatschappelijke ordening waar het sociale experiment 'woongroep' een bijdrage aan zou kunnen zijn. Niet duidelijk is immers hoe mensen, vanuit het individuatieproces gedacht, hun handelingen op elkaar zouden kunnen afstemmen. Individuatie is een concept waarmee gemakkelijker het losmaken uit bestaande verbanden dan het deelnemen aan nieuwe verbanden in beeld gebracht kan worden.

Het ontbreken van een beeld van een utopische samenleving en de moeite die het kost om een toetsingscriterium voor sociale experimenten te formuleren, heeft ongetwijfeld te maken met het al eerder genoemde gebrek aan geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Als een belangrijke verklaringsgrond hiervoor noemt Habermas (1985, 143) dat de mensheid op de drempel van de 21e eeuw gekonfronteerd wordt met het afschrikwekkende panorama van de totale vernietiging van de wereld om ons heen, zij het door een kernoorlog, zij het door radicale veranderingen in het ekologische systeem. Alle middelen die in de 19e eeuw - de eeuw van de utopische maatschappijontwerpen - als bron van oplossingen voor sociale problemen gezien werden (wetenschap, technologie en planning), worden nu juist verantwoordelijk gesteld voor de grote problemen in onze samenleving, aldus Habermas. Hij betoogt echter dat het desondanks toch wel mogelijk is de contouren van een toekomstige samenleving aan te geven die als referentie zouden kunnen dienen voor de beoordeling van hedendaagse sociale vernieuwingen. Aan het eind van zijn essay 'Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien' stelt hij namelijk:

"Was sich normativ auszeichnen läßt, sind notwendige, aber allgemeine Bedingungen für eine kommunikative Alltagspraxis und für ein Verfahren

---

<sup>10</sup> Met de erosie van het maatschappelijk middenveld wordt bedoeld dat traditionele sociale verbanden zoals kerken, vakbonden en politieke partijen hun aantrekkingskracht hebben verloren en daarom niet meer kunnen 'bemiddelen' tussen de staat en de individuele burger. Zie: Adriaansens & Zijdeveld, 1981.



der diskursiven Willensbildung, welche die Beteiligten selbst in die Lage versetzen könnten, konkrete Möglichkeiten eines besseren und weniger gefährdeten Lebens nach eigenen Bedürfnissen und Einsichten aus eigener Initiative zu verwirklichen" (Habermas, 1985, 161).

Dit beeld van een kommunikatieve 'leefstijl' dat door Habermas in zijn 'Theorie des kommunikativen Handelns' verder uitgewerkt is en dat aansluit bij de eerdergenoemde doelstelling van hedendaagse sociale bewegingen (optimale ontplooiings- en kommunikatiemogelijkheden), wil ik nu in dit onderzoek als referentiekader voor de evaluatie van het vernieuwend potentieel van woongroepen gebruiken.

Het gebruik van begrippen ontleend aan de systematisch opgebouwde theorie van Habermas, biedt onmiskenbaar voordelen in vergelijking met veel meer beschrijvend georiënteerde begrippen als zelfontplooiing en individualisering. Een nadeel is echter de veel hogere abstraktiegraad van deze theorie. Het is onmiskenbaar een uitdaging te proberen de enorme kloof tussen de abstracte, kommunikatietheoretische begrippen van Habermas<sup>11</sup> en de alledaagse leefwereld van woongroepen te overbruggen. Achteraf zal blijken of dat gelukt is. In de slotbeschouwing kom ik op deze vraag terug.

Het centraal stellen van het begrip communicatie is niet alleen voor onderzoek rondom woongroepen relevant, maar ook voor onderzoek met betrekking tot andere moderne leefvormen. Het vervangen van voorgescreven gedragspatronen door onderlinge afspraken, stelt immers hoge eisen aan de kommunikatieve vaardigheden van mensen in alle moderne leefvormen (Langeveld, 1985; Van Asperen e.a., 1987). Omdat de precieze betekenis van het handelen niet meer op het eerste gezicht duidelijk is, wordt steeds meer van mensen gevraagd hun handelingen van een toelichting of een legitimatie te voorzien, waarbij de kans om niet begrepen te worden toeneemt.

Het individualiseringsproces heeft enerzijds het besef doen toenemen dat handelingen voortvloeien uit een unieke, innerlijke bron van handelingsmotieven (een eigen identiteit). Vanuit dit besef is het van belang zich te onderscheiden van anderen (een centrifugale beweging). Anderzijds moeten deze motieven voor anderen begrijpelijk gemaakt worden en passen in een gemeenschappelijk referentiekader, zoals bijvoorbeeld taal (een centripetale beweging); dit gemeenschappelijke kader beperkt vervolgens weer de mogelijkheden om eigenheid en authenticiteit uit te drukken. Het centrifugale karakter van de individualisering verhoudt zich moeizaam tot de centripetale noodzaak van communicatie met anderen.

---

<sup>11</sup> De theorie van Habermas is beschreven in drie (blauwe) banden met in totaal ca. 1700 pagina's, die gezamenlijk ook wel bekend staan als 'het blauwe monster'.

De paradoksale verhouding tussen individualiteit en sociale verbondenheid die zo kenmerkend is voor de hedendaagse cultuur van de zelfontplooiing is door Yankelovich (1982, 90) treffend als volgt verwoord: 'Nieuwe normen: verplicht zijn te doen waar je zin in hebt'. Ook het kulturele gebod: 'Wees spontaan' wordt vaak genoemd als illustratie van deze spanningsverhouding.

Doordat handelingsmotieven minder vanzelfsprekend zijn geworden en in een kommunikatief proces explicieter aangegeven moeten worden, is het niet eenvoudiger geworden om een gemeenschappelijk referentiekader te creëren. Oftewel: wil een referentiekader nog gemeenschappelijk zijn, dan moet het een hogere abstraktiegraad bezitten (Zijderveld, 1970). Opnieuw stelt dit eisen aan de kommunikatieve vaardigheden van mensen. Hoe abstrakter de begrippen, des te meer 'vertaling' naar de dagelijkse leefsituatie is noodzakelijk. Individualisering (handelingen worden meer en meer door individuele overwegingen gestuurd) loopt dus parallel met *abstrahering* van de samenleving (referentiekaders worden steeds algemener). Samengevat in één begrip kunnen deze beide processen ook als *rationalisering* aangeduid worden.<sup>12</sup> Voorlopig definieer ik rationalisering als het toenemend gebruik van communicatie over vraagstukken waarvoor vroeger 'vaststaande' oplossingen bestonden. In hoofdstuk 3 kom ik nog uitgebreid terug op de betekenis van de term 'rationalisering'.

Rationalisering is m.i. een belangwekkend theoretisch begrip voor onderzoek naar moderne leefvormen, zoals woongroepen. Interessant is bovendien dat vanuit een rationaliseringsperspektief ook vergelijkende analyses met ontwikkelingen in andere sectoren van de samenleving gemaakt kunnen worden.<sup>13</sup>

---

### Kommunikatieve rationaliteit als toetssteen

Op basis van de centrale betekenis van communicatie voor moderne leefvormen en de keuze voor een rationaliseringsperspektief, is het relatief eenvoudig geworden een evaluatiecriterium voor het sociale experiment 'wonen in groepsverband' te bepalen.

Gebruikmakend van de, overigens vrij abstracte, terminologie van Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen, wordt dit criterium nu: 'de mate

---

<sup>12</sup> De door Van der Avort (1987) geïntroduceerde term 'explicitering' voor de ontwikkelings-trend van primaire relaties is naar mijn idee overbodig. Rationalisering betekent op het terrein van de primaire relaties hetzelfde en is in de sociologische theorie een gangbaar begrip.

<sup>13</sup> Een eerste aanzet hiertoe is Weggemans, 1989c.



van kommunikatieve rationaliteit'. Verderop zal uitgebreid aan de orde komen wat deze termen precies betekenen en hoe ze voor gebruik in dit onderzoek geoperationaliseerd zijn. Globaal kan gesteld worden dat de innovatieve kwaliteit van het groepswonen afhangt van de mate waarin mensen zich bewust zijn van de achtergronden van hun gedrag, bereid zijn tegenover anderen hun gedrag te legitimeren en daardoor bijdragen aan de ontwikkeling van een gemeenschappelijk referentiekader (cultuur) en aan stabiele sociale verhoudingen (maatschappij).<sup>14</sup> Het praktisch handelen dat op basis hiervan tot stand komt, heet in termen van Habermas 'rationeel handelen'.

Het is van belang nu al aan te geven dat de term 'rationeel' een ruimere betekenis heeft dan in het alledaagse taalgebruik; rationeel is niet identiek aan 'zakelijk' en dient niet als een tegenstelling tot het begrip 'emotioneel' opgevat te worden. Een eenvoudige omschrijving van rationeel handelen is: 'bewust handelen'. Deze term is echter in een wetenschappelijke tekst vanwege zijn onduidelijke betekenis minder geschikt.<sup>15</sup>

De rationaliteit van het handelen is bij Habermas geen absoluut gegeven, maar hangt af van datgene wat in een bepaalde samenleving mogelijk is. Er bestaat in elke samenleving een zekere speelruimte voor sociale vernieuwingen. Deze speelruimte wordt o.a. mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van de techniek. Binnen deze speelruimte kunnen sociale vernieuwingen vervolgens meer of minder kommunikatief-rationeel van aard zijn.

Een voorbeeld kan deze denkwijze wellicht verduidelijken. Als we een vergelijking maken van een 'babbelbox' (een anoniem, telefonisch groeps-gesprek met maximaal tien deelnemers) en een 'telefooncirkel' (een groep ouderen die elkaar dagelijks in de vorm van een telefoonketen opbellen), kunnen we beide beschouwen als sociale vernieuwingen die mogelijk geworden zijn door het massale bezit van een telefoon. Allebei zijn het bovendien reacties op een toegenomen isolement van mensen in onze samenleving. Bij beide gespreksvormen kunnen de deelnemers vervolgens binnen zekere marges een eigen, individuele bijdrage leveren. Tot zover hebben babbelbox en telefooncirkel veel gemeenschappelijk. Een fors verschil zit echter in het feit dat de babbelbox commercieel geëxploiteerd wordt (50 ct. per minuut, waarvan de helft voor de exploitant) en de telefooncirkel niet (alleen de normale gesprekskosten worden betaald). De telefooncirkel is er primair op gericht om mensen in hun leefsituatie te ondersteunen, de babbelbox is

---

<sup>14</sup> Zie voor een uiteenzetting over de begrippen identiteit, cultuur en maatschappij: Habermas, 1981-II, 182 e.v.

<sup>15</sup> Zo heeft in het marxisme het begrip bewustzijn een zeer specifieke betekenis gekregen, nl. 'klassebewustzijn'.

primair bedoeld om profijt te maken voor de exploitant, ook al mag de sociale opbrengst niet ontkend worden.

Het gebruik maken van de mogelijkheden van de techniek om mensen in hun leefsituatie te ondersteunen respectievelijk om winst te maken, illustreert de speelruimte voor sociale vernieuwingen in onze samenleving.

Deze speelruimte kan als een spanningsveld opgevat worden, waarin aan de ene kant vernieuwingen ontstaan die een kommunikatieve leefstijl bevorderen, terwijl aan de andere kant de behoefte aan communicatie ondergeschikt gemaakt wordt aan een commerciële doelstelling. In termen van Habermas gaat het hierbij om *kommunikatieve* respectievelijk *instrumentele* vernieuwingen. De aan het ontstaan van deze vernieuwingen ten grondslag liggende processen heten respectievelijk *rationalisering* en *kolonisering*. Rationalisering bevrijdt het handelen van de dwang van traditie en overleving, kolonisering onderwerpt het handelen aan bijvoorbeeld de wetten van de economie.

Het zal duidelijk zijn dat het spanningsveld van rationalisering en kolonisering, dat in hoofdstuk 3 verder aan de orde zal komen, voor woongroepen slechts gedeeltelijk relevant is. Commercieel geëxploiteerde woongroepen bestaan in Nederland niet. Een kamerverhuurbedrijf lijkt er nog het meest op, maar daar is niet zozeer de behoefte aan communicatie als de behoefte aan huisvesting van de bewoners de basis voor de commerciële opzet.

De relatieve positionering van de woongroep in de maatschappelijke speelruimte kan ons echter wel helpen de (relatieve) mate van (kommunikatieve) rationaliteit aan te duiden. Als we ons enerzijds een beeld zouden kunnen vormen van de meest kommunikatieve en anderzijds van de meest instrumentele woongroep die in de gegeven speelruimte zou kunnen ontstaan, zouden deze typen als referentiekader voor de feitelijk bestaande woongroepen kunnen dienen en zou daarmee een operationeel evaluatiecriterium gekonstrueerd zijn.

---

## De probleemstelling en opzet van het onderzoek

De probleemstelling van dit onderzoek naar wonen in groepsverband kan nu nader aangeduid worden. Uitgegaan is van de gedachte dat wonen in groepsverband een sociaal experiment is dat mogelijkwerijs bijdraagt aan het realiseren van een kommunikatief-rationele samenleving. Aangegeven is tevens dat elke stap op weg naar zo'n type samenleving steeds in het spanningsveld van de aktuele maatschappelijke ontwikkelingen gezet wordt. De algemene vragen die in dit onderzoek centraal staan, luiden daarom: 'Welke positie neemt wonen in groepsverband in binnen de



speelruimte van de hedendaagse samenleving? Is de woongroep als sociaal experiment een bijdrage aan de ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving?' Als probleemstelling funktioneert de vraag: '*Hoe kommunikatief-rationeel is de woongroep?*'

Voordat ik deze probleemstelling verder uitwerk, laat ik in hoofdstuk 2 de lezer kennis maken met wonen in groepsverband in Nederland. Op basis van bestaand en eigen onderzoek wordt een beeld geschetst van o.a. gangbare definities, aantallen woongroepen en de ontwikkeling daarin, de samenstelling van de woongroepen en kenmerken van hun huisvesting. Tussen de tekst van verschillende hoofdstukken door zijn bovendien een aantal portretten opgenomen van woongroepen, die in het kader van dit onderzoek geïnterviewd zijn. De lezer kan zich zo een beeld vormen van het empirisch materiaal waarmee in dit onderzoek gewerkt is.

In hoofdstuk 3 wordt het theoretische begrippenkader van het onderzoek geïntroduceerd. De 'theorie van het kommunikatieve handelen' van Habermas staat hierbij zoals gezegd centraal. Uiteengezet wordt wat 'kommunikatief-rationeel handelen' inhoudt en wat we ons bij 'instrumenteel handelen' moeten voorstellen. Ook de begrippen 'rationalisering' en 'kolonisering' worden toegelicht. Met behulp van deze begrippen wordt de speelruimte, waarbinnen sociale vernieuwingen tot stand kunnen komen, gekenschetst.

Om de theoretische analyse van Habermas bruikbaar te maken voor een evaluatie van de woongroep, worden vervolgens twee ideaaltypische woongroepen beschreven. De aandacht is daarbij vooral gericht op afspraken en regelingen rondom de gemeenschappelijke huishouding en de gemeenschappelijke woning, zoals die bij woongroepen voorkomen. Het ene type dat ontwikkeld wordt, representeert een gerationaliseerde woongroep, het andere een gekoloniseerde woongroep. Het eerste krijgt het etiket 'kommunikatieve woongroep', het tweede 'instrumentele woongroep'. Deze beide theoretische typen vormen gezamenlijk het referentiekader voor de evaluatie van de woongroep. Voor het gemak is dit referentiekader op te vatten als een *ééndimensionele* lijn waarvan de beide ideaaltypen de uitersten vormen. Verondersteld wordt dat naarmate empirische woongroepen meer het karakter van een kommunikatieve woongroep vertonen, de betekenis van het sociale experiment 'wonen in groepsverband' voor de ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving groter is. Het theoretisch raamwerk van dit onderzoek is hiermee kort aangegeven.

De stap naar de empirie is dan echter nog zeker niet vanzelfsprekend. De theoretische typologie is nog steeds erg abstrakt en laat zich niet eenvoudig vertalen naar het empirisch niveau. In plaats van een toetsing van empirische woongroepen in *absolute* termen aan de typologie (bijvoorbeeld door een doorsnede van de Nederlandse woongroepen met de typologie te vergelijken),

is er daarom voor gekozen eerst te proberen *relatieve* verschillen tussen woongroepen op te sporen. Het zoeken naar een antwoord op de vraag: 'Is de woongroep als sociaal experiment een bijdrage aan de ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving?', wordt door deze tussenstap even uitgesteld. Eerst wordt de vraag beantwoord: 'Hoe ziet in de empirie het verschil tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen er eigenlijk uit?' Door middel van vragenlijsten en interviews bij een geselecteerd aantal woongroepen, is onderzoeksmateriaal verzameld. Als uit de analyse hiervan zich vervolgens een beeld van de kommunikatieve woongroep in de empirie uitgekristalliseerd heeft, komt alsnog de vraag naar het innovatieve karakter aan de orde. In hoofdstuk 4 wordt van dit deel van het onderzoek verslag gedaan.

In hoofdstuk 5 wordt tenslotte geprobeerd de balans op te maken. De sterke en zwakke kanten van het groepswonen worden op een rij gezet. Vervolgens wordt een perspectief voor de verdere ontwikkeling van het experiment 'woongroep' ontwikkeld. Hierbij wordt gebruik gemaakt van resultaten van recente analyses van de moderne tweerelatie en van noties uit de organisatie-sociologie.

Tenslotte wordt ingegaan op het bredere belang van de woongroep als sociaal experiment door te wijzen op de overeenkomst tussen de woongroep en aktuele ontwikkelingen in produktie-organisaties.

Het laatste hoofdstuk tenslotte, hoofdstuk 6, is gewijd aan een korte samenvatting van de resultaten van het onderzoek en een terugblik op de gevolgde werkwijze.

---

## **Plaatsbepaling ten opzichte van ander onderzoek**

Bij de opzet van dit onderzoek is er naar gestreefd een brug te slaan tussen sociologische theorieën en het aktuele fenomeen 'wonen in groepsverband'. Voor wat betreft het onderzoek over wonen in groepsverband in Nederland<sup>16</sup>, is deze benadering nieuw. Het meeste onderzoek op het terrein van wonen in groepsverband in Nederland is gericht op het oplossen van de huisvestingsproblemen van woongroepen.<sup>17</sup>

---

<sup>16</sup> Goede voorbeelden van theoretisch geïnspireerde onderzoeken in het buitenland zijn: Zablocki, 1980; Abrams & McCulloch, 1976. Beide hebben echter betrekking op communes in Amerika resp. Engeland. Hun konklusies zijn daarom moeilijk vertaalbaar naar de hedendaagse Nederlandse situatie.

<sup>17</sup> Zie voor een overzicht van de literatuur: Weggemans & Van Lier, 1983. Een goed beeld van de beschikbare kennis over woongroepen geeft: Weggemans e.a., 1985.

Momenteel lopen er aan enkele andere Nederlandse universiteiten ook onderzoeksprojecten op het terrein van wonen in groepsverband. Op de Landbouwwuniversiteit Wageningen bereidt Beatrice Kesler een proefschrift voor over Centraal Wonen, terwijl Harrie Jansen op de Erasmusuniversiteit Rotterdam bezig is met een dissertatie over de ontwikkelingen bij woon-groepen in de jaren 1981-1985. Bij de opzet van dit onderzoek is geprobeerd een afstemming te vinden met deze beide projecten. Centraal Wonen komt in de onderhavige studie dan ook niet aan de orde, evenmin als de interne verhoudingen tussen de individuele groepsleden. Wel is, vooral in hoofdstuk 2, dankbaar gebruik gemaakt van de reeds gepubliceerde onderzoeksresultaten van Jansen.



---

## Woongroepen in Nederland

---

**I**n dit hoofdstuk wordt een globale schets van het wonen in groepsverband in Nederland gegeven. Vragen als: wat is de definitie van een woongroep, hoeveel zijn er in Nederland en wat voor soort mensen leven er in, zullen in dit hoofdstuk aan de orde komen. Tot slot zal ik trachten enige structuur in de verscheidenheid van het groepswonen aan te brengen door de konstruktie van twee verschillende groepstypen op basis van het beschikbare onderzoeksmateriaal.

Het hoofdstuk geeft inzicht in omvang en aard van het wonen in groepsverband zoals zich dat sinds ongeveer 1974 in Nederland voordoet. Het jaartal 1974 is als begindatum gekozen omdat in dat jaar het woord 'woongroep' voor het eerst voorkomt in het telefoonboek. De beperking tot Nederland heeft in de eerste plaats te maken met het ontbreken van betrouwbaar cijfermateriaal over kollektieve woonvormen in andere landen. Bovendien is de situatie in

het buitenland niet zonder meer vergelijkbaar met die in Nederland.<sup>1</sup> Met woongroepen of Centraal Wonen vergelijkbare woonvormen komen in ieder geval voor in Duitsland en Denemarken. In andere West-Europese landen (Groot-Brittannië, België, Frankrijk, Oostenrijk) en in Israël, de Verenigde Staten, Canada, Australië en Japan komen echter kollektieve woonvormen voor die meer op de 'kommune' (meer gekollektiveerd) of de 'kibboets' (grootschaliger) dan op de woongroep lijken.<sup>2</sup>

---

### Een definitie van wonen in groepsverband

Een beschrijvend hoofdstuk - zoals dit - is noodzakelijkerwijze een hoofdstuk met veel cijfers. Voordat deze echter aan bod komen, wil ik eerst ingaan op het probleem welke definitie gekozen zou moeten worden om het onderzoeksobject adequaat te kunnen omschrijven.

Aangezien wonen in groepsverband een diffuus sociaal verschijnsel is dat zich niet gemakkelijk op één noemer laat brengen, o.a. omdat het zich nog steeds verder ontwikkelt, is het niet verbazingwekkend dat er in onderzoeksrapporten uiteenlopende definities gehanteerd worden. Verschillende aspecten worden centraal gesteld, terwijl andere naar de achtergrond geschoven worden. Definieren is dus tegelijkertijd selekteren van meer en minder belangrijke aspecten. Wat precies belangrijk geacht zou moeten worden, hangt niet alleen af van eigenschappen van het sociale verschijnsel zelf, maar ook van het perspectief van waaruit iets bekeken wordt.

Vanuit het perspectief van een sociologisch onderzoeker zijn er globaal twee redenen om tot een definitie van woongroepen te komen. De eerste reden is het simpele feit dat een onderzoeker 'ergens' zijn informatie vandaan moet halen; het hanteren van een zogenaamde *operationele* definitie structureert de empirie zodanig dat gekozen kan worden welke informatie wel en welke niet noodzakelijk is.

---

<sup>1</sup> Een belangrijke oorzaak hiervan is dat de aandacht van buitenlandse onderzoekers over het algemeen meer georiënteerd is op kollektieve woonvormen met een ideologische doelstelling. Daardoor blijven de met de Nederlandse woongroepen vergelijkbare leefvormen onderbelicht. Zie bijv. Zablocki (1980, 7) en Metcalf & Vanclay (1987, 30).

<sup>2</sup> Ik baseer deze gedachte voornamelijk op opgedane indrukken tijdens twee internationale kongressen van de International Communal Studies Association. De bijdragen aan deze kongressen zijn opgenomen in: Gorni, Oved & Paz (1987, kongres van 1985) en: Hardy & Davidson (1989, kongres van 1988). Zie over kollektief wonen in het buitenland verder o.a.: Kesler (1980, Duitsland en Denemarken), Schüleln (1980, Duitsland), Eno & Treanor (1982, Groot-Brittannië), Dijkhuis (1983, Oostenrijk), Bernfeld & Mabardi (1984, Europa), Metcalf & Vanclay (1987, Australië).



De tweede reden is dat een sociologisch onderzoeker vroeger of later over wil gaan tot het doen van uitspraken over maatschappelijke samenhang en daartoe een verbinding tot stand probeert te brengen tussen het empirische verschijnsel, in dit geval de woongroep, en bepaalde makrosociologische theorieën. Het op een *abstrakte* wijze definiëren van de woongroep vormt dan een schakel in de theoretische analyse.<sup>3</sup> Ook kan men als men een theoretische analyse uitvoert expliciet voor een definitie kiezen die alleen op een deel van het groepswonen betrekking heeft, waardoor de essentie van het groepswonen beter benaderd kan worden; men kiest dan dus voor een *beperkte* definitie. Van der Lans en De Ruyter baseren hun analyse bijvoorbeeld vooral op de modale woongroep (bestaande uit vier tot zes alleenstaanden, die onderling geen duurzame (seksuele) relatie hebben en economisch niet van elkaar afhankelijk zijn), daarmee bijna 60% van het totaal aantal woongroepen uitsluitend (1985: 83).

Zoals een (sociologisch) onderzoeker eigen redenen heeft om een definitie voor wonen in groepsverband te ontwerpen, zo heeft een bij de overheid werkende ambtenaar deze ook. De overheid kent diverse regelingen waarin rekening gehouden wordt met de zogenaamde huishoudensituatie van de burger. In de kontekst van het overheidsbeleid is daarbij vooral de eenduidigheid van de definitie van belang. In een konkrete situatie moet duidelijk zijn of een bepaalde regeling wel of niet van toepassing is op een individueel geval. De ambtenaar hoeft niet volledig te begrijpen wat de aard van een huishouden (zoals de woongroep) is, maar moet weten hoe het huishouden in een formele procedure behandeld dient te worden. Alle informatie in een definitie die daarvoor geen handvatten biedt is overbodig en kan zelfs tot verwarring leiden. Een ambtenaar vraagt dus ook om een *operationele* definitie.

Maar de leden van woongroepen zelf dan? Hebben die dan geen behoefte aan een definitie en kan die definitie dan niet door anderen overgenomen worden? Het antwoord op deze vraag is niet eenvoudig te geven. Woon-groepleden maken om de onderlinge verwachtingen te structureren ongetwijfeld gebruik van een bepaald beeld van wat een woongroep is. Een in bijlage A opgenomen selectie van namen van woongroepen is in dit verband illustratief. Binnen de subcultuur van studenten en jonge academici, waaruit

---

<sup>3</sup> Mijn eigen onderzoek rondom het begrip 'kollektieve woonstijl', dat tot doel had de latente belangstelling voor groepswonen te onderzoeken, is hier een voorbeeld van. Kollektief wonen is in dit onderzoek begrepen als een uitdrukking van een specifiek waardepatroon (kollektieve woonstijl) dat bij alle in de empirie voorkomende vormen van groepswonen aangetroffen zou kunnen worden. Zie: Weggemans, 1983a.

### Woongroep 'De Uil'

Misschien gaat het hier wel om de oudste woongroep van Nederland. Niet omdat de groepsleden er al zo lang wonen, maar omdat er al sinds 1935 een 'woongroep' in het pand gehuisvest is. Al die tijd is het huis bewoond geweest door studenten van één en dezelfde studentenvereniging. Enkele jaren geleden is de band met deze vereniging verbroken.

De groep bestaat uit zes mensen, allemaal studenten of ex-studenten. De leeftijden liggen tussen de 21 en 26 jaar. Gemeenschappelijk doen zij vooral het eten en het schoonmaken van het huis.

De bewoners vormen gezamenlijk de leden van een woonvereniging. Deze woonvereniging huurt het huis. Regelmatig is er een huisvergadering waarop de lopende zaken besproken worden.

De groep woont in een grote bovenwoning in de 19e eeuwse schil van een grote stad. Het pand is niet speciaal aangepast voor groepswonen. Er zijn zowel grote als kleine (woon-)kamers. Het trappenhuis is smal en donker.

Gemeenschappelijk is er een keuken en een kleine woonkamer. Privé heeft iedereen ongeveer 25m<sup>2</sup> woonruimte, waarvoor f 250.- betaald moet worden.

De samenstelling van de groep verandert vrij regelmatig, zoals in elk studentenhuus. Daardoor verandert de sfeer in huis ook voortdurend. Het is echter niet meer zo vanzelfsprekend als vroeger dat mensen direkt na hun afstuderen uit huis vertrekken.

de leden van woongroepen gerekruteerd worden, weet men dan ook over het algemeen wat een woongroep is (Weggemans, 1983a, 22).

Aan de andere kant is het vanuit de voor woongroepen kenmerkende zelfontplooiingsideologie (Jansen, 1985, 73) voor de groepsleden afzonderlijk juist van belang een eigen en unieke *persoonlijke* identiteit op te bouwen die afgestemd is op de eigen behoeften. De groepsidentiteit moet daarvoor de nodige speelruimte bieden en blijft daardoor over het algemeen diffuus; over het algemeen zal men zich niet uitdrukkelijk presenteren onder een vaststaand etiket (Weggemans, 1982, 6). De introductie in 1985 van de beruchte 'voordeurdelerskorting' in de sociale zekerheid heeft deze 'publieke ontkenning van het leefverband' alleen nog maar versterkt.

Woongroepen bezitten dus wel een interne definitie, maar hebben er geen belang bij deze expliciet te maken. Hun definitie naar buiten toe is vooral diffuus en *ruim*; bovendien wordt om strategische redenen soms het ene aspekt van de definitie benadrukt en soms een ander, daarmee tegenstrijdig lijkend aspekt.

Rond 1977, toen woongroepen nog alom met argwaan bekeken werden, hadden woongroepen er belang bij zichzelf uitdrukkelijk als woongroep te presenteren. In het kader van een actie voor meer en betere huisvesting voor woongroepen werden destijds dan ook door de Nijmeegse Woongroepenwinkel affiches verspreid met daarop de sprekende tekst: 'Wij zijn een woongroep en zullen dit blijven'.

Typerend voor de huidige wijze van presentatie is de combinatie van enerzijds een opmerking als: 'Een echte gemeenschappelijke huishouding is [de woongroep] niet' (De kleine gids voor de voordeurdelers, 1985) met anderzijds een opvatting van een woongroep in Groningen dat men in het kader van het puntensysteem voor de vaststelling van een minimaal redelijke huur als één geheel beschouwd moet worden (Nieuwsbrief Woongroepenwinkel Groningen, nr. 58, nov.-dec. 1987, p. 8). Net zoals een kameleon is een woongroep in staat op het juiste moment (nl. als er gevaar dreigt) van kleur te verschieten.

Samengevat onderscheid ik op het terrein van wonen in groepsverband dus de volgende soorten definities:



---

• een <i>operationele</i> definitie	als middel om in de praktijk woongroepen van niet-woongroepen te onderscheiden;
• een <i>abstrakte</i> definitie	als middel om groepswonen te omschrijven op basis van een theorie;
• een <i>beperkte</i> definitie	als middel om de essentie van groepswonen te benoemen;
• een <i>ruime</i> definitie	als middel om zoveel mogelijk speelruimte voor het dagelijks handelen van woongroepleden te behouden.

---

Dit onderscheid in soorten definities dat ik in een eerdere publikatie (Weggemans, 1982) ook reeds gebruikte, bracht mij tot de konklusie dat een algemeen bruikbare definitie niet op te stellen is. Deze mening ben ik nog steeds toegedaan. Ik acht het ook nu nog niet mogelijk een definitie van wonen in groepsverband op te stellen die aan alle hiervoor onderscheiden eisen bevredigend beantwoordt.<sup>4</sup>

Een in bijlage B opgenomen overzicht van 29 door anderen opgestelde definities laat zien dat er in het algemeen slechts over een paar aspecten van wonen in groepsverband een redelijke mate van overeenstemming bestaat.

In de eerste plaats is dat het *minimum aantal volwassen leden*; vrijwel iedereen vindt dat een woongroep uit minimaal drie volwassenen dient te bestaan.

In de tweede plaats bestaat een woongroep bij gratie van het *delen van een aantal gemeenschappelijke voorzieningen* zoals die in een gemiddelde woning aanwezig zijn (meestal kookvoorziening en/of sanitair).

In de derde plaats wordt bij woongroepen vaak gedacht aan een bepaalde mate van een *gemeenschappelijke huishouding*.

In de vierde plaats wordt er de nadruk op gelegd dat men vrijwillig voor de woonvorm gekozen dient te hebben.

In de vijfde plaats, tenslotte, vindt men dat woongroepen gehuisvest dienen te zijn in *één pand* of enkele aaneengesloten panden.

Daarmee zijn de aspecten beschreven die bij tenminste 1/3 van de in de literatuur weergegeven definities terug te vinden zijn.

Aspecten waarover geen overeenstemming bestaat zijn:

---

<sup>4</sup> Ook in 1974 bestond het definitieprobleem al, zoals blijkt uit Jerome (1974, 7) en Rigby (1974, 3).

- Is sprake van een woongroep als de leden onderling verwant zijn? Vormt een echtpaar met een inwonende broer of zus een woongroep?
- Kan een woongroep bestaan uit meerdere 'sub-huishoudens'? En zoja, wat blijft er dan over van het kenmerkende verschil tussen een 'huishouding' en een 'huishouden', zoals dat in de literatuur gehanteerd wordt?<sup>5</sup>
- Moet een woongroep bedoeld zijn als een alternatief voor het gezin? Of mag het ook een aanvulling daarop zijn?
- Moeten woongroepleden emotioneel betrokken bij elkaar zijn of mag het ook een louter praktische(?) verbondenheid zijn?
- Is een zekere mate van duurzaamheid essentieel voor een woongroep?

Het nadenken over dit soort vragen roept al snel het beeld van eindeloze haarkloverij op. Toch is dat niet terecht. De gestelde vragen zijn van belang omdat ze alle verwijzen naar maatschappelijke processen die tot het ontstaan van woongroepen geleid hebben of waar woongroepen mee gekonfronteerd worden.

Zoals verderop nog uitgebreid aan de orde zal komen passen woongroepen in de trend om sociale relaties tot een eigen verantwoordelijkheid voor het individu te maken. De vrije keuze om de relaties vorm te geven naar eigen voorkeur is een essentieel onderdeel van de zogenaamde zelfontplooiingsideologie. Niet alleen tweerelaties ondergaan hierdoor een verandering, maar ook verwantschapsrelaties. Ook deze verliezen hun vanzelfsprekendheid en worden gaandeweg meer op hun specifieke kwaliteiten dan op hun duurzaamheid beoordeeld. De vraag of woongroepleden wel of niet verwant kunnen zijn, verwijst dus eigenlijk naar de verhouding tussen verwantschapsrelaties en de zelfontplooiingsideologie. Door te stellen dat woongroepleden *niet* verwant mogen zijn wordt het feit dat verwantschapsrelaties *niet* gekozen zijn, extra benadrukt. Door deze eis niet in de definitie op te nemen wordt de mogelijkheid opengelaten dat verwantschapsrelaties door de betrokkenen zelf nader ingevuld kunnen worden.

De vraag of woongroepen wel of niet uit sub-huishoudens kunnen bestaan heeft met het voorgaande te maken. Het streven naar zelfontplooiing is onlosmakelijk verbonden met het streven naar economische onafhankelijkheid. Het idee van sub-huishoudens geeft aan dat de leden van een woongroep ondanks hun gemeenschappelijke huishouding economisch niet zodanig

---

<sup>5</sup> 'Huishouding' is het geheel van activiteiten gericht op de materiële behoeftebevrediging en het scheppen van de materiële voorwaarden voor het bevredigen van immateriële behoeften; het 'huishouden' is de sociale eenheid waarvan de leden in huiselijk verkeer samenwonen en een gemeenschappelijke huishouding voeren (Zuidberg, 1978, 8). In deze zin kan een woongroep dus een gemeenschappelijke huishouding *hebben*, zonder een huishouden te *zijn*.



verbonden willen zijn dat van één leefeenheid oftewel één huishouden gesproken kan worden. Het verschil in de Nederlandse taal tussen 'huishouding' en 'huishouden', zoals dat bij noot 5 aangeduid is, wordt op deze wijze veel nadrukkelijker geaksentueerd.

Zoals gemeenten een gemeenschappelijke voorziening kunnen exploiteren zonder hun soevereiniteit (= interne zelfbeschikkingsmacht) te verliezen, zo willen woongroepen een gemeenschappelijke huishouding kunnen voeren zonder hun individuele onafhankelijkheid kwijt te raken. Woongroepen hebben er belang bij om als één gemeenschappelijke huishouding gezien te worden, bijvoorbeeld om te voorkomen dat ze op bouwtechnisch gebied allerlei voorzieningen moeten aanbrengen (extra kookgelegenheid, extra sanitair, brandwerende voorzieningen), waar ze in de praktijk nauwelijks gebruik van zullen maken. Aan de andere kant willen ze niet als één huishouden gezien worden wanneer dat tot gevolg heeft dat de leden economisch aan elkaar gekoppeld worden, zoals dat in de sociale zekerheid en de fiskale wetgeving gebeurt of dreigt te gebeuren.<sup>6</sup>

Het begrip 'sub-huishouden' biedt, evenals het op pagina 27 vermelde onderscheid tussen 'echte' en 'onechte' gemeenschappelijke huishoudingen, een weinig fraaie oplossing voor het probleem van de omschrijving van de ogenschijnlijk tweeslachtige positie van woongroepen. Een elegantere oplossing zou zijn de begrippen 'huishouding' en 'huishouden' sterker van elkaar te onderscheiden, zodat 'huishouding' naar het geheel van activiteiten rondom de voeding en verzorging verwijst en 'huishouden' naar de sociale eenheid of de sociale eenheden die deze huishouding 'bestieren'. Een woongroep is dan een aantal huishoudens die een gemeenschappelijke huishouding opgezet hebben, maar daarnaast 'soverein' blijven.

De bespreking van enkele definitoirische meningsverschillen laat zien dat er een spanning bestaat tussen de nog in ontwikkeling verkerende leefvorm 'woongroep' en een aantal in de taal (en daardoor in de terminologie van de overheid) verankerde begrippen die verwijzen naar traditionele leefvormen zoals gezin en verwantschap.

Ook rondom het ongehuwd samenwonen heeft lange tijd (bijna twintig jaar) een dergelijke spanning bestaan. Langzamerhand is men echter op steeds meer terreinen overgegaan op een gelijkstelling van samenwonen met de traditionele leefvorm 'huwelijks relatie' en is nauwelijks meer sprake van een

---

<sup>6</sup> In de praktijk heeft zich nog geen systematische beoordeling van woongroepen ontwikkeld. Woongroepen worden soms wel en soms niet als voordeurdelers of als gemeenschappelijke huishoudingen aangemerkt.

maatschappelijke veroordeling van het samenwonen; slechts in beperkte kring wordt het nog als onzedelijk gezien en met 'hokken' betiteld.

Wat betreft woongroepen is een toenemende formele gelijkstelling aan een traditionele leefvorm niet te verwachten; de traditionele leefvorm die het meest hiervoor in aanmerking zou komen is vermoedelijk de *grootfamilie*. In de Westerse samenleving heeft de familie op veel terreinen van het maatschappelijk leven zijn vroeger dominante plaats af moeten staan aan het gezin. Alleen op het gebied van het huwelijks- en erfrecht hebben familierelaties nog een duidelijke betekenis. Deze gebieden zijn echter voor woongroepen nauwelijks van belang, zodat er weinig reden overblijft de woongroep en de familie aan elkaar gelijk te stellen.

Een gelijkstelling van de woongroep aan 'het gezin' ligt evenmin voor de hand omdat de benadrukking van de economische afhankelijkheid van gezinsleden (in het overheidsbeleid) konflicteert met de zelfontplooiingsideologie van de woongroepleden.

De in onze samenleving alom aanwezige gezinsideologie maakt het niet alleen moeilijk om te omschrijven wat woongroepen *wel* zijn, maar leidt er bovendien toe dat woongroepen voortdurend duidelijk moeten maken wat ze *niet* zijn. Vanuit het gezinsdenken is elke andersoortige leefvorm al gauw 'alternatief', waardoor er weinig ruimte overblijft voor de presentatie van een genuanceerde identiteit. Voor woongroepen is het van belang een bepaald (meestal negatief) stempel te vermijden. Een aantal van deze stereotiepe stempels wil ik kort noemen en illustreren met voorbeelden uit de volkshuisvesting.

Een woongroep is in de eerste plaats - zoals reeds opgemerkt - geen *gezin*; de m.i. ietwat gemakzuchtige benadering om met behulp van formuleringen als 'samenlevend als ware het een gezin' woongroepen in te delen bij de dominante leefvorm (het gezin), doet geen recht aan de aard van het groepswonen: een leefverband van meer dan twee volwassenen. Op het vlak van de volkshuisvesting komt een zogenaamde eengezinswoning, met een naar verhouding grote woonkamer en kleine nevenvertrekken, dan ook meestal niet in aanmerking als geschikte huisvesting voor een woongroep; juridische constructies als hoofdhuurder/onderhuurders, die een onderlinge gezagsverhouding veronderstellen, zijn om dezelfde reden minder adequaat.

Een woongroep is vervolgens ook geen *klooster*, ook al vallen kloosters wel onder de meest gangbare definities. Kloosters vormen echter zo'n specifieke vorm van kollektief wonen, dat ze in empirisch onderzoek meestal uitgezonderd worden (Zablocki, 1980, 7).

Een woongroep is bovendien geen *studentenhuis*; de woonduur van de leden is niet gekoppeld aan de studieduur en de woonwensen stijgen uit boven die van studenten. De privé-kamers dienen daarom groter te zijn dan in een



### Woongroep 'De Vlinder'

De woongroep bestaat niet meer. Een aantal leden zijn verhuisd. In huis is er daardoor het een en ander gewijzigd. Het 'groepsleven' is in elkaar gezakt en de huidige bewoners eten vrijwel nooit meer samen. Van een woongroep is nu dus geen sprake meer. Zo'n snelle verandering is voor woongroepen niet uniek, vooral niet wanneer het om een groep studenten gaat die in een oud en klein huis wonen.

De woongroep bestond uit vier studenten die elkaar allemaal redelijk goed kenden. Het wonen in een 'vrij' huis was ten opzichte van een studentenflat met 16 bewoners per afdeling een duidelijke vooruitgang.

Er werd regelmatig gezamenlijk warm gegeten. Omdat de groepsleden overdag vaak thuis waren, werd er ad hoc gekeken wie zin had om te koken en wie mee at. Als niemand zin had om te koken, was er altijd nog een studentenmensa om naar toe te gaan.

De kamers werden individueel gehuurd van de huisbaas. Wanneer er iemand vertrok, mocht de groep zelf een opvolger voordragen.

Een huisvergadering was er niet. Omdat de groep klein was en men elkaar elke dag zag, konden zaken ook zonder een vergadering geregeld worden. Bovendien hield de groep niet zo van vaste afspraken. Het streven was alles zo gemakkelijk mogelijk te laten verlopen. Vrijheid werd hoog gewaardeerd.

Er was een gemeenschappelijke keuken, maar geen gemeenschappelijke woonkamer. Privé had iedereen ca. 25 m<sup>2</sup> woonruimte, waarvoor ongeveer f 350.- betaald moest worden.

De groep heeft nooit een bepaalde toekomstverwachting gehad. Na het afstuderen zou er voor elk van de bewoners een andere periode in het leven aanbreken. Het groepswonen werd als een overgangsfase naar het zelfstandig wonen gezien. In de praktijk is het uit elkaar vallen van de groep echter sneller gegaan dan verwacht was.

doorsnee studentenhuys het geval is.<sup>7</sup> Verder zou het voor woongroepleden mogelijk moeten zijn om aanspraak te maken op individuele huursubsidie; een mogelijkheid die op dit moment vrijwel geheel ontbreekt.

Een woongroep is vervolgens geen *willekeurige* verzameling van individuen (duiventil); het zelf kunnen kiezen van medebewoners (koöptatie) is daarom van essentieel belang.

En tenslotte is een woongroep geen *kommune*; de leden hebben een sterke behoefte aan een kwalitatief goede privé-ruimte naast de gemeenschappelijke ruimte(n). Eén grote slaapkamer met daarin één groot bed behoort daarom meestal niet tot de woonwensen.<sup>8</sup>

Pogingen om in het kader van dit onderzoek tot een heldere en kernachtige definitie van wonen in groepsverband te komen, zijn uiteindelijk op de hiervoor besproken problemen stukgelopen. Uiteindelijk is gekozen om in het verdere onderzoek te werken met de volgende operationele definitie: 'een woongroep is een leefverband van minimaal drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens enkele keren per week gezamenlijk eten'.<sup>9</sup> Deze minimale omschrijving maakt het mogelijk in de praktijk onderzoekseenheden te kiezen voor het verzamelen van relevante informatie. Een tweede definitie die in dit onderzoek gebruikt zal worden is de zogenaamde 'zelf-definitie': een woongroep is een leefverband dat zichzelf woongroep (of woongemeenschap of woonkollektief) noemt.

Wat met deze beide definities uitgesloten wordt is het zogenaamde Centraal Wonen. Hierbij gaat het om relatief grootschalige projecten met naast een aantal zelfstandige woningen op projectniveau een scala aan gemeenschappelijke voorzieningen zoals een gemeenschapshuis, een hobbyruimte, een tuin enz. Een Centraal Wonenproject is bovendien soms samengesteld uit een aantal klusters van woningen die weer eigen gemeenschappelijke voorzienin-

---

<sup>7</sup> Zoals verderop in dit onderzoek zal blijken is de overgang van studentenhuys naar woongroep niet zo scherp als hier gesuggereerd wordt. Desalniettemin laat het Bruikbaarheidsonderzoek Groepswoningen Amsterdam (1985, p. V) zien dat vrijwel alle bewoners van speciaal voor woongroepen gebouwde woningen de voorkeur geven aan een aparte slaapruijnte *naast* de privé-woonruimte. Bovendien meent tweederde van de bewoners dat binnen vijf jaar een tekort aan kinderkamers in het pand zal ontstaan. De populatie van deze woningen is echter qua leeftijd wat ouder dan de gemiddelde woongroep (30 resp. 26 jaar), hetgeen de grotere ruimtebehoefte verklaarbaar maakt.

<sup>8</sup> Ik refereer hier aan het beeld zoals dat in de volksmond bestaat over de 'kommune'.

<sup>9</sup> Ook Zablocki hanteert pragmatische overwegingen bij het definiëren van zijn onderzoeksbjekt. Over de door hem gekozen definitie, schrijft hij: 'The proposed definition [...] seems to distinguish those collectivities that are generally thought of as communes from those that are not' (1980, 7).



gen (woonkamer, keuken, berging) hebben.<sup>10</sup> Het feit dat Centraal Wonen betrekking heeft op meerdere panden en dat de frekwentie van het gezamenlijk eten nogal varieert, zorgt ervoor dat het buiten de door mij gehanteerde definitie valt. Hoewel het voordeel hiervan is dat de toch al grote verscheidenheid onder woongroepen enigszins wordt ingeperkt, is het nadeel dat een interessante woonvorm die zo langzamerhand in de praktijk zijn levensvatbaarheid heeft bewezen voor dit onderzoek uit het zicht verdwijnt.<sup>11</sup> Naast Centraal Wonen wil ik nog een andere markante vorm van groepswonen uitsluiten voor dit onderzoek, nl. het groepswonen van ouderen. Deze sterk in opkomst zijnde leefvorm is het beste te beschouwen als een tussenvorm van de woongroep zoals die hierboven gedefinieerd is en Centraal Wonen. De woongroep van ouderen is meestal kleiner dan een Centraal Wonenproject (eerder 15 dan 50 bewoners), is qua leeftijd homogeen (in tegenstelling tot Centraal Wonen dat een geïntegreerde bevolking nastreeft), maar kent wel relatief zelfstandige wooneenheden (in tegenstelling tot de woongroep), terwijl ook het gemeenschappelijke avondeten meestal ontbreekt.<sup>12</sup>

### Kenmerken van Nederlandse woongroepen

De meeste gegevens over woongroepen in Nederland zijn te vinden in het onderzoek van Harrie Jansen (Erasmusuniversiteit Rotterdam), die in 1980 een uitgebreid databestand over woongroepen heeft opgebouwd, waarbij dezelfde operationele definitie gehanteerd is als ik hierboven omschreven heb. Waar een nadere bronvermelding ontbreekt zijn de in dit hoofdstuk opgenomen gegevens uit zijn onderzoek afkomstig.<sup>13</sup> De interpretatie van de gegevens is voorzover niet anders vermeld voor mijn verantwoordelijkheid.

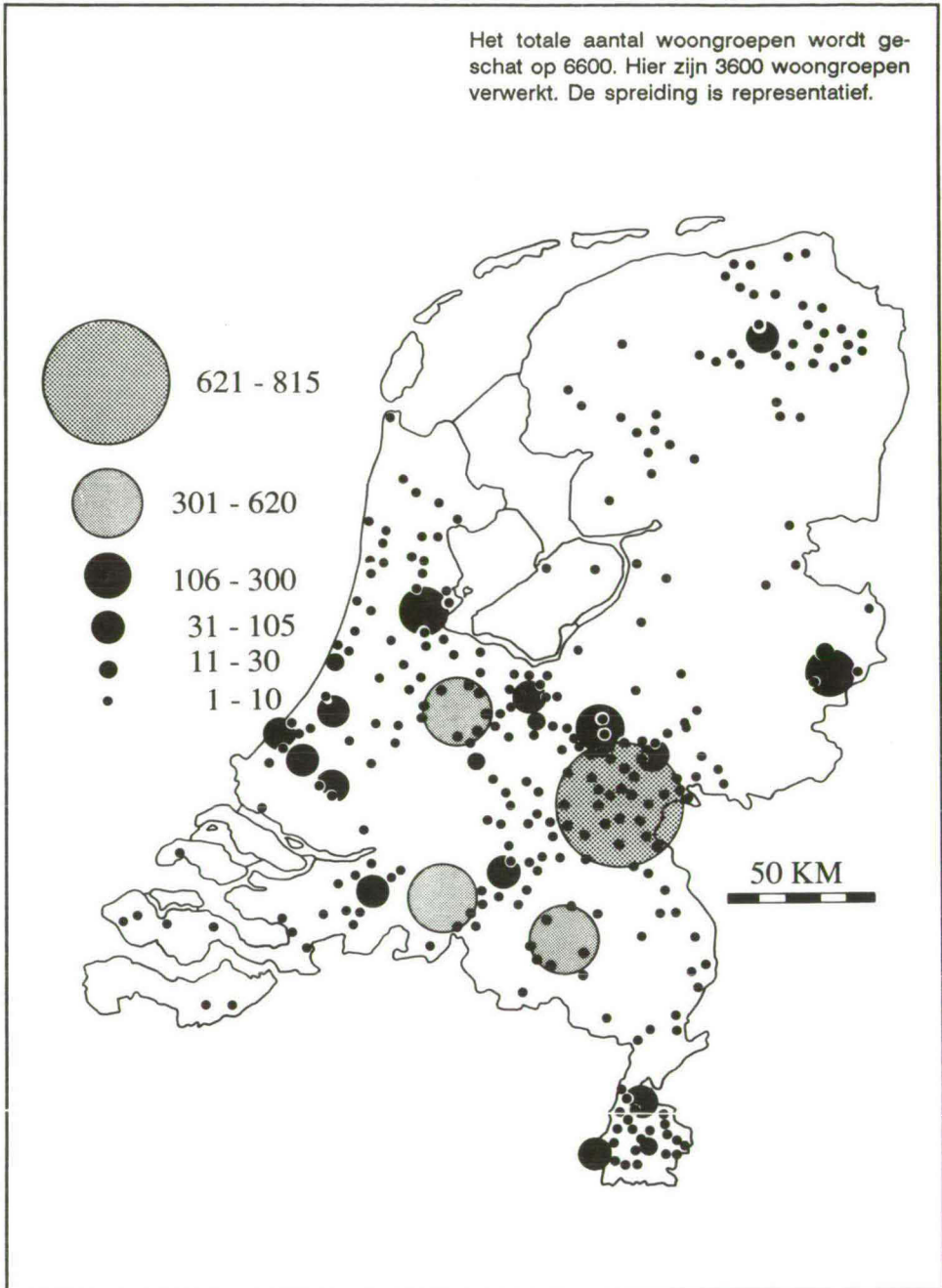
<sup>10</sup> Voor een uitgebreide beschrijving van de in Nederland bestaande Centraal-Wonenprojecten verwijs ik naar de publikatie 'Centraal Wonen in beeld' van de Landelijke Vereniging Centraal Wonen. Een beknopte omschrijving is te vinden in Weggemans, Poldervaart & Jansen, 1985.

<sup>11</sup> Dit gemis wordt echter weer goedge maakt door het proefschrift dat drs. B. Kesler van de Landbouwwuniversiteit Wageningen over Centraal Wonen voorbereidt.

<sup>12</sup> Zie voor een beschrijving van enkele projecten op dit gebied Ten Brinke van Hengstum & Stegink (1987). Een beknopte beschrijving is te vinden in Weggemans, Poldervaart & Jansen, 1985.

<sup>13</sup> Bij de presentatie van de empirische gegevens hanteer ik voor het gemak dezelfde volgorde als Jansen doet in zijn deel V: Samenvatting (1986). De weergegeven cijfers zijn daardoor gemakkelijk in zijn onderzoekspublikaties terug te vinden, zodat een precieze bronvermelding achterwege kan blijven. Dit komt de leesbaarheid van de tekst ten goede.

**FIGUUR 2.1** SPREIDING VAN WOONGROEPEN OVER NEDERLAND. BRON: BLIK OP WONEN, 1982.



## Aantal en spreiding over Nederland

Jansen komt op grond van zijn gegevens tot de schatting dat er in 1980 in Nederland ongeveer 6600 woongroepen bestonden. Bijna tweederde daarvan kwam voor in de middelgrote en grote steden. De stad met het grootste aantal woongroepen is Amsterdam (ca. 2000), gevolgd door Nijmegen (1080).<sup>14</sup>

De spreiding van de woongroepen over Nederland is weergegeven in Figuur 2.1. Hieruit blijkt een concentratie van woongroepen in de universiteitssteden. Opmerkelijk is het vrijwel ontbreken van woongroepen in Rotterdam en Leiden, beide toch ook universiteitssteden. Een adequate verklaring voor de sterke concentratie van woongroepen in buiten de Randstad gelegen steden als Nijmegen, Tilburg en Eindhoven is moeilijk te geven. Mogelijk speelt de structuur van de lokale woningvoorraad (veel vrijgekomen oude herenhuizen waarvoor niet direkt een andere bestemming gevonden kon worden) een rol.

Over de ontwikkeling van het aantal woongroepen in Nederland sinds 1975 zijn geen betrouwbare gegevens beschikbaar. Via een door mij uitgevoerde analyse van het aantal vermeldingen van woongroepen in het telefoonboek van Nederland is enigszins een beeld te krijgen van de dynamiek in de ontwikkeling van het aantal woongroepen. Het absolute aantal vermeldingen in het telefoonboek (bijvoorbeeld 445 in 1987) mag echter beslist niet als een indikator voor het *totaal* aantal woongroepen opgevat worden.<sup>15</sup>

Uit Figuur 2.2 valt af te lezen dat het aantal woongroepvermeldingen in het telefoonboek vanaf 1980 sterk is toegenomen en zich rond 1986 op een hoogtepunt bevindt. Aannemende dat het telefoonboek enigszins achterloopt

---

<sup>14</sup> De schatting voor Amsterdam is afkomstig uit de Handleiding Groepshuisvesting van de Woongroepenvereniging Amsterdam. In Jansens onderzoek wordt voor Amsterdam het getal van 400 genoemd, maar dit is vrijwel zeker te laag. De oorzaak van deze onderschatting ligt in het voorkomen van een groot aantal kraakgroepen in Amsterdam; om begrijpelijke redenen hebben zij weinig behoefte zich op de een of andere manier te laten registreren. Ook bestond er bij hen nogal wat weerstand tegen deelname aan onderzoek. (Jansen, 1986, 15).

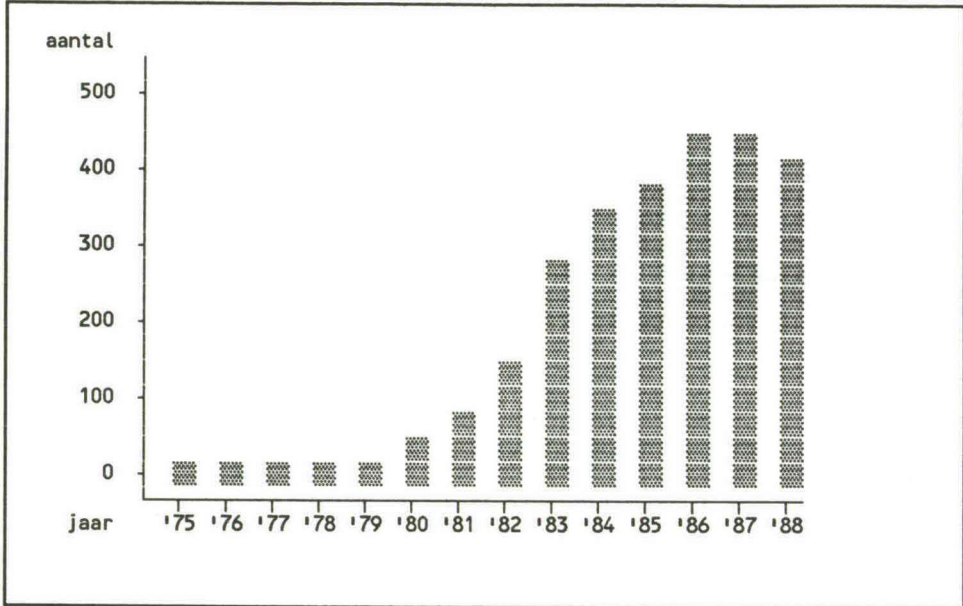
Voor Tilburg wordt de schatting van Jansen (600) bevestigd door een via een analyse van het bevolkingsregister verkregen schatting van Van der Kar & Goessen (1983, 13) die op 540 uitkomen. Landelijk zijn er geen vergelijkingsbronnen hoewel de meting van de *belangstelling* voor groepswonen in het Woningbehoefte-onderzoek 1981 (74.000 huishoudens = ca. 12.000 groepen, zie: Weggemans, 1983b, p. 4) een bestaand aantal van 6600 zeer goed mogelijk maakt.

<sup>15</sup> Bij woongroepen die geen rechtspersoonlijkheid bezitten zal de telefoonaansluiting meestal op naam van één van de leden staan. Verder hebben in Nijmegen, Eindhoven en Utrecht lokale factoren een grote invloed op aantal en aard van de vermeldingen in het telefoonboek. De getalsmatige ontwikkeling van het aantal vermeldingen in het telefoonboek geeft echter toch wel een aardig idee hoe in een beperkt aantal jaren het aantal woongroepen zich ontwikkeld heeft.



op de feitelijke ontwikkelingen, zou de sterkste groei van het aantal woongroepen zich in de periode 1981-1982 afgespeeld moeten hebben.<sup>16</sup>

**FIGUUR 2.2** AANTAL WOONGROEPVERMELDINGEN IN HET TELEFOONBOEK VAN NEDERLAND IN STEDELIJKE AGGLOMERATIES VAN MEER DAN 100.000 INWONERS.



Het landelijke Woningbehoefteonderzoek dat elke vier jaar gehouden wordt, kan ons alleen voor 1986 gegevens verschaffen over het aantal *bestaande* woongroepen. Volgens Rongen (1989, 28) woonden er toen 47.000 huishoudens in een woongroep, hetgeen - uitgaande van een gemiddelde groeps-grootte van 5.6 - neerkomt op zo'n 8.400 woongroepen. Ten opzichte van de 6600 die Jansen in 1981 vond, een opmerkelijke stijging.<sup>17</sup>

Als we echter de gegevens van WBO'81 en WBO'85/86 vergelijken wat betreft het aantal huishoudens dat naar een woongroep zou willen verhuizen, blijkt er een sterke daling van 74.000 in 1981 naar 6.000 in 1985. Voor

<sup>16</sup> Een telefoonboek van een bepaald jaar geeft de stand van zaken in het daaraan voorafgaande jaar aan.

<sup>17</sup> Rongen noemt in tabel 5 (p. 28) van zijn rapport een aantal van 47.000 woongroepen. Dit aantal is bij gebrek aan voldoende gegevens niet gecorrigeerd voor de door hem onderkende problemen (p. 22) met de huishoudensweging in het WBO. Ik acht het getal van 47.000 echter weinig realistisch en heb daarom dit getal gedeeld door het gemiddeld aantal groepsleden. Dat levert de ondergrens op van het mogelijke aantal woongroepen volgens het WBO'85/86. De werkelijke stijging sinds 1981 kan dus nog veel groter zijn.



Centraal Wonen daalde dit van 73.000 naar 30.000 (Weggemans, 1983b, 4; Rongen, 1989, 70). Of dit op een reële trend wijst of een gevolg is van vertekeningen door de opzet van het WBO is niet vast te stellen.

## De woning

Het merendeel van de Nederlandse woongroepen (75%) woont in een oudbouwwijk in of nabij het centrum van de woonplaats. De woning wordt meestal gehuurd (62%) van een particulier (46%) of een woningcorporatie (16%). Ook kraakpanden komen nogal eens voor (7%), vooral in de grotere steden. Koopwoningen (28% van het totaal) komen relatief weer meer voor in de kleinere plaatsen.

Vergeleken met Nederland als geheel komen woongroepen erg veel voor in particulier verhuurde huizen en erg weinig in door woningbouwcorporaties verhuurde huizen.<sup>18</sup> Gegeven de aard van de woningen die door woningbouwcorporaties beheerd worden (grotendeels gezinswoningen) is dit nauwelijks verbazingwekkend. De komende jaren zal er wat dit betreft ook niet zo veel veranderen, aangezien verbouw of nieuwbouw voor woongroepen door woningbouwcorporaties de laatste jaren slechts in enkele plaatsen in Nederland op een meer systematische wijze van de grond komt.

De indeling van de woonruimte van woongroepen volgt vrijwel steeds eenzelfde patroon. Privé heeft elk groepslid een woon-/slaapkamer van gemiddeld 18 m<sup>2</sup>. Gemeenschappelijk is er een keuken met soms daarnaast nog een huiskamer. Vaak is er dan nog een gemeenschappelijke logeerkamer, een hobbyruimte en een tuin.

## De samenstelling van de groepen

De gemiddelde grootte van de Nederlandse woongroep is 5.6 volwassenen. Het grootste deel (75%) van de groepen heeft tussen de 3 en 6 volwassen leden. De grootste groep in Jansens onderzoek kent 24 leden. Nog grotere groepen zijn te vinden bij de Centraal Wonenprojecten, maar zoals eerder aangegeven vallen deze buiten het kader van dit onderzoek. De leden van woongroepen zijn over het algemeen jong. In het grootste deel van de groepen (81%) ligt de gemiddelde leeftijd tussen de 20 en 30 jaar. Een lagere gemiddelde leeftijd komt vrijwel niet voor, een hogere wel: in 18% van de groepen ligt de gemiddelde leeftijd tussen de 30 en 52 jaar. Intern zijn de

---

<sup>18</sup> De Nederlandse woningvoorraad bestond in 1981 voor 42% uit eigen woningen, voor 39% uit door woningbouwcorporaties verhuurde woningen, en voor 17% uit particulier verhuurde woningen (CBS Statistisch Zakboek, 1985).

groepen qua leeftijd vrij homogeen samengesteld. Jongeren wonen samen met jongeren en ouderen (d.w.z. mensen boven de 30 jaar) met ouderen. Woon- groepen wijken hierin af van Centraal Wonenprojecten, waarin een gemengde bevolkingsopbouw bewust nagestreefd wordt en deels ook gerealiseerd is.

Qua sekse bestaan woongroepen meestal uit ongeveer evenveel mannen als vrouwen. In de totale populatie is er een licht mannenoverschot (55% mannen versus 45% vrouwen).

Kinderen zijn in de doorsnee woongroep niet aanwezig, wat te verklaren valt uit de leeftijdsverdeling van de woongroepenpopulatie. De jongere woon- groepen hebben in slechts 9% van de gevallen één of meer kinderen, de oudere woongroepen (die kwantitatief in de minderheid zijn) in 68% van de gevallen. Over het algemeen gaat het hierbij om jonge kinderen, hetgeen erop wijst dat woongroepleden pas vanaf hun dertigste jaar voor kinderen kiezen. Het ouderschap in de woongroep gaat meestal samen met een vaste partnerrelatie met één van de andere groepsleden. Bij ongeveer een vijfde van de *ouders* gaat het om alleenstaand ouderschap. Ongeveer een derde van de kinderen heeft slechts één (biologische) ouder in de groep.<sup>19</sup> Vergeleken met landelijke cijfers betekent dit dat alleenstaande ouders relatief oververtegen- woordigd zijn in woongroepen.<sup>20</sup>

De groepsleden zonder kinderen hebben in 30% van de gevallen een partner in de woongroep. In de hogere leeftijdsgroepen is dit vanzelfsprekend meer het geval dan in de lagere.

De aanwezigheid van vaste partners en/of kinderen in de woongroepen kan beschouwd worden als één van de belangrijkste structuurkenmerken van de woongroep. Zoals Jansen terecht opmerkt vormen paren en ouder-kind eenheden subgroepen die onderling een sterkere binding hebben dan met de overige groepsleden.

Qua politieke voorkeur is de politieke oriëntatie van de woongroepenpopula- tie uitgesproken links. Bijna driekwart van de leden brengt bij verkiezingen een stem uit op PvdA, PSP, PPR, CPN of SP (Jansen, 1982, 56).

---

<sup>19</sup> Het cijfermateriaal van Jansen is op dit punt niet volledig. In zijn onderzoeksgroep komen 112 ouders voor die een vaste partner in de groep hebben. In feite gaat het hier dus om 56 *ouderparen*. De 23 ouders zonder vaste partner in de groep vormen dus eigenlijk 29% ( $23/(56+23)$ ) van het aantal 'gezinnen'. Met evenveel recht kan dus gesteld worden dat het in *bijna een derde* van de gevallen om alleenstaand ouderschap gaat. Als we even voor het gemak aannemen dat elk gezin niet meer dan één kind heeft, geldt dat bijna een derde van de kinderen één ouder in de groep heeft. In werkelijkheid zal het aantal kinderen per 'gezin' hoger liggen, zodat deze laatste schatting aan de lage kant is.

<sup>20</sup> Latten (1984) schat dat ongeveer 10% van alle gezinnen in Nederland eenoudergezinnen zijn.



Over het algemeen hebben de leden van woongroepen een hoog opleidingsniveau. Ongeveer 35% van de groepsleden heeft een universitaire of HBO-studie afgerond en 48% is daar mee bezig.

Het ligt voor de hand hieruit te konkluderen dat de woongroep als leefvorm relatief dicht tegen het 'studentenhuis' aanzit. Bijna 40% van de woongroep-leden is *rechtstreeks* afkomstig uit één of andere vorm van studentenhuisvesting.<sup>21</sup> Het percentage dat ooit daarin gewoond heeft en dus enige ervaring heeft met het delen van gemeenschappelijke voorzieningen zal ongetwijfeld aanmerkelijk hoger liggen.<sup>22</sup>

### De ontstaanswijze van de groepen

Ongeveer 30% van de woongroepen bestond al voordat men woonruimte zocht, terwijl bijna de helft langzamerhand in de huidige woning is ontstaan. In het eerste geval is men dus pas na een kortere of langere voorbereidingstijd overgegaan tot het huren of kopen van een huis, terwijl het tweede type zich bijvoorbeeld vanuit een groep kamerbewoners heeft ontwikkeld doordat bij de selectie van nieuwe bewoners steeds meer rekening werd gehouden met de zittende bewoners. Een koöptatieproces heeft in deze gevallen geleid tot wat een 'verdichting van de sociale structuur' genoemd zou kunnen worden.

### Bestaansduur en ledenwisselingen

De oudste, in het onderzoek van Jansen voorkomende, woongroep is in 1964 opgericht en bestond op het moment van enquêtering dus ongeveer zestien jaar. De gemiddelde bestaansduur (3 jaar) ligt natuurlijk aanmerkelijk lager als gevolg van het feit dat de toename in het aantal woongroepen (volgens de telefoonboekanalyse) zich pas vanaf 1979/1980 begint te doen gelden.

Interessanter dan de retrospectieve bestaansduur op het tijdstip van het onderzoek is *natuurlijk de totale bestaansduur van de groepen*. d.w.z. de tijdsduur tussen start en ontbinding. Een eenduidige maatstaf hiervoor is echter niet gemakkelijk op te stellen. Eén van de mogelijkheden is, zoals Jansen doet, na te gaan of na twee respectievelijk vier jaar de helft van de

---

<sup>21</sup> Indikatief voor de diffuse grens tussen studentenhuizen en woongroepen is bovendien dat 43% van de *groepen* langzamerhand in de huidige woning is ontstaan en dat door bijna 30% van de groepen ook nu nog de woning *per kamer* gehuurd wordt (Jansen, dl. II).

<sup>22</sup> Van de totale studentenpopulatie (HBO en WO) woont ongeveer 60% niet meer bij de ouders; in de meeste gevallen zal deze groep dus ervaring hebben met wonen met gemeenschappelijke voorzieningen (schatting gebaseerd op mondeling verstrekte gegevens Dienst Studentenzaken en Welzijn KUB, 1987).

oorspronkelijke leden nog in de woongroep woont. Het blijkt dan dat na twee jaar nog 30% en na vier jaar nog slechts 18% van de groepen in dezelfde samenstelling bestaan. Op grond van deze benadering ligt de modale bestaansduur van de woongroep dus onder de twee jaar. Gaan we uit van het criterium of na een aantal jaren er nog steeds een woongroep op hetzelfde adres woont (de bestaansduur van de groepsbewoning), dan is automatisch van een langere bestaansduur sprake.

Uit de relatief korte 'halfwaarde-tijd'<sup>23</sup> van woongroepen vloeit logischerwijs voort dat woongroepen veel ledenwisselingen kennen. Gemiddeld wisselt ongeveer 20% van de groepsleden per jaar. Dat betekent dat na gemiddeld vijf jaar op groepsniveau het totale ledenbestand vervangen is. Dat betekent echter *niet* dat de totale woongroepenpopulatie na vijf jaar volledig uit andere mensen bestaat. Mensen die uit een woongroep stappen kunnen immers weer tot een andere toetreden, zoals blijkt uit het feit dat voor ongeveer 40% van de mensen de huidige woongroep niet de eerste woongroep is waarin men woont. En naarmate men meer woongroepervaring heeft, neemt ook het aantal woongroepen waarin men gewoond heeft toe. Er is dus blijkbaar sprake van een circuit waarbinnen mensen bij wijze van spreken van woongroep naar woongroep trekken. Uit ander onderzoek blijkt dat zelfs na het vertrek uit een woongroep in verband met conflicten mensen deel blijven uitmaken van dit circuit, ook al zijn ze wel wat selektiever geworden in hun keuze van een passende groep. Voor degenen die na een konflikt in de eigen woongroep *niet* meer in een andere groep terug wilden, gold steeds dat de groep die men verlaten had de eerste was geweest.<sup>24</sup>

## De doelstellingen van de woongroepen

Het onderzoek van Jansen biedt ons een overzicht van de doelstellingen van de Nederlandse woongroepen. In de eerste plaats valt hierin op dat ongeveer een vijfde van de woongroepen geen enkele doelstelling noemt.

Persoonlijke groei en gezelligheid zijn als doelstellingen het meest populair, gevolgd door een economisch doel, een politiek doel, een hulpverleningsdoel, en als hekkesluis een artistiek of religieus doel. Vaak komen doelstellingen ook in combinatie met elkaar voor. Groepen met een religieus doel wijken hier in zoverre van af, dat bij hen de combinatie met een politiek of

---

<sup>23</sup> De halfwaarde-tijd wordt in de fysika gebruikt om aan te geven binnen welke tijd een radio-actief lichaam de helft van zijn straling verloren heeft.

<sup>24</sup> Zie: Bolt, 1984, p. 55 en p. 91.



**FIGUUR 2.3 ENKELE VOORBEELDEN VAN DE REGELMATIG IN DAG- EN WEEKBLADEN VERSCHIJNENDE ADVERTENTIES OVER WOONGROEPEN.**

**Gezellige woongroep** gezocht voor vrouw, 39 jr., te A'dam, omstr., 020-5-1111

**Groep in Den Haag zoekt een** 6de medebewoonster. Reacties binnen 1 week o. nr. 352-1111 bur. v.d. blad.

**Holistische woon/werkgemeenschap** zoekt daadkrachtige, goed gearde vrouw, man (stel?). Evt. met kind, die met ons in een doorgaande groei willen wonen en werken. Eigen inkomen gewenst of te verwerven uit: A. groepsruimte, als therapeut. B. kringloopwinkel. Brieven aan: Holistische, Oudekerkplein 11, 1017 CA Amsterdam-Adorp.

**Kunstschilder zkt. woongroep** of mensen om woon/werkgr. mee te beginnen. Wie? Br. o. nr. 352-1111 bur. blad.

**50+ Woonproject in groen** Brabant heeft nog enige 2 kam. apps. met keuken, douche, toilet. Hr. v.a. f 400,- p.m. Tel.: 033-360715.

**Woongroep 2 v, 2 m, 1 p.,** zoekt werkende 5e persoon m/v, 25+. Br. voor 6 jan. naar B. Houtman, 17, 030-313899 Utrecht.

**Zijn woongroepen uit?**

Wij, 2 gewezen activistes (36, 35), de een uit de kraakbeweging, de ander uit de lesb. en vr. beweging, zien naast de nadelen nog steeds de voordelen van deze woonvorm. Samenwonen is voor ons belangrijk, privacy evenzeer. Voor aktivisme zijn studie, schrijven, lesgeven, culturele belangstelling in de plaats gekomen. Politiek actief zijn we nog steeds. We hebben plaats voor 2 nieuwe groepsbewoners/sters van boven de 30, met/zonder kind(eren). Brieven o.n.r. 200 naar De Groene.

**WOONGROEPJE** met losse band in de Pijp (2 vr. 38 en 20), heeft een kamer vrij voor man die met minstens één been op de grond staat. Br.o.n.r. 5/02 bur. v.d. blad.

**Wij (38, 34, 13½)** zoeken mensen met een actieve levensinst., humor, aandacht voor natuur, milieu en veget. voeding om samen een (mooie) woonvorm op te zetten in/rond Apeldoorn: 055-427767.

**R'dam, kl. woongr. (3 vr.)** zoekt 1 vr. (25-55 jr.). Gezamel.: terras, w.keuken. Ged. douche/toil. Indiv. woon-/slaapk. 35 m² + balkon, f 400 incl. Tel. 010-472524.

**(Utr.) Dies-Community for Development History** heeft in haar woongr. met werk plaats voor bewoner m/v (25+), die in een gestructureerd sociaal-intercultureel woonmodel zijn/haar plaats in wil nemen. Br. o. nr. 352-1111 bur. v.d. blad.

**Woongroep in A'foort** zoekt nieuwe bewoner/ster. Tel. 033-360715.

**Woongroep R'dam-Kralingen** zoekt per 1 maart zelfst. medebewoner/ster, ± 25-35 j. Tel. 010-472524.

**Leuke meid** zoekt plaatsje in woongr., Amstelveen e.O. Br. o. nr. 352-1111 bur. blad.

**Ruil: aang. plek in woongr.** Gevr. zelfst. woonr. Schrijf Petra, P.O. 120, 1017 CA, Utr.

**Vrouw met kind van 4** zoekt ruimte in woongroep met kinderen in Amsterdam. Tel.: 020-25-1111, alleen 's avonds.

**Wij hebben nog een fijne plek** voor jou in onze woongroep in verbouwde boerderij. Oostwoud in NH, 02291-1111

**Woongr. ORLOFF (3 vr. + 2 m.)** Nieuwegein zkt nwe bewoner v.a. 27 j. Wij vr. prakt. + pers. betrokkenheid. 03402-1111

**Woongroep in Centrum van** Groningen zoekt medebewoner/ster tel. 050-1111 (tussen 19.00-20.00 uur.)

**Woongroep Pepijn in Amers-**foort zoekt bewoonster (m/v) Tel. 033-1111.

**Woongroep van 13 mensen in** Oud Zuid zoekt per direkt een vrouw van ca. 25-35 jr. Tel. tussen 19-20 uur 020-1111

**Oranje Nassaukazerne:** welke woongroep heeft nog plaats? M. 020-1111.

**Wie durft? We zoeken 2 men-**sen om met z'n vieren in Utrecht een huis te kopen en een woongroep te vormen: biologisch eten, niet roken, geen katten, betrokkenheid. Br. o. nr. 352-1111 v.d. blad.

**Woongroep gezocht,** bel kamerburo SJHU te Utrecht, tel. 030-313899.

**Denise (26)** zoekt niet al te grote woongroep in Utrecht. Tel. 040-1111.

**DOETINCHEM.** Gez. mensen (geslacht, gez.samenst. en leeft. onbel.) die ook denken dat het fijn is en veel voordelen kan bieden om samen een groot huis te kopen/huren, om samen verder te praten en zoeken. Br. o. nr. 113-1111 bur. v.d. blad.

**In Centraal Wonen Hilversum** komt per 1/1/90 een ruime 4 kam.won. vrij, opp. 115 m², huur f 812. Geen huursubs. Geschikt voor 4 à 5 pers. Inf. 02159-1111.

ekonomisch doel vrijwel niet voorkomt.<sup>25</sup>

Als we de weergegeven doelstellingen onderverdelen in doelstellingen die naar binnen (d.w.z. op de groep zelf) respectievelijk naar buiten (d.w.z. op de samenleving) gericht zijn, blijkt dat de interne doelstellingen (persoonlijke groei, gezelligheid, economisch) bijna twee keer zo vaak genoemd worden als de externe doelstellingen (politiek, hulpverlening, artistiek, religieus).

De nadruk op persoonlijke groei en gezelligheid als doelstelling is ook terug te vinden in het onderzoek van Bolt dat toegespitst was op de redenen van mensen om een woongroep te *verlaten*. Als belangrijkste faktor bij de uittreding noemt hij het falen van de kommunikatie in de groep. Openheid en direktheid werden door de uittreders als een gemis beschouwd. Verschillen in verwachtingen, in karakters, in de regelmaat van aanwezigheid of zelfs structurele machtsverschillen tussen groepsleden konden daardoor niet besproken worden en leidden tot onoplosbare spanningen. Konflikten in het huishoudelijk vlak werden ook regelmatig genoemd, maar vormden nooit een op zichzelf staande reden om te vertrekken (Bolt, 1984, 67 e.v.).

De ontstaansachtergrond van woongroepen kan niet alleen afgeleid worden uit de al of niet aanwezige doelstelling of de aard van de onderlinge konflikten, maar ook uit de typering die men voor de eigen leefvorm het meest passend acht. Een tweederde meerderheid van de groepen kiest voor de term 'woongroep' en een vijfde prefereert 'leefgemeenschap'. De term 'kommune' is vrijwel uitgestorven in tegenstelling tot de situatie in 1972 toen Van Ussel deze benaming nog bij de helft van de groepen aantrof (Jansen, 1986, 35). De voorkeur voor de term 'woongroep' treffen we ook in het telefoonboek aan. Ten opzichte van andere mogelijke vermeldingen zoals 'woongemeenschap' en 'woonkollektief', is de naam 'woongroep' veruit het meest populair.

Een nadere aanduiding dan alleen 'woongroep' of 'leefgemeenschap', dus een echte *naam*, ontbreekt bij 60% van de groepen in Jansens onderzoek. Voorzover woongroepen wel een naam hebben is deze nauwelijks te onderscheiden van de namen die bij studentenhuizen in zwang zijn. Namen die een verwijzing naar de aard van de leefvorm inhouden, zijn o.a.: Saaam, Kollage, Hier-nu-maals, Samens, Eigen wijs, Samen Sterk, Iks en I&I. Vooral de

---

<sup>25</sup> Het is van belang hier op te merken dat de woongroepen in Jansens onderzoek gevraagd werden één of meer van de zes voorgestrukteerde antwoordcategorieën aan te kruisen. Het antwoord 'gezelligheid' kwam niet in deze lijst voor, maar werd desondanks door een derde van de groepen erbij geschreven. Zoals Jansen (dl. III, 8) ook al konstateert zou dit antwoord vermoedelijk nog veel vaker aangekruist zijn als het wel in de lijst opgenomen was geweest.



laatste twee vormen een bijzonder subtiële beschrijving van het karakter van een woongroep.<sup>26</sup>

Het over het algemeen weinig uitgesproken karakter van woongroepen qua doelstelling, zoals dat uit de onderzoeksgegevens naar voren komt, geeft aan dat de relatie met de samenleving voor de woongroep als geheel van ondergeschikt belang is. Voor het intern functioneren is een doelstelling minder noodzakelijk. De gemiddelde woongroep is immers zo klein en overzichtelijk dat een precies geformuleerde doelstelling eerder een belemmering dan een stimulans voor de persoonlijke ontplooiing van de individuele leden zou zijn.

### De gemeenschappelijke huishouding

Centraal in alle woongroepen staat de gemeenschappelijke huishouding. Voorzover de woongroepen een economische doelstelling hebben (en dit is het geval voor een derde van de groepen) kan deze slechts via de gemeenschappelijke huishouding gerealiseerd worden.<sup>27</sup> Ook voor de psychosociale doelstellingen 'gezelligheid' en 'persoonlijke groei' is de gemeenschappelijke huishouding van belang.

Het middelpunt van de gemeenschappelijke huishouding vormt ongetwijfeld het gezamenlijke avondeten. Ongeveer drie kwart van de woongroepen eet 5 of meer dagen in de week gezamenlijk.<sup>28</sup> Bij een gemiddelde groeps grootte van 5 à 6 leden is elk van de groepsleden ongeveer eenmaal in de week aan de beurt om de avondmaaltijd te verzorgen. Een gelijke verdeling van de huishoudelijke taken is het overheersende principe binnen woongroepen. Dit verdelingsprincipe geldt voor het warm eten koken, voor de afwas, voor het boodschappen doen en voor het schoonmaken van de gemeenschappelijke ruimten. Het geldt niet of in mindere mate voor het klaarmaken van het ontbijt, voor het wassen van kleding, voor het verrichten van kleine reparaties, voor het verzorgen van planten, en voor de verzorging van eventueel aanwezige kinderen.

---

<sup>26</sup> Een lijst met in het telefoonboek voorkomende namen van woongroepen is opgenomen in bijlage A. Op z'n minst moet gezegd worden dat ze vaak van veel creativiteit getuigen. De namen 'Iks' (meervoud van 'ik') en I&I (Engels voor: ik en ik) verwijzen naar het individualistische karakter van woongroepen.

<sup>27</sup> Een uitzondering hierop vormen de woon-werkgemeenschappen die ook via de gemeenschappelijke bedrijfsactiviteit economisch bezig zijn, maar deze vormen slechts 3% van het totaal aantal woongroepen.

<sup>28</sup> Dit cijfer is door Jansen niet in zijn rapporten genoemd, maar afkomstig uit zijn ruwe databestand.



De verzorging van deze kinderen is in 22% van de groepen gelijk verdeeld over de volwassen leden. In de andere groepen is het over het algemeen een taak voor de ouder(s), waarbij de moeder meer tijd aan de kinderverzorging besteedt dan de vader. De op deze gegevens gebaseerde konklusie van Jansen dat in woongroepen de emancipatie de komst van kinderen in het algemeen niet overleeft, wordt door ander onderzoek (Poldervaart e.a., 1983) bevestigd.

Voor de verrekening van de kosten van de gemeenschappelijke huishouding bestaan er bij woongroepen twee standaardpatronen. De eerste houdt in dat de kosten *hoofdelijk omgeslagen* worden, de tweede dat er een afrekening *naar gebruik* plaats vindt. Het storten van alle inkomens in een gemeenschappelijke kas, waaruit elk groepslid dan weer 'zakgeld' krijgt, komt slechts bij 6% van de groepen voor.

De genoemde standaardpatronen komen vrijwel steeds in combinatie met elkaar bij de woongroepen voor. Voor schoonmaakartikelen en eten wordt meestal de hoofdelijke omslagmethode gevolgd, voor drank en telefoon meestal de verrekening naar gebruik. Om een en ander in de praktijk goed te laten verlopen houden woongroepen er diverse lijsten op na waarop de groepsleden hun ge- en verbruik bijhouden.

Ook voor het gebruik en bezit van een aantal goederen tekent zich een globaal patroon af. In de meerderheid van de groepen is een wasmachine, een televisie en de keukeninventaris in gemeenschappelijk *gebruik*. Lang niet altijd gaat het hier ook om gemeenschappelijk *bezit*. Voor ongeveer de helft van de groepen geldt dat de genoemde goederen privé-bezit zijn, maar gezamenlijk gebruikt worden. Voorzover er in woongroepen een auto is, is deze vrijwel steeds privé, zowel in gebruik als in bezit.

## Gemeenschappelijke activiteiten

Buiten de gezamenlijke maaltijden hebben woongroepen weinig gezamenlijke *groepsactiviteiten*. Ongeveer een derde van de groepen kijkt minstens één maal in de week gezamenlijk naar de TV en ongeveer een vijfde doet met die frekwentie een spelletje samen. Andere activiteiten (huis opknappen, poetsen, uitgaan) komen minder vaak voor als groepsactiviteit. Samen op vakantie gaan of samen sporten komt meestal helemaal niet voor. Huisvergaderingen komen bij ongeveer 80% van de groepen wel voor, maar de frekwentie varieert van één maal per jaar tot één maal per week. De meest favoriete onderwerpen om te bespreken zijn praktische zaken en activiteiten buitenshuis, daarna volgen de sfeer in huis, de opvoeding van de kinderen (indien aanwezig) en de onderlinge verhoudingen. Problemen tussen partners vormen zelden een onderwerp van groepsgesprek.

**Woongroep 'De Berg'**

Ondanks de vermelding als woongroep in het telefoonboek, twijfelen de bewoners van dit (vrije) studentenhuis eraan of men dat wel is. De drie vrouwen in huis eten regelmatig samen, de vierde, manlijke bewoner doet daar sinds enige tijd niet meer aan mee.

In het gezamenlijk eten zit geen vast patroon. Wie zin heeft die kookt (vegetarisch). De anderen doen de afwas. De kosten van de maaltijd worden per keer afgerekend.

Voor het schoonmaken is er wel een rooster. Verder heeft de groep weinig regelingen. Een huisvergadering ontbreekt. Als er iets te bespreken is, gebeurt dat onder het eten.

De groep heeft een gemeenschappelijke keuken en een bergzolder. Het plan bestaat daar een gemeenschappelijke woonkamer van te maken, maar tot nu toe is dat er nog niet van gekomen. Voor de individueel gehuurde kamers moet ongeveer f 325.- betaald worden. Deze bedragen vindt men gezien de kwaliteit van de kamers te hoog.

De manlijke groepsbewoner is op zoek naar andere woonruimte. De anderen zijn nu nog wel tevreden met hun woonruimte, maar zullen een mogelijkheid om een betere kamer voor minder geld te krijgen niet laten schieten. Het voortbestaan van de groep heeft weinig prioriteit.

Uit de relatief lage frekwentie van groepsactiviteiten mag niet de konklusie getrokken worden dat de leden van woongroepen elkaar buiten de gezamenlijke maaltijden weinig zien. Op groepsniveau klopt dat, maar niet op individueel niveau. Tussen groepsleden onderling is er aanmerkelijk meer contact dan in de groep als geheel (Jansen, 1985, 48). Desalniettemin is de gerichtheid op mensen buiten de groep groter, zeker bij de meer intensieve soorten sociaal contact (Jansen, 1985, 52).<sup>29</sup> Alleen wat betreft het praten over de dagelijkse bezigheden neemt de woongroep een voorkeurspositie in. Dit illustreert nogmaals de centrale plaats van de avondmaaltijd in de woongroep: dat is immers de plek waar de ervaringen van de dag uitgewisseld worden met de andere groepsleden.

### Konflikten en tevredenheid

Als laatste onderdeel van de beschrijving van woongroepen in Nederland wil ik nog enkele gegevens vermelden over binnen woongroepen voorkomende konflikten en de tevredenheid van de leden van woongroepen. De zes meest algemeen voorkomende bronnen van conflict zijn achtereenvolgens: karaktersverschillen (door 43% van de groepsleden genoemd), netheidsverschillen (41%), verdeling huishoudelijk werk (25%), de behoefte aan betrokkenheid (21%), huisdieren (20%) en de organisatie van de huishouding (18%).

Groepen met kinderen of groepen met paren melden daarnaast nog regelmatig conflictbronnen die met hun typische samenstelling te maken hebben: de opvoeding van de kinderen, relatieproblemen van vaste partners en de tegenstelling paren-alleenstaanden.

De onderscheiden conflictbronnen staan in woongroepen niet los van elkaar. Jansen meldt het bestaan van een algemene konfliktschaal, die de mate van conflict over alle mogelijke thema's aangeeft. Op zich is dit natuurlijk niet verbazingwekkend; in een relatief kleine groep is het haast onmogelijk dat verschillende soorten konflikten volstrekt los van elkaar voorkomen. Wanneer leden van een woongroep een conflict over de organisatie van de huishouding hebben, spelen karaktersverschillen of verschillende behoeften aan betrokkenheid daarbij vrijwel steeds een rol. In het onderzoek van Bolt (1984, 68) komt dit ook naar voren: volgens zijn respondenten vormen huishoudelijke meningsverschillen eerder een aanleiding dan een oorzaak van konflikten. Een als onvoldoende ervaren communicatie in de woongroep speelt bij het verlaten van de woongroep de hoofdrol.

---

<sup>29</sup> Het voortschrijdende funktieverlies van het gezin aan de publieke sfeer, lijkt dus door woongroepen allerm minst gekeerd te worden.



Wat betreft de tevredenheid over de woonruimte heeft ongeveer de helft van de woongroepen niets aan te merken. Bij de anderen bestaat er vooral behoefte aan meer vierkante meters, zowel privé als gemeenschappelijk. Over de verdeling tussen privé- en gemeenschappelijke ruimte is men over het algemeen tevreden.

Een Amsterdams evaluatie-onderzoek van voor woongroepen verbouwde panden laat ongeveer hetzelfde beeld zien. Men is tevreden over de verhouding privé- en gemeenschappelijke ruimte, maar zou graag wat meer vierkante meters voor zichzelf willen hebben.<sup>30</sup>

Wat het sociale klimaat betreft heeft een derde van de groepsleden geen reden tot klagen. De anderen blijken vooral een iets grotere onderlinge betrokkenheid te wensen.

Over de leefvorm als zodanig lijken de leden van woongroepen bijzonder tevreden te zijn. Drie kwart zou op dit moment niet anders dan in een woongroep willen wonen, waarbij een groeps grootte van 4 tot 6 mensen met evenveel mannen als vrouwen het meest gewild is.<sup>31</sup> Een woongroep van enkel alleenstaanden wordt door bijna 29% van de groepsleden gewenst, terwijl ongeveer 22% aan een gemengde groep de voorkeur geeft; 4% wenst een groep met alleen paren; de overigen hebben op dit punt geen uitgesproken voorkeur. De mensen die nu met een partner in de groep wonen, willen dit meestal continueren, terwijl dat voor de mensen zonder partner voor bijna de helft geldt.

Ook bij mensen die na een konflikt hun woongroep verlaten hebben, is desondanks sprake van tevredenheid over de woonvorm als zodanig, hetgeen blijkt uit het feit dat twee derde van de door Bolt geïnterviewde uittreders opnieuw in een woongroep is gaan wonen. Over het algemeen is men echter wat voorzichtiger bij de keuze van medegroepsleden geworden en acht men het belangrijk van tevoren een duidelijk beeld van elkaars verwachtingen te hebben (Bolt, 1984, 91 e.v.).

---

<sup>30</sup> Bruikbaarheidsonderzoek enz., 1985, p. 51.

<sup>31</sup> Ook deze gegevens zijn vergelijkbaar met de resultaten van het Amsterdamse evaluatie-onderzoek. Drie kwart van de onderzochten is tevreden met het wonen in een groepswoning. Ontevredenheid heeft nog al eens te maken met de te groot geachte omvang van de groep. Bruikbaarheidsonderzoek enz., 1985, 52.

## Een empirische typologie van woongroepen

Nu het veld van het hedendaagse kollektieve wonen op diverse aspecten enigszins verkend is<sup>32</sup>, wil ik dit hoofdstuk afsluiten met het aanbrengen van enige structuur in het empirische materiaal.

In de onderzoeksrapporten van Jansen wordt op diverse plaatsen melding gemaakt van kruisverbanden van kenmerken van woongroepen. Via een op mijn verzoek door hem uitgevoerde faktoranalyse op een aantal achtergrondkenmerken van woongroepen in zijn databestand, is daarom nagegaan of er wellicht sprake was van een beperkt aantal dimensies waarop woongroepen van elkaar onderscheiden kunnen worden.<sup>33</sup> Op basis van de resultaten hiervan kunnen twee groepstypen worden beschreven, die tegenovergestelde posities op de voornaamste dimensie innemen.

TABEL II.1 TWEE VERSCHILLENDE GROEPSTYPEN

TYPE 1	TYPE 2
jonger dan 25 jaar	ouder dan 25 jaar
langzamerhand ontstaan	als groep gestart
huurhuis	koophuis
alleenstaanden	paren
studenten	werkenden
financ. bijdrage naar gebruik	vaste bijdrage
open naar buiten	gesloten naar buiten

Er zijn verschillende namen te bedenken voor deze beide groepstypen. Jansen (1985, 69 e.v.) beschouwt de aanwezigheid van paren en kinderen als het meest voor de hand liggende criterium om woongroepen in te delen, zodat hij tot een typologie komt van 'alleenstaandengroepen' respektievelijk 'groepen met één of meer paren of kinderen'. Deze indeling is echter m.i. wat onbevredigend omdat zij niet direkt inzichtelijk maakt dat diverse andere aspecten met de aanwezigheid van paren en kinderen samenhangen. Een indeling die mijns inziens meer tot de verbeelding spreekt, is die van *toevallig ontstane* (d.w.z. langzamerhand en onbereflekteerd ontstane) respektievelijk *gekozen* (als groep gestarte) woongroepen.

<sup>32</sup> Voor meer gegevens verwijs ik naar de publikaties van Jansen.

<sup>33</sup> Zie bijlage C. In de tabel zijn de variabelen met een lading van .50 of hoger op de eerste faktor verwerkt. De beide typen zijn gekonstrueerd door de betekenis van een lage resp. hoge score op de variabelen met een positieve lading (en omgekeerd voor de ene variabele met een negatieve lading) weer te geven.

Door uit te gaan van het al of niet gekozen zijn van de leefvorm als het meest typerende kenmerk, sluit ik aan bij een centraal element van de hedendaagse cultuur van de zelfontplooiing, nl. de behoefte aan een eigen, individuele keuze van mensen voor een bepaalde leefvorm.<sup>34</sup> Bovendien kan het 'individuele kiezen' in verband gebracht worden met het maatschappelijk rationaliseringsproces, zoals ik in het vorige hoofdstuk al kort heb aangeduid.

---

<sup>34</sup> Van Asperen e.a. (1987, 13) noemen de zelfontplooiingscultuur dan ook niet voor niets de 'kiescultuur'.



---

## Woongroepen en rationalisering

---

Het vorige hoofdstuk is afgesloten met het onderscheiden van twee empirische typen woongroepen, die door mij aangeduid zijn als 'toevallig ontstaan' respektievelijk 'gekozen'. Op grond van de nadruk die binnen de kultuur van de zelfontplooiing op het kiezen van de eigen leefvorm gelegd wordt, leek deze benaming zinvol. Toch kleeft er ook een bezwaar aan deze typering, nl. dat wellicht te gemakkelijk aangenomen wordt dat mensen voor een bepaalde leefvorm kúnnen kiezen. Als bijvoorbeeld aan de primaire behoefte van adequate huisvesting niet voldaan is, zal van een echte keuze voor een leefvorm nauwelijks sprake zijn. Verwacht mag worden dat dit vooral bij de 'toevallig ontstane' woongroepen in meer of mindere mate het geval is. De meeste van deze woongroepen bestaan immers uit studenten. Het begrip 'toevallig' moet daarom verstaan worden als *door externe factoren ontstaan*.

Vanuit het individu gezien blijft echter het toevalsaspect relevant ('je weet immers nooit van tevoren waar voor jou woonruimte beschikbaar komt').

Desalniettemin is het niet zo dat het ontstaan van dit type woongroepen volledig op het conto van de kamernood geschreven mag worden. Niet alle

kamerbewoners vormen immers woongroepen. De huisvestingssituatie heeft ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld in het bij elkaar brengen van de groepsleden, maar heeft de keuzemogelijkheid om in de gegeven omstandigheden wel of niet een woongroep te vormen niet weggenomen.

Het binnen de aanwezige speelruimte kunnen kiezen van een bepaalde leefvorm of het creëren van een nieuwe leefvorm, veronderstelt dat mensen zichzelf in meer of mindere mate 'los kunnen denken' van maatschappelijk bepaalde gedragsspatronen of van de (schijnbare of reële) dwang van de materiële omstandigheden. Vanuit het besef dat men in een gegeven situatie meerdere gedragsmogelijkheden heeft, ontstaat pas de eigen keuze voor een bepaalde manier van leven. Vanuit een zekere distantie ten opzichte van wat verwacht wordt of van wat in materiële zin dwingt, vormen mensen zich een oordeel over voor- en nadelen van een leefvorm en kan de keuze bepaald worden.

De mate waarin een individu zo'n gedistantieerde positie ten opzichte van de sociale omgeving in kan nemen verandert met de tijd. Terugkijkend naar enkele decennia geleden is te konstaten dat op het terrein van de primaire relaties deze distantie onmiskenbaar is toegenomen. De in hoofdstuk 1 genoemde differentiatie van leefvormen en het langzaam maar zeker verdwijnen van de standaardlevensloop, zijn daar de neerslag van.

---

## Rationalisering

Distantie en differentiatie zijn beide te beschouwen als een resultaat van het maatschappelijke rationaliseringsproces. Rationalisering betekent eerst en vooral het reflexief worden van onderdelen van het bestaan die tot dan toe als vaststaand werden gezien. Weber heeft de rationalisering van de samenleving zeer treffend als de 'onttovering van de wereld' aangeduid. Rationalisering schept ruimte om te vragen naar de achtergrond van sociale en natuurlijke verschijnselen: 'Waarom is het zo, dat ...?' Het betekent vaak het begin van een speurtocht naar de zin van een sociaal fenomeen, waardoor de vanzelfsprekende koppeling van inhoud en vorm, zoals die bijvoorbeeld bij rituelen en tradities bestaat, verbroken wordt.

Als Columbus bijvoorbeeld het 'vaststaande' feit dat de aarde een platte schijf was waar men af zou kunnen vallen, niet reflexief, dat wil zeggen met de nodige twijfel, benaderd zou hebben, zou hij een zo avontuurlijke reis naar de grenzen van de bekende wereld nooit ondernomen hebben.

Als bijvoorbeeld iemand in onze tijd het gezegde 'wie voor een dubbeltje geboren is, wordt nooit een kwartje' serieus zou nemen, zou hij nooit gemotiveerd kunnen worden om via onderwijs zijn kansen op de arbeidsmarkt te vergroten.



Het stellen van vragen bij - schijnbaar - vaststaande feiten en het op basis van deze vragende houding zoeken naar adequate gedragsvormen zijn essentiële kenmerken van een rationele levenshouding. Rationeel handelen is handelen op basis van (willen) weten.

Rationaliteit is echter niet identiek met zakelijkheid en doelmatigheid, zoals in het dagelijks spraakgebruik vaak verondersteld wordt. Doelmatigheid is *een* criterium voor de keuze van gedragsvormen, maar niet het enige. Zowel Weber ('Wertrationaliteit' naast 'Zweckrationaliteit') als Mannheim ('substantiële' naast 'funktionele rationaliteit') hebben in hun werk de bredere betekenis van het begrip 'rationaliteit' aangegeven. Habermas stelt echter dat Weber desalniettemin in zijn analyse van het maatschappelijk rationaliseringsproces 'rationalisering' reduceert tot een toename van de doelrationaliteit (Habermas, 1981, I-306). Bij Habermas houdt het rationaliteitsbegrip dan ook de oorspronkelijke, ruimere inhoud. Ook in recente beleidstheoretische analyses (Snellen, 1987) wordt rationaliteit opgevat in een bredere betekenis dan doelrationaliteit.

In de optiek van Habermas, die ik nu verder zal volgen voor de theoretische onderbouwing van deze studie, is handelen rationeel als er 'goede' redenen voor aan te geven zijn. Deze 'goede' redenen kunnen betrekking hebben op feitelijkheden (de objectieve buitenwereld: het is zo), op sociale normen (de intersubjectieve buitenwereld: het hóort zo) of op iemands innerlijk (de subjectieve binnenwereld: ik bèn zo). Ze worden in een argumentatiepraktijk (een gesprek, een discussie) impliciet of expliciet naar voren gebracht en kunnen door anderen bekritiseerd worden, waarbij de noodzakelijke veronderstellingen gaccepteerd of verworpen kunnen worden.<sup>1</sup> De rationaliteit van handelen hangt dus niet af van de mate waarin het effect van het handelen van tevoren berekend is, maar van de mate waarin het vertoog dat aan het handelen ten grondslag ligt, geaccepteerd wordt door anderen. De veronderstelde effectiviteit van het handelen kán in dit vertoog als argument naar voren gebracht worden, maar is dan wel één van de soorten aangevoerde argumenten.

De rationaliteit van het handelen hangt ook niet af van de 'waarheid' van de aangevoerde argumenten in de absolute betekenis van het woord. Waarheid is bij Habermas een intersubjectief geproduceerde overeenstemming en verwijst niet naar een strikte korrespondentie tussen taal en een buiten de taal bestaande feitelijkheid. Argumenten kunnen niets bewijzen, maar kunnen

---

<sup>1</sup> Zie voor een overzicht van mogelijke argumentatievormen Habermas (1984, 141) en Habermas (1981, I-45); zie voor de relatie tussen argumentatievormen en wereldbeelden het schema bij Habermas (1981, I-326).



### Woongroep 'De Grote Familie'

In deze woongroep gaan de leden met elkaar om als broers en zussen. 'Het ene moment vliegt iedereen elkaar om de nek, worden er watergevechten gehouden met de brandslang en worden er tot laat in de nacht diepgaande gesprekken gevoerd, het andere moment zoekt men zijn heil bij vrienden en vriendinnen buitenshuis.'

De woongroep, die bestaat uit zes studenten en twee ex-studenten in de leeftijd van 20 tot 28 jaar, lijkt veel op een studentenhuus. Iedereen huurt individueel een kamer van de huisbaas. De mensen hebben elkaar niet bewust uitgezocht. De groep is toevallig in het pand ontstaan. Wanneer er nu nieuwe bewoners gezocht worden, is één van de selectiecriteria dat iemand van zich af moet kunnen bijten. In een druk huis als dit is dat wel nodig.

Er wordt ongeveer vijf maal per week gemeenschappelijk gegeten. Via een intekenlijst kan men aangeven mee te willen eten of te willen koken. Daarnaast zijn er veel huiselijke activiteiten. Sinterklaas wordt gezamenlijk gevierd en een spelletje Risk loopt gauw uit tot diep in de nacht. De groep heeft geen huisvergaderingen. Wanneer er iets te bespreken is, gebeurt dat meestal onder het eten.

Het pand is een opgekalefaterd voormalig pakhuis. De groep heeft alleen een gemeenschappelijke keuken. Iedereen heeft individueel een kamer van ongeveer 18 m<sup>2</sup>.

Door de dunne muren in huis wordt van de bewoners behoorlijk veel tolerantie naar elkaar toe gevraagd. 'Want', aldus de bewoners zelf, 'er is heel wat verdraagzaamheid nodig als iemand midden in de nacht de trap op holt of na het stappen nog vrienden meesleept om thuis door te gaan. Je leert daardoor om rekening te houden met andere mensen.'

Zoals bij de meeste studentenhuizen is ook hier de sfeer in huis sterk afhankelijk van de mensen die er wonen. Doordat er vrij regelmatig mensen verhuizen en anderen bijkomen, kan de sfeer snel veranderen. Op dit moment is het een groep waarin veel tegen elkaar gezegd kan worden, maar een jaar geleden was dat beslist niet zo.

Wanneer mensen weggaan doen ze dat omdat ze betere huisvesting kunnen krijgen. Oud-bewoners, die nog weer eens langs komen, zeggen echter altijd dat ze de sfeer missen. 'Het pand was niet echt denderend, maar met de bewoners was het altijd heel gezellig'.

wel overtuigen.

Argumenten die voortvloeien uit vaststaande tradities of onaantastbare religieuze waarheden horen in een ideaaltypische argumentatie niet thuis, evenmin als argumenten die hun kracht ontleen aan dreiging met straf of geweld. Bij een rationele manier van leven passen geen kollektieve manieren van denken of hiërarchisch gestructureerde verhoudingen.

Habermas' verwijzing naar een ideale, machtsvrije argumentatiepraktijk, waarin de waarde van de argumenten gewogen wordt, heeft veel kritiek opgeroepen. Deze kritiek stelt dat zo'n ideale gesprekssituatie niet kan bestaan en daarom utopisch is (Kunneman & Keulartz, 1985, 171). Deze kritiek miskent echter dat deze ideale gesprekssituatie niet hoeft te kunnen bestaan om toch te kunnen functioneren als referentiekader. Zoals het recht de fictie 'dat elke burger de wet kent' nodig heeft om te kunnen functioneren, zo is de fictie van een machtsvrije communicatie een noodzakelijke voorwaarde voor de coördinatie van het sociale handelen van mensen.

Het maatschappelijk rationaliseringsproces heeft tot gevolg dat de materiële produktie efficiënter georganiseerd kan worden. Kennis van fysische processen leidt tot de ontwikkeling van nieuwe technologieën die een toename van de produktie mogelijk maken. Kennis van technische en sociale processen heeft de zogenaamde maatschappelijke arbeidsdeling gestimuleerd waardoor een produktieproces in kleinere gedeelten wordt opgesplitst die alle aan aparte produktie-eenheden toebedeeld worden. Deze arbeidsdeling heeft tot gevolg dat sociale verhoudingen hun vaste karakter verliezen en overgaan in flexibele, steeds wisselende relaties tussen eenheden met een relatief diffuus karakter.<sup>2</sup>

Een maatschappij met een sterke mate van arbeidsdeling kent een veel grotere complexiteit dan een weinig gedifferentieerde samenleving. Deze complexiteit is institutioneel verbonden met een normensysteem dat - wil het voldoende betekenis hebben voor zo uiteenlopende individuen en sociale groepen - een hoge graad van abstraktie moet bezitten. Waarden en betekenissen zijn vager, algemener en ook vrijblijvender geworden. Zijderveld (1970) spreekt in dit verband van generalisering van waarden.

Van belang voor het thema van dit onderzoek is echter vooral wat het gevolg is van het maatschappelijk rationaliseringsproces voor de persoonlijke identiteit van mensen. Analoot met wat hiervoor gesteld is voor produktieprocessen, geldt voor identiteiten dat deze hun vaste karakter verliezen en meer flexibel van aard worden. Identiteitskenmerken verkrijgen voor de persoon

---

<sup>2</sup> Durkheim spreekt in dit verband van een overgang van 'mechanische' naar 'organische' solidariteit.



een hypothetisch karakter en worden via een 'normenonderzoekend discours' (Habermas, 1983, 137) steeds opnieuw vormgegeven. Identiteit wordt hierdoor steeds meer een *individuele* identiteit (en steeds minder een groepsidentiteit); autonomie wordt steeds meer een *individuele* autonomie.<sup>3</sup>

Het rationaliseringsproces is geen door de geschiedenis heen gelijkmatig verlopend en evenwichtig gebeuren geweest. De ontwikkeling van de wetenschap laat zien dat de toepassing van kennis eerst en vooral de bewerking van de natuur (= het productieproces oftewel de ekonomie) ten goede is gekomen en pas veel later de sociale verhoudingen of de persoonlijke identiteiten. Dat in de huidige tijd het rationaliseringsproces zich zo sterk op het gebied van de identiteitsvorming laat gelden, verklaart Barkun (1984, 48) doordat fysieke en economische ontwikkelingen voldoende onder controle gebracht zijn en kollektieve spanningen zich daardoor eerder uiten op niet-materiële gebieden. Hierdoor ontstaat er een druk ook op dit terrein van het beschikbare rationaliteitspotentieel gebruik te maken. Over de vraag of er werkelijk sprake is van zo'n systematisch verband tussen technologie en sociale vernieuwingen bestaan echter ook andere meningen. In hoofdstuk 1 is daar reeds op gewezen.

De gedachtengang van Barkun volgend zouden nieuwe leefvormen in het algemeen en woongroepen in het bijzonder als resultaten van de rationaliteitsdruk in de samenleving gezien kunnen worden. De vraag naar het sociaal-innovatieve vermogen van woongroepen kan nu specifiek gesteld worden, bijvoorbeeld door te vragen naar de mate waarin woongroepen van de beschikbare kennis of, in kommunikatiethoretische termen geformuleerd, van het beschikbare rationaliteitspotentieel, gebruik gemaakt hebben. Of zoals de probleemstelling van dit onderzoek: hoe rationeel is de hedendaagse woongroep eigenlijk?

Dit soort vragen is echter nog te abstrakt voor zinvol gebruik in een 'evaluatie'-onderzoek van een hedendaags sociaal experiment. Op voorhand is niet duidelijk wat we ons precies moeten voorstellen bij een 'rationele' woongroep. Via een verkenning van enkele centrale begrippen uit Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen in de volgende paragraaf, wil ik

---

<sup>3</sup> Dit wil echter niet zeggen dat identiteiten hun sociale inkadering verliezen. De subjektieve binnenwereld kan nooit los gezien worden van de intersubjektieve en objektieve buitenwereld, hoe zeer de hedendaagse zelfontplooiingscultuur dat ook lijkt te veronderstellen.



daarom komen tot de ontwikkeling van twee theoretische typen woongroepen die als referentiekader voor het verdere onderzoek kunnen dienen.<sup>4</sup>

### **Kommunikatief en instrumenteel handelen**

Zoals reeds aangegeven houdt rationaliteit bij Habermas in dat handelingen en uitingen verbonden zijn met goede redenen. Deze goede redenen worden impliciet of expliciet in elke handelingssituatie naar voren gebracht als de betrokken actoren er tenminste naar streven een gemeenschappelijke definitie van de werkelijkheid te bereiken. Wanneer sociaal handelen uit een kommunikatieve situatie voortspuit waarin goede redenen aangevoerd zijn, spreekt Habermas van kommunikatief handelen. Als iemand mij bijvoorbeeld vraagt om het raam open te doen, en ik doe dat vervolgens, is er sprake van kommunikatief rationeel handelen (zelfs al wordt er geen woord gesproken!). Als ik namelijk aan het verzoek gehoor geef, accepteer ik automatisch en stilzwijgend een drietal claims:

- er is inderdaad een raam aanwezig (claim betreffende de objectieve werkelijkheid);
- de ander heeft het recht mij iets te vragen (claim betreffende de normatieve juistheid);
- de ander heeft het echt warm en probeert mij niet te bedonderen (claim betreffende de waarachtigheid van de persoon).

Deze drie claims hebben elk op een apart domein van de wereld om ons heen betrekking en wel achtereenvolgens op het domein van de objectieve wereld, de sociale wereld en de subjektieve wereld.

Als ik de claims niet zou accepteren, zou mijn reactie kunnen zijn:

- Welk raam bedoelt U?
- Weet U zeker dat dat toegestaan is?
- Heeft U misschien last van de rook van mijn sigaar?

Zelfs na een reactie van de ander op deze vragen, hoeft de kommunikatie niet tot het gewenste handelen te leiden. Ik zou kunnen proberen het bedoelde raam te openen, maar merken dat het vast zit; ik zou kunnen weigeren een aangegeven verbod op het openen van het raam te overtreden, hoewel de ander mij daartoe aanspoort of ik zou mijn sigaar kunnen doven om zo de achterliggende reden voor het verzoek weg te nemen. Tenslotte zou ik zelfs de kommunikatie af kunnen breken door mij om te draaien en weg te lopen.

---

<sup>4</sup> De uitwerking van de genoemde begrippenparen gaat hier niet verder dan strikt noodzakelijk; voor een beter begrip van Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen verwijs ik naar de oorspronkelijke tekst van Habermas (1981) of de uitstekende Nederlandse samenvatting van Kunneman (1983).

Als we de geschetste interactie nu eens verplaatsen naar de late middeleeuwen en we stellen ons de situatie voor dat een aanvoerder van het leger des konings zich meldt voor de poort van een opstandige stad onder het uitroepen van het bevel: 'Open de poort!' is nauwelijks meer voor te stellen dat het gesprek met de leider van de opstandelingen op analoge wijze verloopt als hierboven. Er is geen enkele twijfel mogelijk welke poort precies bedoeld wordt en evenmin over de waarachtigheid van de vertegenwoordiger van de koninklijke macht, gegeven het leger dat achter hem klaar staat om aan te vallen. De enige discussie waarvoor nog ruimte zou kunnen zijn, is de discussie over de vraag of de koning het recht heeft de steden zijn wil op te leggen. Denkbaar is dat de koning bereid is tot enige concessies en daarom zijn bevelhebber opdracht heeft gegeven een aanbod tot onderhandelen aan te nemen. In deze onderhandelingen kan dan een nieuwe, gemeenschappelijke definitie van de situatie ontwikkeld worden, die voor beide partijen acceptabel is. Evenzeer is echter denkbaar dat de koning weinig behoefte heeft aan 'gedeeld begrip' en zijn macht wil gebruiken om de stad te vernietigen, waardoor hij tevens een voorbeeld kan stellen voor andere steden. Een derde strategische optie is tenslotte dat de bevelhebber doet *alsof* hij zou willen onderhandelen om de aandacht van de opstandelingen af te leiden en zo zijn kans op succes bij een plotselinge aanval te vergroten.

Uit het laatste voorbeeld blijkt dat er naast de mogelijkheid van kommunikatief handelen, ook nog andere handelingsvormen bestaan. *Strategisch* handelen betekent dat men doet alsof men naar overeenstemming streeft, maar in feite de eigen doelstellingen blijft nastreven; *instrumenteel* handelen wil zeggen dat men uitsluitend gericht is op het bereiken van de eigen doelen (en dat van elkaar weet). Bij strategisch handelen is dus sprake van schijn, bij instrumenteel handelen niet.

De koning die om zijn macht te laten zien, besluit de stad te vernietigen of dat juist achterwege laat om daarmee andere steden niet tegen zich in het harnas te jagen, maakt gebruik van de instrumentele handelingsvorm. De opstandelingen weten dat de koning een machtsstrategie volgt en zullen proberen daar hun eigen macht tegenover te zetten.

De besproken handelingsvormen (kommunikatief, instrumenteel en strategisch) kunnen op drie dimensies van elkaar onderscheiden worden: 1. de *oriëntatie* van de aktor (streven naar gedeeld begrip of streven naar privé-gedefinieerd succes), 2. het *mechanisme* van de handelingskoördinatie (argumentatie, schijnargumentatie of ruil) en 3. de *gronden* waarop het resultaat van de handeling beoordeeld kan worden (overeenstemming of effectiviteit) (Habermas, 1981, I-369 e.v.).



In dit onderzoek maak ik uitsluitend gebruik van de begrippen 'kommunikatief' en 'instrumenteel' handelen en laat ik de strategische handelingsvorm buiten beschouwing. Bij primaire leefvormen zal de strategische handelingsvorm vermoedelijk nauwelijks voorkomen en bovendien niet eenvoudig te onderzoeken zijn.

In schematische vorm zijn de verschillen tussen beide handelingsvormen dus:

	<b>kommunikatief handelen</b>	<b>instrumenteel handelen</b>
<b>oriëntatie</b>	gedeeld begrip	sukses
<b>mechanisme</b>	diskussie	ruil
<b>resultaat</b>	overeenstemming	effectiviteit

Wellicht is het zinvol op te merken dat aan de begrippen kommunikatief en instrumenteel handelen geen waarde-oordeel verbonden mag worden. Beide soorten handelingsvormen zorgen voor afstemming van de handelingsplannen van sociale actoren op elkaar en zijn in die zin dus produktief. Het zijn verschillende 'speltypen' met elk hun eigen spelregels. Instrumenteel handelen is ontegenzeggelijk beperkter qua inhoud van de kommunikatie, omdat er immers geen overeenstemming over de definitie van de situatie bereikt hoeft te worden, maar juist in dit beperkte karakter schuilt ook de waarde ervan. Een eenvoudig voorbeeld kan dit verduidelijken. Als een klant naar een bakker gaat en een taart bestelt, is het niet nodig uitgebreid te verklaren of er wel sprake is van een goede gelegenheid om een taart te nuttigen. De bereidheid van de bakker om aan iedereen een taart te leveren (mits er betaald wordt) en de bereidheid van de klant om de gevraagde prijs te betalen (mits de taart lekker is) is voldoende om het handelen van beide partijen op elkaar af te stemmen en stelt hen zo in staat hun eigen doeleinden te realiseren. Dat de klant van plan is om de taart alleen op te eten ter kompensatie van onlustgevoelens en de bakker zijn geld gaat inzetten bij de paardenrennen, doet in de kontekst van het instrumentele handelen niet terzake. De aard van de handelingskontekst is voor beide partijen ook zo vertrouwd en geaccepteerd dat het zeer bevreemdend zou werken als één van de twee partijen een diskussie over de juistheid van de handeling zou starten. Door de rol die het geld in de interactie speelt, kan de handelingskoördinatie losgemaakt worden van kommunikatieve processen. Voor sommigen die prijs stellen op de gemoedelijke sfeer in een buurtwinkel zal dit als een verlies



gezien worden, terwijl anderen die snel en goedkoop boodschappen willen doen, er mee gebaat zullen zijn.

---

## Leefwereld en systeem

Wanneer het handelen van mensen op een geïnstitutionaliseerde wijze losgemaakt wordt van kommunikatieve processen, is er in Habermas' termen sprake van *systemische* in plaats van *sociale* integratie van het handelen. In de moderne samenleving is de ekonomie bijvoorbeeld een systeem<sup>5</sup> dat via een abstrakt medium (geld) gekoördineerd wordt. Een ander systeem is de staat waarin macht het koördinerend medium is. Het fundamentele kenmerk van een systeem is dat er daarbinnen sprake is van 'ingeperkte' kommunikatie. Door de werking van de genoemde media kan het handelen van mensen op elkaar afgestemd worden zonder dat bijvoorbeeld van overeenstemming over de juistheid van dat handelen sprake hoeft te zijn. Binnen de systemen wordt dus instrumenteel gehandeld.

Habermas ziet het ontstaan van systemen als een produkt van de rationalisering van de samenleving. Zoals bij Durkheim arbeidsdeling en het verdwijnen van de 'conscience collective' hand in hand gaan, zo ziet Habermas de ontkoppeling van systeem en leefwereld als een onvermijdelijk gevolg van (en tegelijkertijd als een noodzakelijke voorwaarde voor) de modernisering van de samenleving. Onder leefwereld verstaat Habermas het geheel van gezamenlijk gedeelde overtuigingen dat op de achtergrond aanwezig is wanneer sociale aktoren in kommunikatieve processen op elkaar betrokken zijn.<sup>6</sup> De leefwereld is te beschouwen als het gebied achter de horizon van het kommunikatieve proces (Habermas, 1981, II-187). Het is de vanzelfsprekende kontekst van het kommunikatieve handelen. Het is een symbolische ruimte waarin kulturele traditie, sociale integratie en persoonlijke identiteiten 'geworteld' zijn. De leefwereld kan als zodanig niet in het kommunikatieve proces betrokken worden. Taal en kultuur die tot de konstituerende elementen van de leefwereld behoren, nemen ten opzichte van de kommunikatieve situatie een transcendente positie in. Zij zijn op de achtergrond aanwezig.

Dat wil echter niet zeggen dat onderdelen van de leefwereld principieel onttrokken zijn aan het proces van kommunikatie. Delen van de leefwereld

---

<sup>5</sup> Habermas (1981, II-255) introduceert in zijn werk vrij plotseling een onderscheid tussen systeem en subsysteem, waarvan de betekenis mij niet duidelijk is. Ik gebruik dan ook het liever het begrip 'systeem' op hetzelfde abstraktieniveau als de zgn. handelingskoördinerende media (zoals macht en geld). Elk onderscheiden medium korrespondeert dan met een specifiek systeem.

<sup>6</sup> Vergelijk het begrip 'symbolisch universum' bij Berger & Luckmann, 1967.

kunnen onderwerp van discussie worden, waarbij ze hun vanzelfsprekende karakter verliezen en niet meer tot de leefwereld behoren. Dit proces is met rationalisering aangeduid.

Aan de andere kant kunnen bepaalde overtuigingen weer vanzelfsprekendheid verwerven, waardoor ze onderdeel van de leefwereld gaan uitmaken. Het beeld van de horizon die zich bij beweging verplaatst, maar die ook groter of kleiner kan worden, sluit hier goed op aan.

De begrippen 'systeem' en 'leefwereld' respectievelijk 'kommunikatief' en 'instrumenteel' handelen zijn - dat zal duidelijk zijn - onderling verbonden. Zoals de leefwereld als de neerslag van het kommunikatief handelen beschouwd kan worden, kan een systeem opgevat worden als de institutionalisering van het instrumentele handelen.<sup>7</sup>

De steeds doorgaande ontwikkeling van zowel systeem als leefwereld wordt door Habermas als rationalisering gekenmerkt, waarbij rationalisering, zoals eerder aangegeven, betekent dat handelen in toenemende mate op 'goede' redenen gebaseerd wordt. De rationaliseringsprocessen van leefwereld en systeem zijn echter verschillend van aard.

Rationalisering van een systeem wordt gekarakteriseerd door de groei van zijn complexiteit. De steeds meer toenemende verwevenheid van economische markten door de wereld heen en de groei van politieke en administratieve organisaties betekenen een toenemende invloed van het doelmatigheidsdenken op het handelen. Effektiviteit en efficiëntie worden steeds belangrijkere criteria voor de kwaliteit van het handelen.

Rationalisering van de leefwereld heeft echter betrekking op een toename van het belang van alle, door Habermas onderscheiden, kwaliteitscriteria. Het gaat niet alleen om een toename van het doelmatigheidsdenken, maar ook om een toename van de kritiseerbaarheid van normatieve opvattingen en van waarachtige uitingen. Het gaat dus om een toename van het *volledige* kritisch potentieel zoals dat in het kommunikatief handelen aanwezig is.

Steeds meer onderdelen van de leefwereld verliezen hierdoor hun transcendentiaal karakter en kunnen binnen het kommunikatieve proces getematiseerd worden. De produktie van cultuur, sociale verhoudingen en persoonlijke identiteit wordt door de rationalisering direkter verbonden met het kommunikatieve proces zelf. Het gevaar van het uitblijven van overeenstemming en daardoor van het niet tot stand komen van een herkenbare cultuur, van solidaire groepsverbanden en van heldere identiteiten is hier logisch mee verbonden.

---

<sup>7</sup> Het begrippenpaar systeem/leefwereld mag echter beslist niet gelijkgesteld worden aan de bekende tweedeling arbeidssfeer/gezinsfeer.



Parallel met de 'onttovering van de wereld' (Weber) neemt de 'toverkracht' (het kritisch potentieel) van de mens als individu en in groepsverband toe. Dat deze toverkracht zowel voor 'witte' als voor 'zwarte' magie gebruikt kan worden, is een onvermijdelijk gevolg van rationalisering.

De rationalisering van leefwereld en systeem zijn volgens Habermas onderling verbonden. In het algemeen moet een samenleving een bepaalde graad van rationalisering bereiken hebben, voordat systemen zich kunnen verzelfstandigen. Vervolgens stellen de systemen en de daarbinnen gerealiseerde materiële produkten (of organisationele resultaten) de leefwereld in staat zich van bepaalde fysieke beperkingen los te maken. Of eenvoudiger uitgedrukt: mensen kunnen zich pas zorgen maken over hun identiteit als hun fysieke instandhouding met een grote mate van vanzelfsprekendheid verloopt.

Systemen kunnen echter ook nog een ander effect op de reproductie van de leefwereld hebben door in plaats van meer mogelijkheden voor thematisering van vanzelfsprekendheden te bieden, juist de thematisering in te perken tot louter en alleen het criterium van de doelmatigheid. Dit beperkende effect van een systeem op de leefwereld wordt door Habermas aangeduid als 'de kolonisering van de leefwereld'. De leefwereld (en de reproductie daarvan via het kommunikatieve proces) wordt *onderworpen* aan het systeem als specifieke storingen in het systeem zelf alleen nog maar afgewenteld kunnen worden op de leefwereld en daardoor subjektieve identiteitskrisissen tot gevolg hebben (Habermas, 1981, II-452).

De ontwikkeling van de bureaucratie (= het organisationele systeem van politieke macht) heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat individuen steeds opnieuw gekonfronteerd worden met identiteitsbepalende, bureaucratische klassifikaties. De bureaucratie heeft om efficiënt te kunnen werken behoefte aan eenduidige en eenvoudige categorieën. Gegeven echter de pluriforme en flexibele identiteit van de zichzelf ontplooiende burgers, ontstaat er een spanningsverhouding tussen de identiteitsopvatting van het individu en de, vanuit de klassifikatie naar voren komende, gekonstrueerde identiteiten.<sup>8</sup>

De situatie van de zogenaamde 'bijstandsmoeder' is hiervan een aktueel voorbeeld. Bijstand is een onderdeel van het sociale zekerheidssysteem waarmee de staat schommelingen (storingen) in het economisch systeem probeert op te vangen. Vanuit systeemogpunt voorkomt bijstandsverlening dat er bij grote groepen mensen 'vraaguitval' plaats vindt en bovendien dat grote groepen mensen zich los gaan maken van het machtssysteem van de staat (zoals rondzwervende benden dat in de middeleeuwen deden).

---

<sup>8</sup> Zie hierover ook: De Beus & van Doorn, 1986.



Het ontstaan van het begrip 'bijstandsmoeder' en het ontstaan van belangengroepen van 'bijstandsmoeders' illustreert dat persoonlijke identiteit en sociale verbanden door systemen beïnvloed of zelfs geproduceerd kunnen worden. Iemand die haar handelingsmogelijkheden structureel beperkt weet door de financiële mogelijkheden, die haar identiteit alleen nog maar aan haar financiële situatie kan ontlelen ('ik *ben* een bijstandsmoeder'), die sociale kontakten alleen nog maar in termen van financiële konsekwenties kan beoordelen, is niet in staat van het kommunikatief potentieel van de leefwereld gebruik te maken. Bijstandsverlening verstoort in zo'n geval het kommunikatief proces dat ten grondslag ligt aan de reproductie van de leefwereld.

Ging het voorbeeld van de bijstandsmoeder over de invloed van het *staats*-systeem op de persoonlijke identiteit, zo kan ook een beeld geschetst worden van de invloed van het *ekonomisch* systeem op de identiteit van mensen. Van Toledo (1985) gaat hier in zijn dissertatie uitgebreid op in. Hij stelt dat in de moderne ekonomie ruiltransakties niet alleen tot stand komen op grond van overwegingen omtrent objektieve kenmerken (prijs, kwaliteit) van de aangeboden goederen, maar ook op grond van de herkenning in levensstijl die de afnemer ervaart bij de konfrontatie met het produkt. Door deze voortdurend herhaalde herkenning ontstaat er bij het individu een gevoel van zelfbevestiging en tegelijkertijd een gevoel van bondgenootschap met de in het ruilproces aangeboden identiteit. Het individu leert zichzelf belangrijk te vinden door de uniformiteit van de waarneming van de eigen levensstijl. De ontstane identiteitskarakteristiek noemt Van Toledo dan ook 'Het Belangrijk Zelf' (1985, 151). Aangezien echter in het ekonomisch verkeer het instrumenteel handelen overheersend is, en de individuele nutsmaximalisatie daarmee het belangrijkste doel, is deze wijze van identiteitsvorming in principe grenzeloos.<sup>9</sup> Voortdurend moet 'Het Belangrijk Zelf' opnieuw gevoed worden met nieuwe impulsen om een volledige bevrediging van de behoefte aan identiteit te kunnen bereiken. Dit in tegenstelling tot de identiteitsvorming op basis van kommunikatief handelen die 'konsensus-georiënteerd' is. Hierbij is identiteit niet zozeer het resultaat van geslaagde ruiltransakties, maar vooral van geslaagde kommunikatie (Van Toledo, 1985, 189). Identiteit is hier eerst en vooral *sociale* identiteit. De identiteitsvorming is in dit geval ook niet grenzeloos, maar speelt zich af binnen het geheel van de vanuit de sociale structuur voortkomende normen, die op hun beurt weer het resultaat zijn van kommunikatieve processen.

---

<sup>9</sup> Christiaens (1986) omschrijft dit als een probleem van de ethiek; niemand kan meer beoordelen wat goed en kwaad is voor de zelfontplooiing van de ander.

De geschetste effecten van de invloed van staat en ekonomie op de identiteitsvorming maken duidelijk hoe we ons de 'kolonisering van de leefwereld' kunnen voorstellen.

Over het algemeen is Habermas niet zo pessimistisch als sommige anderen over het voortschrijden van de kolonisering van de leefwereld op het terrein van de primaire relaties en het gezin. De analyse dat statushiërarchie, beroepsrollen en geslachtsrollen zoals die voor het economisch systeem noodzakelijk moeten bestaan, via de familiale structuur in de persoonsontwikkeling gereproduceerd worden, is volgens hem eenzijdig omdat zo de interne, kommunikatieve structuur van het gezin niet serieus genomen wordt. In de verandering van het burgerlijk gezin naar het moderne gezin is de rationalisering van de leefwereld te herkennen. De meer gelijkwaardige relaties tussen de gezinsleden, de geïndividualiseerde gedragsvormen en de geliberaliseerde opvoedingspraktijken laten zien dat een deel van het rationaliteitspotentieel van het kommunikatieve handelen vrijgekomen is. Habermas hecht daarom meer gewicht aan een analyse die ervan uitgaat dat er een zekere polarisering is opgetreden tussen het kommunikatief-gestructureerde handelingsgebied van het gezin enerzijds en de formeel georganiseerde handelingsgebieden van de gezinsomgeving anderzijds (Habermas, 1981, II-567 e.v.). Hij formuleert zijn positie zeer beeldend als volgt: 'Die familiale Lebenswelten sehen den von außen auf sie zukommenden Imperativen des wirtschaftlichen und des administrativen Handlungssystems *ins Gesicht*, statt von ihnen *hinterrücks* mediatisiert zu werden' (1981, II-568).<sup>10</sup>

---

### Rationalisering, kolonisering en woongroepen

De hierboven aangehaalde stellingname van Habermas vormt de verbindende schakel tussen zijn theorie over de rationalisering van de samenleving en dit onderzoek naar woongroepen. De in hoofdstuk 2 verwoorde visie op sommige hedendaagse woongroepen als een *gekozen* leefvorm, aksentueert het potentieel kommunikatieve karakter van deze hedendaagse leefvorm. Zoals Habermas de familiale leefwereld *tegenover* het systeem plaatst, kan ook de woongroep *tegenover* de verzelfstandigde systemen van ekonomie en staat gezet worden. Of in de woorden van Habermas (1981, II-568): 'Hier bilden sich kommunikative Infrastrukturen heraus, die sich aus

---

<sup>10</sup> Waarom Habermas in dit citaat het begrip 'Lebenswelt' in het meervoud gebruikt, ontgaat mij. Het komt m.i. de helderheid van zijn conceptueel kader niet ten goede en versterkt bovendien de indruk dat het gezin de kern van de leefwereld zou zijn.



den latenten Verstrickungen in Systemzusammenhänge gelöst haben'. Of deze konstatering van Habermas feitelijk juist is, doet hier minder terzake. Het perspectief van een niet in een systeem verstrikte woongroep kan in ieder geval in dit onderzoek als referentiekader voor de beoordeling van de rationaliteit van groepswonen gebruikt worden. Als de woongroep een bijdrage is aan een ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving, dan zal bijvoorbeeld sprake moeten zijn van konsensusgeoriënteerde identiteitsvorming en niet van identiteitsvorming op basis van ruiltransakties.

Naast het referentiekader van de kommunikatieve woongroep wil ik echter nog een tweede referentiekader op basis van Habermas' theorie ontwikkelen. De stelling van Habermas dat de primaire leefwereld zich aan systeeminvloeden zou weten te onttrekken, is immers voor discussie vatbaar. Laten we daarom veronderstellen dat de leefvorm 'woongroep' niet *tegenover* maar juist *in het verlengde* van het systeem geplaatst zou moeten worden. En dat het ontstaan van de woongroep juist een illustratie van de voortschrijdende kolonisering van de leefwereld is. Dat de sociale relaties tussen woongroepleden juist als geïnstrumentaliseerd moeten worden beschouwd en er binnen woongroepen alleen nog maar in termen van doelmatigheid gedacht kan worden. Of dat de identiteitskarakteristiek van woongroepleden juist heel goed te beschrijven is met Toledo's term 'Het Belangrijk Zelf'.

In deze gedachtengang is de woongroep dus geen bijdrage aan een ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving, maar een bijdrage aan de inperking van de kommunikatatie tot doelmatigheidstema's. De woongroep is juist een produkt van de voortschrijdende kolonisering van de leefwereld. De woongroep is dus bij uitstek instrumenteel van aard. Dit type woongroep zal ik dan ook als *instrumentele* woongroep aanduiden.

De beide nog verder uit te werken referentiekaders drukken gezamenlijk de spanningsverhouding tussen leefwereld en systeem of tussen rationalisering en kolonisering uit. De vraag is nu naar welke kant de balans in het geval van woongroepen doorslaat. Zijn de woongroepen meer een produkt van de één of juist van de andere kracht?

Het is de (subtiele) verhouding van deze beide in het spel zijnde krachten waar dit onderzoek meer licht op probeert te werpen. Om dit te kunnen doen dient het theoretische kader zoals dat tot hiertoe ontwikkeld is, nog verder aangescherpt te worden. Algemene aanduidingen als 'kommunikatief' en 'instrumenteel' zijn nog te weinig operationeel om in een empirisch onderzoek gebruikt te kunnen worden.

De beide referentiekaders krijgen daarom in de volgende paragraaf een konkrete uitwerking in de vorm van twee 'beelden' die als extreme doorwerkingen van rationalisering resp. kolonisering op woongroepen beschouwd kunnen worden. Deze beelden, of ideaaltypen, beogen niet een getrouwe



### Woongroep 'De School'

In de zomer van 1976 werd door een aantal vrienden een voormalig schoolgebouw gekraakt. Na een lange periode van onzekerheid kregen de bewoners in 1984 de gemeente en een woningbouwvereniging zo ver samen met de bewoners de verbouw van het pand aan te pakken. Na een klein jaar hard werken was het resultaat: een schitterend opgeknapt pand! Het staat in het hartje van de stad, op een steenworp afstand van het centrum. Het is met een prachtige tuin van ongeveer 900 m<sup>2</sup> als een oase van rust gelegen tussen twee drukke straten.

De groep bestaat momenteel uit vijf alleenstaanden: drie mannen en twee vrouwen, in de leeftijd van 27 tot 32 jaar. De meesten zijn, na het afsluiten van hun studie, op zoek naar een baan.

In het wonen met elkaar wordt gezocht naar een stuk gemeenschappelijkheid: het samen eten, het zorgen voor het huis en het meeleven met elkaar. De gemeenschappelijke activiteiten komen voornamelijk tot uiting in de huishouding en het beheer van het huis. Er wordt zes keer per week gezamenlijk gegeten. Eén keer in de maand is er een gemeenschappelijke klusdag. Eén keer per week is er een huisvergadering. Dan worden allerlei praktische zaken besproken maar ook persoonlijke dingen die tussen mensen spelen.

Alle bewoners zijn lid van de vereniging, die de zakelijke rechten en verplichtingen van de woongroepleden verzorgt. De bijdragen van de groepsleden zijn enigszins genivelleerd naar draagkracht.

De vereniging huurt het huis van de woningbouwvereniging en kan zelf bepalen wie in het huis komt wonen. In het huis heeft de woongroep o.a. de beschikking over een grote gemeenschappelijke woonkamer en een gemeenschappelijke keuken. Individueel heeft iedereen een relatief kleine wooneenheid. De indeling van het huis nodigt er toe uit veel gebruik te maken van de gemeenschappelijke ruimten.

Sinds de verbouw van 1985 zijn er een aantal wisselingen geweest. Er is een vaste kern van drie mensen overgebleven. Voor het prettig en goed met elkaar wonen is het jammer dat er zoveel wisselingen plaats vinden. De redenen van vertrek waren: gaan werken in een andere stad, weer alleen willen wonen en het niet kunnen aan- of inpassen. Ook voor de huidige groepsleden is het onduidelijk wat er in de toekomst gaat gebeuren. Een aantal zijn bezig met het zoeken naar betaald werk, hetgeen verhuizen tot gevolg kan hebben. Zolang dat zich nog niet voordoet, hoopt men echter nog een lange tijd prettig met elkaar in de huidige samenstelling te wonen.

afbeelding van de werkelijkheid te zijn (eerder zijn zij een bewuste overdrijving daarvan), maar vormen een heuristisch instrument voor het verdere onderzoek.

## Ontwikkeling van twee typen woongroepen

De vraag is nu hoe deze typen het beste opgebouwd kunnen worden. Welke aspecten van het groepswonen zouden erin opgenomen moeten worden?

Uitgaande van de definities van kommunikatief handelen en instrumenteel handelen zoals die in het vorige hoofdstuk gegeven zijn, ligt het voor de hand te zoeken naar aspecten van sociaal handelen bij woongroepen waarbij òf sprake zou kunnen zijn van kollektieve overeenstemming over de zin van dat handelen (kommunikatief handelen) òf waarbij het nastreven van eigen, individuele doelstellingen geaccepteerd wordt (instrumenteel handelen). Daarnaast is het belangrijk dat de gekozen aspecten zo algemeen zijn dat ze voor de meeste woongroepen relevant zijn, ondanks de in de praktijk voorkomende verscheidenheid van woongroepen. Er moet dus zoveel mogelijk aangesloten worden bij de 'gewone' gang van zaken in woongroepen.

Besloten is daarom de aandacht primair te richten op:

1. *Afspraken en regelingen rondom de gemeenschappelijke huishouding en de gemeenschappelijke woning.* Hieronder vallen regelingen over de huishoudelijke financiën, over bezit en gebruik van gemeenschappelijke goederen, over ruimteverdeling, over de selektie van nieuwe bewoners, enz.<sup>11</sup>

En daarnaast aandacht te besteden aan:

2. *De verhouding van woongroepen tot enkele relevante overheidsregelingen,* zoals de zogenaamde voordeurdelersregeling en de benadering van tweeverdieners in de fiscale sfeer.

De concentratie van het onderzoek op 'kollektieve regelingen en afspraken' is ingegeven door de gedachte dat juist deze bij woongroepen op een vrij direkte wijze de aard van het samenlevingsverband zouden kunnen laten zien. Binnen de woongroepenkultuur bestaat een zekere afkeer om het eigen gedrag in regelingen vast te leggen. Net als in de moderne tweerelaties, worden ook woongroepen gekenmerkt door een onderhandelingskultuur die een voortdurende reflektie op bestaande regels en afspraken voorschrijft. Men kan zich voorstellen dat dit bij een leefvorm die uit meer dan twee mensen bestaan tot een haast eindeloze behoefte aan kommunikatie kan

<sup>11</sup> Uit de in bijlage E, H en I opgenomen vragenlijsten zal blijken dat ik het gebied van de huishouding en de gemeenschappelijke woning vrij ruim opgevat heb.



leiden. In het algemeen zullen regels bij kollektieve woonvormen daarom zo veel mogelijk vermeden worden.<sup>12</sup> Wanneer ze dan toch ontstaan (en dat is vooral het geval rondom de gemeenschappelijke huishouding en het gebruik van de woning), mag verondersteld worden dat over de inhoud en de achterliggende normatieve opvattingen een redelijke mate van overeenstemming bestaat; als dat niet zo zou zijn, zou de aversie tegen regels immers de overhand hebben. De inhoud van deze regelingen, hun legitimatie en hun ontstaanswijze kunnen daarom als toegangspoort tot en weerspiegeling van de essentie van het kollektieve wonen beschouwd worden. Ze vormen de brug naar datgene wat kollektief als referentiekader is opgebouwd (Schoorl, 1986, 42).

De keuze voor de kontekst van de gemeenschappelijke huishouding en het gebruik van de woning sluit goed aan bij de minimale definitie waarvoor in hoofdstuk 2 gekozen is. Woongroepen die aan deze definitie voldoen, hebben allemaal wel één of meer regelingen op het genoemde gebied, zodat extra selecties van woongroepen in de empirische fase van het onderzoek niet nodig zijn.

De keuze om het onderzoek mede te richten op de verhouding van woongroepen tot enkele overheidsregelingen is vanuit een ander oogpunt gedaan. Op voorhand was niet duidelijk of woongroepen in de praktijk in voldoende mate met deze regelingen te maken hebben. Desalniettemin was er een theoretisch geïnspireerde reden om dit aandachtsgebied in het onderzoek mee te laten lopen. Eerder in dit hoofdstuk (p. 62) is de theoretische notie 'kolonisering van de leefwereld' toegelicht aan de hand van het voorbeeld van de bijstandsmoeder. Hierbij werd een spanningsverhouding gekonstateerd tussen de identiteitsopvatting van het individu en bureaukratische klassifikatiepogingen. Bij woongroepen is deze spanningsverhouding eveneens terug te vinden. De introductie van de zogenaamde voordeurdelers-regeling heeft bij hen tot heftige kritiek geleid (Kleine gids ..., 1985). Het leek daarom de moeite waard de beschrijving van de beide ideaaltypen niet te beperken tot de interne verhoudingen in de woongroep, maar ook de verhouding tot overheidsregelingen erin te betrekken. De relatie tussen kommunikatief c.q. instrumenteel handelen en sociale integratie krijgt daarmee een wat bredere uitwerking in dit onderzoek. Kommunikatief c.q. instrumenteel handelen is immers niet alleen konstitutief voor sociale verbanden op het niveau van de primaire leefgroep, maar ook op dat van grotere verbanden zoals de maatschappij (Habermas, 1981, II-208 e.v.). De verwachting bestaat

---

<sup>12</sup> Abrams en McCulloch (1976,) zien het spanningsveld tussen 'niet willen regelen' en 'wel moeten regelen' zelfs als dé paradox van de kommune, die zozeer het leven beheerst dat de continuïteit van konkrete projecten erdoor geschaad wordt.



dus dat het kommunikatieve c.q. instrumentele karakter van de woongroep ook doorwerkt op de relatie met de omgeving.

De beperking van het onderzoek tot afspraken en regelingen, maakt de opgave om twee typen woongroepen te ontwikkelen die als extreme doorwerkingen van rationalisering resp. kolonisering beschouwd kunnen worden eenvoudiger, maar desalniettemin blijft het verschil in abstraktiegraad van de begrippen van Habermas en de dagelijkse realiteit van woongroepen groot.

Het type van de kommunikatieve woongroep is het meest eenvoudig af te leiden uit Habermas' theorie. Door Kunneman (Kunneman & Keulartz, 1985, 179) zijn bijvoorbeeld een aantal eisen geformuleerd waaraan een gespreks-situatie (een 'discours') moet voldoen wil er sprake zijn van een optimaal gebruik van het beschikbare rationaliteitspotentieel.<sup>13</sup> Aangepast aan het onderwerp van dit onderzoek (regelingen) kunnen deze eisen gebruikt worden voor de uitwerking van het theoretische type 'kommunikatieve woongroep'. Deze eisen luiden dan: 1. er moet sprake zijn van symmetrische verhoudingen tussen de groepsleden, 2. de inadekwaatheid van bestaande regelingen (zoals die in andere leefvormen gebruikelijk zijn) moet getematiseerd kunnen worden door deze in verband te brengen met de inadekwaatheid van de normatieve kaders waardoor deze regelingen gelegitimeerd worden, 3. deze inadekwaatheid moet in de vorm van kritiek geartikuleerd kunnen worden, 4. deze kritiek moet in een gezamenlijk gesprek gegeneraliseerd kunnen worden en 5. er moet met alternatieve regelingen geëxperimenteerd kunnen worden.

Deze alternatieve regelingen moeten vervolgens opnieuw ter discussie gesteld kunnen worden, zodat sprake is van een voortdurend doorgaande ontwikkeling. Het type van de kommunikatieve woongroep kan op basis van deze theoretische criteria, die op hun beurt weer afgeleid zijn van de eisen die aan de 'ideale gesprekssituatie' gesteld worden, relatief eenvoudig uitgewerkt worden.

Voor het type van de instrumentele woongroep is het minder eenvoudig een anker in de theorie uit te zetten. De veronderstelling dat er primaire leefvormen zouden kunnen bestaan waarin de handelingskoördinatie volledig losgemaakt is van kommunikatieve processen en via ruil van macht of geld ver-

---

<sup>13</sup> In het desbetreffende artikel worden eisen geformuleerd op grond waarvan a posteriori vastgesteld kan worden of in de specifieke historische kontekst sprake is van een concrete realisering van de 'ideale gesprekssituatie'. Hoewel het niet terecht is om woongroepen louter en alleen als een geïnstitutionaliseerde 'gesprekssituatie' te beschouwen (de huishoudelijke produktie zou daarmee uit het beeld verdwijnen), bieden de geformuleerde eisen toch bruikbare aanknopingspunten.

loopt, is niet erg realistisch.<sup>14</sup> Wanneer ik dan ook spreek van een 'instrumentele woongroep' moet dit in relatieve zin begrepen worden als een type woongroep waarin instrumenteel handelen een belangrijke en structurele plaats gekregen heeft. Een woongroep op zichzelf zal nooit een systeem kunnen zijn in termen van de theorie van Habermas, omdat zij niet voldoende losgemaakt kan worden uit de kommunikatieve kontekst van de leefwereld.

Theoretisch is het dus korrekter een instrumentele woongroep te beschrijven in termen van haar afwijking van de kommunikatieve woongroep: de instrumentele woongroep is een leefvorm waarin géén optimaal gebruik gemaakt wordt van het beschikbare rationaliteitspotentieel, waarin regelingen in mindere mate op consensus gebaseerd zijn en waarin de problemen die dat eventueel met zich meebrengt opgelost worden door ruiltransakties. Voor de helderheid van de tegenstelling tussen de beide theoretische typen, is het echter beter de relatieve afwijking enigszins te verabsoluteren.

Bij de verdere uitwerking van de beide typen woongroepen spits ik mij zoals gezegd primair toe op de aard van de binnen woongroepen van toepassing zijnde regelingen, de achterliggende legitimatie van de regelingen en de wijze waarop ze ontstaan zijn. In tweede instantie komt de verhouding van de woongroep tot overheidsregelingen aan de orde.

---

## De kommunikatieve woongroep

Voor de uitwerking van het type van de kommunikatieve woongroep ga ik er van uit dat de binnen woongroepen geldende cultuur de cultuur van de zelfontplooiing is. De persoonlijke identiteit van de groepsleden en de aard van de onderlinge relaties worden vanuit het normatieve kader van deze cultuur vormgegeven. Regelingen in kommunikatieve woongroepen weerspiegelen daarom in eerste instantie de norm van (sociaal-psychologische) gelijkheid van de groepsleden en in tweede instantie het besef dat deze gelijkheid niet a priori gegeven is maar via het kommunikatieve proces geproduceerd dient te worden.

Er bestaat in de kommunikatieve woongroep niet alleen verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het eigen leven, maar ook een gevoel van verantwoordelijkheid voor het leven van de anderen. Het typerende kenmerk voor de onderlinge verhoudingen in de groep is dus 'zorg en verantwoordelijkheid'.

---

<sup>14</sup> In dat geval zou een leefvorm volledig systemisch geïntegreerd zijn en aan de eis moeten voldoen dat 'entsprachlichte Kommunikationsmedien wie Geld und Macht Interaktionen in Raum und Zeit verknüpfen zu immer komplexeren Netzen, ohne daß diese überschaut und verantwortet werden mußten' (Habermas, 1981, II-275).



Regelingen zullen in het algemeen een globaal karakter hebben om iedereen de vrijheid te verschaffen er op een eigen, authentieke manier mee om te gaan. Het risico dat de coördinatie van de individuele handelingen daardoor niet altijd vlekkeloos zal verlopen en het dus noodzakelijk is regelingen af en toe bij te stellen, wordt als een gegeven geaccepteerd. Het vertrouwen in elkaar als aanspreekbare individuen is hierbij onmisbaar.

Wanneer het te ruim formuleren of het volledig achterwege laten van regels tot gevolg zou hebben dat ingesloten gedragspatronen, die vanuit het normatieve kader als onwenselijk worden gezien, worden bestendigd (bijvoorbeeld op het vlak van man-vrouw-rolverdelingen) zal de grensstellende werking van regelingen ten opzichte van de individuele vrijheid geaccepteerd worden. Hetzelfde geldt als de continuïteit van de groep geschaad zou kunnen worden. Ook dan accepteert men een zekere begrenzing van de individuele vrijheid. De legitimatie van regelingen vindt dus vooral plaats vanuit de cultuur van de zelfontplooiing, maar in samenhang daarmee is ook hun effectiviteit en efficiëntie van belang.

Regelingen in kommunikatieve woongroepen worden over het algemeen van tevoren afgesproken; enerzijds omdat er sprake is van een dusdanig bewustzijn van de aard van de leefvorm dat de noodzaak van regelingen voorzien wordt (gebruik van ervaringskennis), anderzijds omdat op die manier de totstandkoming van de regelingen met meer zorgvuldigheid kan geschieden. Er is ruimte voor een discussie die niet onder druk van de omstandigheden staat en waarin de diverse belangen zorgvuldig afgewogen kunnen worden. Ook de continuïteit van de groep wordt hierbij als een uitdrukkelijk belang gezien. Meestal zal deze discussie plaats vinden in de vorm van een huisvergadering, waarin ieders inbreng zo goed mogelijk gewaarborgd is.

Omdat een zorgvuldig verloop van het kommunikatieve proces belangrijk gevonden wordt, zullen regelingen schriftelijk vastgelegd worden. De vastlegging is dan te zien als de neerslag van de bereikte overeenstemming. Regelingen die voor het contact met de 'buitenwereld' van belang zijn, worden in de vorm van statuten vastgelegd zodat ook ten opzichte van de buitenwereld een heldere positie ingenomen wordt.

Wanneer afgesproken regelingen niet functioneren, is een beroep op het kommunikatieve proces noodzakelijk om dit op te lossen. Van dit proces kan zowel een herbevestiging van de bestaande regels als een wijziging van de regels het resultaat zijn. In beide gevallen wordt getracht de noodzakelijke overeenstemming te herstellen.

*Samengevat gelden als belangrijkste trefwoorden voor de kommunikatieve woongroep: zorg, verantwoordelijkheid, aanspreekbaarheid, normativiteit, zorgvuldigheid, continuïteit en helderheid.*



### Woongroep 'Samen Zelfstandig'

Een aantal mensen die allen in de Anti-Kernenergiebeweging actief waren, wilden rond 1979 hun maatschappelijke opstelling een vervolg geven door in een woongroep te gaan wonen. Na een serie verkennende gesprekken werd in 1980 een huis aangekocht. De woongroep bestaat nu uit vijf volwassenen (tussen 30 en 40 jaar), die allemaal een baan hebben, en twee schoolgaande 'kinderen' (17 en 18 jaar). Twee van de volwassenen zijn vroeger getrouwd geweest en zijn de ouders van de beide kinderen. De keuze van beide om in de woongroep te gaan wonen had ermee te maken dat op die manier de medeverantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen het beste gestalte kon krijgen.

Elke avond wordt er gemeenschappelijk gegeten. Elk van de zeven groepsleden, dus inclusief de kinderen, heeft een vaste kookdag. Af en toe wordt er een klussendag georganiseerd.

Om de drie à vier weken is er een huisvergadering, waarop o.a. het onderhoud van het huis aan de orde komt. Soms wordt er ook gepraat over ieders verwachtingen voor de toekomst. Ook eventuele irritaties kunnen op de huisvergadering geuit worden.

Gemeenschappelijk heeft de groep een grote woonkamer, een keuken en een bijkeuken. De volwassenen hebben individueel een kamer van ca. 22 m<sup>2</sup>, de beide kinderen één van 7 m<sup>2</sup>.

Sinds het begin zijn er twee mensen uitgegaan en vervangen door nieuwe bewoners. Als de 'kinderen' de deur uit gaan (en dat zal niet zo lang meer duren), zijn ook de vader en de moeder van plan de groep te verlaten.

De drie andere groepsleden willen wel blijven wonen, maar dan met een kleinere groep. Ze zoeken er één persoon bij, zodat iedereen meer ruimte (en rust) zal hebben.

## De instrumentele woongroep

Voor deze 'gekoloniseerde' variant van de woongroep geldt dat de cultuur van de zelfontplooiing weliswaar op de achtergrond aanwezig is, maar niet het verantwoordingskader voor de groep vormt. De handelingskoördinatie in de groep staat los van dit kulturele kader. Gelijkheid wordt vooral geïnterpreteerd als 'gelijkelijk in staat om voor zichzelf te zorgen'. Het typerende kenmerk voor de onderlinge verhoudingen tussen de groepsleden is de 'ruil'.

In de instrumentele woongroep wordt de eigen identiteit niet gezien als een produkt van de sociale verhoudingen in de groep. Zo als de andere groepsleden niet van belang zijn bij de eigen identiteitsvorming, zo wordt men zelf niet geremd door een gevoel van verantwoordelijkheid voor de identiteit van anderen. Er is behoefte aan een grote mate van vrijheid ten behoeve van de eigen ontwikkeling, terwijl de vrijheid van anderen slechts beschouwd wordt in de betekenis die deze heeft voor de eigen ontplooiing. De eigen autonomie wordt dus niet sociaal, maar instrumenteel gegarandeerd. De continuïteit van de groep als zodanig is vanuit dit perspectief minder van belang.

Konkreet betekent dit dat er bij dit type woongroep een sterke tendens zal zijn regels en onderlinge claims te vermijden, omdat deze het eigen gedrag te veel aan banden leggen. Daar waar echter regels als onvermijdelijk beschouwd worden (op het meest konkrete niveau van het alledaagse handelen), formuleert men ze nauwkeurig zodat weinig speelruimte overblijft voor individuele interpretatie en de uitvoering via administratieve procedures bewaakt kan worden.

Regels op een hoger abstraktieniveau verschijnen in de instrumentele woongroep hoogstens als 'gemeenplaatsen' of als traditionele overtuigingen. Ze zijn voor het handelen van de groepsleden niet relevant.

Een vertrouwen in elkaar als aanspreekbare individuen is door de precieze formulering van de regels niet nodig. Men beschouwt elkaar eerder als concurrenten.

Regels worden uitsluitend gelegitimeerd door verwijzing naar hun effectiviteit en efficiëntie. De normatieve juistheid van regelingen wordt niet relevant geacht, omdat er geen vertrouwen bestaat dat deze voor de groep voldoende eenduidig vastgesteld kan worden.

Regelingen in instrumentele woongroepen worden niet van tevoren afgesproken, al was het alleen maar omdat instrumentele woongroepen vrijwel nooit een gemeenschappelijk startpunt hebben. Regels ontstaan meestal in de loop van de tijd op een diffuse wijze: 'ze zijn er gewoon'. Van een eenduidige procedure waarin ieders inbreng voldoende is gewaarborgd, is geen sprake. Diskussies over regels vinden plaats op het moment dat er een directe aanleiding voor regelgeving - een konflikt - bestaat. De inhoud van de regeling



heeft daardoor meestal een ad-hoc-karakter. De kwaliteit van de regeling wordt bepaald door de efficiëntie waarmee het konflikt gesust kan worden, zonder dat eventueel achterliggende verschillen in normatieve opvattingen ter discussie gesteld worden.

De wijze van vastlegging van regels is bij dit type woongroep in principe mondeling. Doordat ze met betrekking tot het konkrete niveau van het alledaags handelen geformuleerd zijn en ze dus dagelijks herbevestigd (kunnen) worden, is schriftelijke vastlegging van de afspraken niet nodig. De individuele vrijheid om de marges van de regels 'op te rekken' is hierdoor relatief groot. Denkbaar is overigens wel dat er om dit te voorkomen overal in huis 'briefjes' hangen (zoals: 'eigen ontbijtbordjes afwassen s.v.p.').

Instrumentele woongroepen hebben geen schriftelijk geformuleerde doelstelling en ook geen naam die naar een gemeenschappelijke identiteit zou kunnen verwijzen. Ook naar de buitenwereld toe worden er zo weinig mogelijk zaken vastgelegd.

Wanneer afgesproken regels niet funktionieren, zal in een instrumentele woongroep over het algemeen een herbevestiging van de regels 'zoals ze afgesproken zijn' plaats vinden. De groepsleden die er het langste wonen (en dus 'kunnen weten hoe ze afgesproken zijn') hebben in dit proces van herbevestiging een overwicht. Pas in laatste instantie zullen regels aangepast worden. Eerder noch zullen ze op een even diffuse wijze als ze ontstaan zijn, vervangen worden door andere regels. Een konfliktsituatie leent zich echter slecht voor zo'n geleidelijke vervanging, zodat dan vooral benadrukt zal worden dat de regels nageleefd moeten worden 'zoals ze zijn'.

*Samengevat zijn de trefwoorden voor de instrumentele woongroep: kultuurloosheid, ruilgerichtheid, vrijheid, claims vermijdende houding, konkurrentie, diffuse procedures, efficiënte regels.*

---

## De typische verhouding tot de overheid

Zoals hiervoor de typische kenmerken van de twee soorten woongroepen gekenschetst zijn voor wat betreft de interne regelingen, kan ook de verhouding tot de samenleving getypeerd worden. De verhouding tot een tweetal overheidsregelingen gebruik ik hierbij als indikator. In deze regelingen wordt verondersteld dat woongroepen een gemeenschappelijke huishouding vormen. Het veronderstelde schaalvoordeel van een gemeenschappelijke huishouding is vervolgens voor de overheid aanleiding tot het opleggen van een hogere belasting resp. tot het vaststellen van een lagere uitkering. Over het algemeen zijn de woongroepen het met deze opvatting niet eens, omdat zij de financiële konsekventies van een economische verbondenheid met andere groepsleden niet accepteren. Tussen de beide soorten



woongroepen bestaat op dit punt dan ook geen verschil. Wel wordt er anders *gereageerd* op het normatieve konflikt met de overheid.

De leden van de *kommunikatieve* woongroep zien het konflikt met de overheid als een politiek verschil van mening. Het optreden van de overheid wordt als onrechtvaardig beschouwd. De strategie die men volgt is dan ook gericht op het aangaan van een (politieke) diskussie over de precieze aard van de leefvorm en een rechtvaardige inpassing daarvan in het stelsel van de sociale zekerheid en het fiskale stelsel, zonder dat het recht van de overheid rekening te houden met de draagkracht van mensen bij het vaststellen van belastingdruk en uitkeringsniveaus bestreden wordt. De *kommunikatieve* woongroep probeert te onderhandelen met relevante instanties om de leefvorm op de goede manier 'erkend' te krijgen. Wanneer dat via onderhandelingen niet lukt, zullen andere aktiviteiten ondernomen worden, die echter steeds als gemeenschappelijk kenmerk hebben dat ze gericht zijn op het bereiken van normatieve overeenstemming met de overheid.

De overheid wordt hierbij gezien als een vertegenwoordiger van het algemeen belang, die echter waar het gaat om de inpassing van woongroepen in bestaande regelingen, slecht funktioneert.

De *instrumentele* woongroep ziet het konflikt met de overheid als een belangenkonflikt. Overheersend is het gevoel 'gepakt' te worden door de achteruitgang in inkomen die het gevolg is van de klassifikatie als gemeenschappelijke huishouding. Als reaktie op deze (poging tot) klassifikatie zal de instrumentele woongroep trachten ontsnappingsmogelijkheden te gebruiken door de gemeenschappelijkheid te ontkennen en kontrole onmogelijk te maken. Het creëren van verhullende fiktieve strukturen (zoals aparte huisnummers) of het 'strategisch' invullen van formulieren, zijn mogelijke middelen hierbij. De morele kwaliteit van de gekozen strategie is hierbij ondergeschikt aan de effektiviteit. Men ziet de overheid vooral als tegenstander.

In Tabel III.1 zijn de belangrijkste verschillen tussen de *kommunikatieve* en de *instrumentele* woongroep nogmaals weergegeven.

In het vervolg van dit onderzoek zullen de beide typen woongroepen als twee uitersten op een schaal beschouwd worden. In strikt theoretische zin is dit niet helemaal terecht omdat *kommunikatief* handelen en *instrumenteel* handelen niet per definitie elkaars tegengestelden zijn. Wanneer we echter het verschil tussen de *kommunikatieve* woongroep en de *instrumentele* woongroep zien als een verschil in de mate waarin van het rationaliteitspotentieel van de samenleving gebruik gemaakt wordt, kan wel van een ééndimensionale schaal gesproken worden.

Met de ontwikkeling van deze dimensie kan de theoretische fase van dit onderzoek afgesloten worden. De volgende stap is het onderzoek met behulp

TABEL III.1 TYPOLOGIE VAN KOMMUNIKATIEVE EN INSTRUMENTELE WOONGROEP

	kommunikatieve woongroep	instrumentele woongroep
relatietype	zorg	ruil
identiteitsvorming	via kommunikatief proces	identiteit a priori gegeven
verantwoordelijkheid	wederzijds; ook voor de continuïteit van de groep	individueel
perceptie van de anderen	aanspreekbare individuen	konkurrenten
houding t.o.v. bestaan- gedragspatronen	normatief kritisch	alleen effectiviteit de van belang
houding t.a.v. regelingen	accepterend	vermijndend
karakter van regelingen	globaal	precies
ontstaansmoment van regelingen	vantevoren	ad-hoc bij konflikten
procedure	huisvergadering	diffuus
wijze van vastlegging	schriftelijk	mondeling
procedure bij niet- funktioneren	herbevestiging of wijziging via kommuni- katief proces	herbevestiging via hiërarchie
houding tegenover konflikt met overheid	normatief konflikt	belangenkonflikt
strategie	politieke onderhandeling gericht op het bereiken van overeenstemming	verhullende presentatie gericht op gunstigste klassifikatie
perceptie van overheid	slecht funktionerende vertegenwoordiger van algemeen belang	tegenstander

van het ontwikkelde theoretisch kader van een aantal woongroepen in de praktijk. In het volgende hoofdstuk wordt daarvan verslag gedaan.





---

## Kommunikatieve en instrumentele woongroepen

---

**D**e in het vorige hoofdstuk beschreven ideaaltypische woongroepen vormen gezamenlijk de meetlat waarop de positie van de empirische woongroepen afgetekend kan worden. Door een beeld te schetsen van de extreem doorgedachte effecten van rationalisering en kolonisering op de woongroep zijn de twee uiterste meetpunten ontstaan. Het is de bedoeling met behulp hiervan uiteindelijk tot een beoordeling van de kommunikatieve rationaliteit van de woongroep te komen.

Om de validiteit van de meetlat in de empirie te onderzoeken is in het onderzoek een tussenstap opgenomen, waarin naar een antwoord gezocht is op de vraag: 'Hoe ziet in de empirie het verschil tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen er eigenlijk uit?'

Geprobeerd is dus *relatieve* verschillen tussen bestaande woongroepen aan het licht te brengen, die in termen van het theoretische model geïnterpreteerd zouden kunnen worden. Om een maximum aan contrast op de theoretische dimensie te verkrijgen is in de empirie gezocht naar de meest instrumentele resp. de meest kommunikatieve woongroepen. Een vergelijking van deze twee soorten woongroepen, maakt vervolgens in de eerste plaats duidelijk welke

aspekten van de ideaaltypen een empirische tegenhanger hebben en vervolgens wat de positie van de woongroepen ten opzichte van de ideaaltypen is.

## Het opsporen van de woongroepen

Voor deze tussenstap bleek het noodzakelijk eigen onderzoeksmateriaal bij bestaande Nederlandse woongroepen te verzamelen. Het beschikbare onderzoeksmateriaal zoals dat in hoofdstuk 2 besproken is, leende zich onvoldoende voor het beantwoorden van de vraagstelling van dit onderzoek. Om uit de Nederlandse woongroepen de meest instrumentele en de meest kommunikatieve te kunnen selekteren was het in de eerste plaats nodig een adressenbestand van woongroepen op te bouwen waarbinnen een selectie plaats zou kunnen vinden. Uit de diverse hiervoor beschikbare methoden heb ik om praktische redenen gekozen voor het trekken van een steekproef uit het telefoonboek van alle steden<sup>1</sup> in Nederland met meer dan 100.000 inwoners.<sup>2</sup>

Het bestand van de 445 onder de vermeldingen 'woongroep', 'woonvereniging', 'woonkollektief' en 'woongemeenschap' voorkomende adressen is eerst vergeleken met het door Jansen (1981, 3) genoemde aantal woongroepen voor elk van de grotere steden in Nederland. Op grond van deze verdeling over de steden, is vervolgens uit het telefoonboekbestand een gestratificeerde steekproef getrokken, waarbij er voor gezorgd is dat de proportie per stad overeenkwam met de proportie volgens de opgave van Jansen.<sup>3</sup>

---

<sup>1</sup> Woongroepen zijn vooral in de grotere en/of universiteitssteden te vinden (Jansen, 1982, 63). Ik heb daarom de speurtocht naar adressen van woongroepen beperkt tot stedelijke agglomeraties met meer dan 100.000 inwoners (CBS, 1986). Aan deze lijst van 21 stedelijke gebieden werden de kleinere universiteitssteden Delft en Wageningen toegevoegd, omdat bekend is dat daar relatief veel woongroepen voorkomen.

<sup>2</sup> Deze methode heeft het bezwaar dat zoals in hoofdstuk 2 al is opgemerkt het totaal aantal vermeldingen in het Nederlandse telefoonboek ver achterblijft bij het feitelijk aantal bestaande woongroepen; dit ondanks het feit dat minstens 84% van de woongroepen telefoon heeft (Jansen, 1984, 33). Andere methoden zoals het plaatsen van een oproep in de pers of de zgn. sneeuwbalmethode (Jansen, 1981) leveren echter niet veel meer adressen op of kosten aanmerkelijk meer tijd.

<sup>3</sup> Eerst werd het gewenste aantal adressen (ca. 250) overeenkomstig de gegevens van Jansen verdeeld over de in het onderzoek betrokken steden. Vervolgens is met behulp van door de computer gegenereerde randomgetallen een zodanige steekproef getrokken (random met teruglegging) dat het gewenste aantal adressen per stad verkregen werd. In sommige steden overtrof het aantal gewenste adressen het aantal beschikbare, zodat een steekproef overbodig was en het aantal adressen onvoldoende. Door dubbeltrekkingen verminderde het aantal adressen opnieuw. In bijlage D is aangegeven hoe de steekproef over Nederland verdeeld is.



Aan de 180 adressen die op deze manier geselecteerd zijn, is in januari 1987 een beperkte vragenlijst (zie bijlage E) gestuurd om na te gaan of ook feitelijk van een woongroep sprake was op het betrokken adres en zoja, welke algemene kenmerken de woongroep bezat en welke interne regelingen en afspraken er zoal bestonden. De onderwerpen die in de vragenlijst aan de orde komen zijn merendeels ontleend aan de literatuur (Jansen, 1981-1986; Poldervaart e.a., 1983).

Na het versturen van een herinnering, kwam uiteindelijk 62% (112) van de vragenlijsten retour, hetgeen als een voldoende resultaat gezien mag worden. Van dit aantal bleek 37% (41) afkomstig van een adres dat niet aan de definitie van woongroep vol-

deed. Vooral kwam dit voor bij adressen die als 'woonvereniging' in het telefoonboek voorkwamen.<sup>4</sup> Al met al resteerden er dus 71 vragenlijsten voor de verdere selectie van instrumentele en kommunikatieve woongroepen.

TABEL IV.1 OPBOUW ADRESSENBESTAND

---

adressenbestand . . . . .	445
steekproef . . . . .	180
respons . . . . .	112
'echte' woongroepen . . . . .	71

---

## Regelingen in woongroepen

Hoewel de vragenlijst niet direct bedoeld was als een onderzoek naar regelingen in woongroepen, is het toch aardig te laten zien in welke mate de Nederlandse woongroepen hun dagelijks leven geregeld hebben. Tabel IV.2 laat daarom een ranglijst zien van de meest geregelde onderwerpen in woongroepen.<sup>5</sup> Aangegeven is welk percentage van de onderzochte woongroepen een bepaalde regeling kent. Uit de tabel blijkt dat, zoals te verwachten was, de meest frekwent voorkomende activiteiten ook het meest geregeld zijn. Verder hebben veel voorkomende regelingen vooral betrekking op financiële zaken. Opvallend hoog in het lijstje staat de regeling omtrent de toegankelijkheid van privé-vertrekken, opvallend laag gezien het belang ervan voor de woongroep, afspraken over de minimale woonduur van groepsleden. Het belang van een eigen kamer en van de vrijheid om te vertrekken, wordt blijkbaar hoog aangeslagen. Verder is nog opmerkelijk dat

---

<sup>4</sup> Terwijl deze vermelding in Nijmegen over het algemeen verwees naar een woongroep, bleek dit in andere steden niet het geval. Daar ging het vrijwel steeds om panden die per etage zelfstandig bewoond werden, maar vanwege fiskale redenen in eigendom waren van een vereniging van bewoners, een konstruktie die vanuit een overkoepelende stichting in diverse plaatsen op poten gezet bleek te zijn.

<sup>5</sup> Meer resultaten van de vragenlijst zijn te vinden in bijlage E.

TABEL IV.2 DE FREKWENTIE VAN REGELINGEN IN WOONGROEPEN (N=71)

[100%]	Verrekening telefoonkosten?	[63%]	Selectie van nieuwe bewoners?
[100%]	Verdeling woonlasten?	[59%]	Kwaliteitsnormen m.b.t. het eten
[94%]	Verrekening kosten van het eten?	[59%]	Wekelijkse boodschappen?
[94%]	Afwas?	[56%]	Afspraken over huisdieren?
[91%]	Toegankelijkheid privé-vertrekken?	[51%]	Huisvergaderingen?
[90%]	Dagelijkse boodschappen doen?	[45%]	Overlast van hobby's?
[87%]	Voorrang huidige bewoners bij vrijkomen woonruimte?	[42%]	Financiële vergoeding bij vertrek?
[83%]	Schoonmaakregeling?	[30%]	Klussenregeling?
[83%]	Mee-eten van gasten?	[30%]	Individuele wensen m.b.t. het eten?
[80%]	Maximum aantal bewoners van het pand?	[28%]	Omgaan met problemen van groepsleden?
[79%]	Koken warm eten?	[18%]	Wasregeling?
[73%]	Kosten van duurzame gebruiks-goederen?	[17%]	Vorm van inkomensnivellering?
		[13%]	Minimale woonduur van groepsleden?

het doorschuiven van huidige bewoners naar betere woonruimte in huis vaker geregeld is dan de selectie van nieuwe bewoners.

### Selectie van typische woongroepen

Aan de hand van het ideaaltypische onderscheid tussen de kommunikatieve en de instrumentele woongroep is geprobeerd de antwoorden van woongroepen op de gestelde vragen in te delen als 'kommunikatief' dan wel 'instrumenteel'. In de praktijk bleek dit niet eenvoudig. De antwoorden op sommige vragen in de vragenlijsten waren soms moeilijk op de abstracte dimensie te plaatsen, omdat ze te weinig relevante informatie bevatten. In verband met het exploratieve karakter van het onderzoek is veel met zogenaamde 'open' vragen gewerkt met als gevolg dat de antwoorden nogal varieerden qua uitgebreidheid en duidelijkheid.

Om de woongroepen toch te kunnen klassificeren is daarom de analyse in eerste instantie beperkt tot een aantal vragen waarbij dit probleem zich het minst voordeed.<sup>6</sup> Tevens werd er hierbij op gelet dat de antwoorden op deze vragen binnen de onderzoeksgroep van 71 woongroepen een redelijke spreiding vertoonden.

<sup>6</sup> In de praktijk van het onderzoek betekende dit dat er tussen de beide kodeurs een volledige overeenstemming was wat betreft de interpretatie van de antwoorden op deze vragen.



De volgende vragen uit de gebruikte vragenlijst<sup>7</sup> voldeden aan deze criteria. Per vraag is telkens aangegeven welke antwoorden als kommunikatief respectievelijk instrumenteel opgevat zijn. De eerder geschetste typen zijn hierbij zoals gezegd de leidraad geweest.

*1. Wie kookt er als er gezamenlijk warm gegeten wordt?*

Als 'kommunikatief' antwoord is hier beschouwd: 'om beurten, volgens een rooster'. Dit antwoord verwijst naar de opvatting dat huishoudelijke taken gelijk verdeeld dienen te worden en dat het een wederzijdse verantwoordelijkheid is, er op te letten dat dit ook gebeurt.

Als 'instrumenteel' antwoord is beschouwd: 'wisselend, wie zin heeft, ongeregeld'. Dit antwoord verwijst naar het vermijden van bindende regels en benadrukt de noodzaak van eigen initiatief van mensen.

*2. Hoe worden de kosten van het eten verrekend?*

Als 'kommunikatief' antwoord geldt hier: 'hoofdelijk omgeslagen, via een huishoudpot', hetgeen een globale regeling aangeeft.

'Instrumenteel' betekent hier: 'naar verbruik per maaltijd', verwijzend naar een precieze regeling.

*3. Is er iets afgesproken over het omgaan met problemen van of tussen groepsleden?*

Het bestaan van een regeling is hier opgevat als een kommunikatief antwoord. Het geeft het belang aan dat gehecht wordt aan de identiteitsvorming binnen de groep en de continuïteit van de groep. Geen regeling is 'instrumenteel'.

*4. Zijn er regelmatig huisvergaderingen?*

Verondersteld wordt dat kommunikatieve groepen met een zekere regelmaat huisvergaderingen houden, terwijl dit bij instrumentele groepen niet het geval is.

*5. Welke uitgangspunten worden gehanteerd bij het opstellen van regelingen?*

Antwoorden op deze (open) vraag die verwijzen naar een afweging van groepsbelang en individuele belangen en antwoorden die een sociaal uitgangspunt (zoals 'betrokkenheid') benadrukken, zijn als 'kommunikatief' beschouwd. Antwoorden die verwijzen naar individuele belangen (zoals 'vrijheid') en antwoorden die economische of praktische aspecten benadrukken, zijn als 'instrumenteel' opgevat.

---

<sup>7</sup> Het gaat hier achtereenvolgens om vragen uit de vragenlijst met de nrs.: B1, B7, B25, B27, C1, C2, C3 (zie bijlage E).



#### 6. Hoe zijn de regelingen vastgelegd?

Als er afspraken schriftelijk waren vastgelegd, is dit als 'kommunikatief' aangemerkt. Het grotendeels mondeling vastleggen geldt als 'instrumenteel', conform het onderscheid zoals dat in het vorige hoofdstuk is opgezet.

#### 7. Hoe zijn regelingen ontstaan?

Het maken van afspraken in groepsbijeenkomsten wordt als 'kommunikatief' beschouwd, terwijl het 'vanzelf ontstaan' van regelingen als instrumenteel gezien wordt.

Door de beperking van de klassifikatie tot deze zeven vragen, doen enkele aspecten van de ideaaltypen niet meer mee bij de selectie van de woongroepen. Dit geldt voor de aspecten: 'perceptie van de anderen', 'houding t.o.v. bestaande gedragspatronen', en 'procedure bij niet-funktioneren'. De aspecten die samenhangen met de verhouding tot de overheid zijn in deze fase van het onderzoek niet geoperationaliseerd. De methode van een schriftelijke vragenlijst leek hiervoor minder geschikt. Wel komen ze in de interviews met de geselecteerde woongroepen aan bod.

---

### De konstruktie van de rationaliteitsschaal

Nu aangegeven is welke antwoorden vanuit een theoretisch perspectief als 'kommunikatief' respectievelijk 'instrumenteel' beschouwd kunnen worden, moet nagegaan worden of het ook op grond van de vragenlijstcores van de woongroepen verantwoord is van één rationaliteitsdimensie uit te gaan. Als dat zo zou zijn, kan aan de hand van de score van elke woongroep op deze dimensie de (relatieve) verhouding van die woongroep tot de beide typen bepaald worden en kan bepaald worden welke de meest extreem scorende woongroepen zijn.

Met behulp van verschillende analysemethoden is onderzocht of de antwoorden op de genoemde vragen voldoende samenhang vertoonden om als selectie-instrument gebruikt te kunnen worden.

In de eerste plaats is berekend of er in voldoende mate sprake is van een unidimensionale schaal door de betrouwbaarheidscoëfficiënt  $\alpha$  te bepalen. Deze bleek in eerste instantie 0.51 te bedragen en kon door verwijdering van één variabele tot 0.61 verhoogd worden.<sup>8</sup>

---

<sup>8</sup> Dit betrof een deel van vraag C1 (de variabele 'belang') over de uitgangspunten die bij het opstellen van de regels een rol gespeeld hadden. Aangezien dichotome items altijd relatief lage  $\alpha$ 's opleveren, is de betrouwbaarheid ná verwijdering van dit item voldoende.

Door het bepalen van eenvoudige somscores zou vervolgens aan elke woongroep een score op de 'rationaliteitsschaal' toegekend kunnen worden en zouden vervolgens de extreme groepen uitgeselecteerd kunnen worden. Het bezwaar van deze werkwijze is echter dat de in de schaal opgenomen variabelen dan alle even zwaar meetellen in de schaa score. Op inhoudelijke gronden wordt echter verondersteld dat sommige variabelen beter de achterliggende dimensie weergeven dan andere, zodat deze ook een groter gewicht zouden moeten krijgen in de totaalscore.<sup>9</sup>

Om hier rekening mee te houden en tegelijkertijd via een andere weg de vooronderstelling dat de geselecteerde variabelen gezamenlijk een achterliggende dimensie vormen, te toetsen is gebruik gemaakt van de zogenaamde latente klassenanalyse (Hagenaars, 1976).

Met behulp van deze analysemethode is het niet alleen mogelijk het theoretisch model als geheel te toetsen maar tevens een klassifikatie van woongroepen te konstrueren op basis van de kansen dat woongroepen - gegeven het antwoordpatroon op de relevante variabelen - in een bepaalde categorie van de achterliggende rationaliteitsdimensie (de latente variabele) thuis horen. Gezocht is naar een klassifikatie in drie categorieën: kommunikatief, instrumenteel en een neutrale middenkategorie.

Het toetsen van het model (= het toetsen van de hypothese dat de variabelen gezamenlijk een latente variabele vormen) aan de waargenomen frequenties van antwoordpatronen leverde een goed interpreteerbaar resultaat op (zie bijlage F).

Het vervolgens toedelen van woongroepen aan de categorieën van de latente variabele op grond van de berekende konditionele kansen, resulteerde in een groep van 14 cases die als 'kommunikatief' aan te merken waren en een groep van 9 cases die het etiket 'instrumenteel' kregen. De resterende 48 cases vielen in de middenkategorie.<sup>10</sup>

Met behulp van diskriminantanalyse is vervolgens nagegaan of de zo ontstane indeling in drie groepen (kommunikatief, instrumenteel en een neutrale middengroep) ook via een andere analysemethode bevestigd zou worden. Zoals te verwachten viel, leverde deze analyse een sterke eerste dis-

---

<sup>9</sup> Hier moet nog aan toegevoegd worden dat het niet mogelijk is dit verschillend gewicht a priori vast te stellen. Als dit wel het geval geweest was, zouden immers *gewogen* somscores gebruikt kunnen worden.

<sup>10</sup> De etikettering die hier plaats vindt gebruikt weliswaar dezelfde termen als het theoretisch onderscheid, maar heeft toch een iets andere betekenis. 'Empirisch kommunikatief' betekent dat de woongroep relatief dicht bij dát uiteinde van de gekonstrueerde schaal zit dat het meest overeenkomt met het theoretische type 'kommunikatieve woongroep'. Voor 'empirisch instrumenteel' geldt mutatis mutandis hetzelfde. Het verschil tussen de theoretische typering en de empirische is subtiel, maar niet onbelangrijk.



kriminantfunctie op met daarnaast een zwakke tweede functie die gezamenlijk de drie groepen adequaat 'uit elkaar trokken'.<sup>11</sup> De 23 reeds 'getypeerde' groepen werden op 1 na met behulp van de diskriminantfuncties korrekt geklassificeerd, terwijl 4 groepen minder goed in de neutrale middenkategorie bleken te passen en toegerekend zouden moeten worden aan de extreme categorieën. Nauwkeurige inspectie van de ingevulde vragenlijsten leidde vervolgens tot een definitieve typering van deze twijfelgevallen.<sup>12</sup> Aldus ontstonden 15 kommunikatieve en 11 instrumentele cases (zie Tabel IV.3).

Deze beide groepen vormen dus extremen op de ontworpen rationaliteitsdimensie. Een interessante vraag is nu of deze extreme groepen ook van elkaar verschillen op achtergrondvariabelen zoals leeftijd en woonsituatie. Op een aantal punten bleek dat wel, op andere niet het geval, zoals Tabel IV.4 laat zien. Uit deze tabel blijkt dat:

- de instrumentele groepen een lagere gemiddelde leeftijd hebben dan de kommunikatieve groepen;<sup>13</sup>
- de instrumentele groepen over het algemeen kleiner zijn dan de kommunikatieve groepen;
- de groepssamenstelling van instrumentele groepen niet significant minder stabiel is dan die van kommunikatieve groepen;

**TABEL IV.3 INDELING WOONGROEPEN**

---

woongroepen . . . . .	71
waarvan:	
kommunikatieve WG . . .	15
neutrale WG . . . . .	45
instrumentele WG . . .	11

---

<sup>11</sup> Gebruik werd gemaakt van de binnen SPSS beschikbare procedure, waarbij alle variabelen direkt in de analyse betrokken werden. De eerste diskriminantfunctie had een eigenwaarde van 3.0 en verklaarde 87% van de variantie; de tweede had een eigenwaarde van 0.45 en verklaarde de resterende 13% van de variantie. De scheidende werking van de eerste functie is dus aanmerkelijk groter dan die van de tweede. Een duidelijke inhoudelijke betekenis van de tweede functie heb ik niet kunnen vinden.

<sup>12</sup> Wanneer verschillende analysemethoden tot verschillende klassifikaties leiden, wordt de onderzoeker voor een dilemma geplaatst. Welke klassifikatie moet gevolgd worden, ervan uitgaande dat beide analysemethoden even goed bij het onderzoeksmateriaal passen? De strategie die ik gevolgd heb bestond uit het teruggaan naar het basismateriaal (de vragenlijsten) en het nauwkeurig bekijken daarvan. Een belangrijke overweging om in dit onderzoek bij aanhoudende twijfel toch de voorkeur aan een K- of I-typering te geven boven de neutrale typering is geweest dat daardoor het aantal groepen dat in aanmerking zou komen voor een interview zo groot mogelijk zou worden. Er moest immers rekening mee worden gehouden dat er in elke volgende fase opnieuw groepen zouden afvallen, bijv. door een weigering om mee te werken aan een interview.

<sup>13</sup> Eén van de kommunikatieve woongroepen bestond volledig uit ouderen boven de vijftig jaar; bij weglating van deze groep daalde het verschil in gemiddelde leeftijd tussen de instrumentele en kommunikatieve woongroepen, maar bleef desalniettemin statistisch significant.



**TABEL IV.4** ACHTERGRONDVERSCHILLEN INSTRUMENTELE EN KOMMUNIKATIEVE WOONGROEPEN

	instrumentele woongroepen	kommunikatieve woongroepen	
gemiddelde leeftijd (jaar)	25.1	31.6	(p= .01)
gemiddelde groepsgrootte	4.6	6.5	(p= .01)*
laatste wijziging in groep (jaar)	1.2	1.7	(p= .17)*
percentage koopwoningen	9%	33%	(p= .14)*
aanwezigheid gemeensch. woonkamer	55%	80%	(p= .16)

\* Dit verschil is statistisch niet significant.

- de instrumentele groepen vrijwel nooit in een koopwoning wonen, dit bij de kommunikatieve groepen vaker voorkomt, maar het verschil niet significant is;
- de instrumentele groepen minder vaak over een gemeenschappelijke woonkamer beschikken dan de kommunikatieve groepen, welk verschil opnieuw niet significant is.

Deze gegevens geven aanleiding te vermoeden dat het verschil tussen instrumentele en kommunikatieve groepen samenhangt met de in hoofdstuk 2 opgestelde typologie van 'toevallig ontstane' respectievelijk 'gekozen' woongroepen. Deze typologie was immers mede gebaseerd op de gemiddelde leeftijd van de groepsleden. Aangezien de uit Tabel IV.4 blijkende verschillen echter voor het merendeel niet significant zijn en de informatie uit de vragenlijsten onvoldoende was voor een verder onderzoek van deze eventuele samenhang, moet het bij een vermoeden blijven.

Van de in totaal 26 woongroepen die voor een nader onderzoek in aanmerking kwamen vielen 8 (4 met het predikaat 'kommunikatief', 4 met het predikaat 'instrumenteel') af, omdat ze niet bereid bleken mee te werken aan een vervolgonderzoek. Twee woongroepen vielen af, omdat de onderzoeker er persoonlijk mee bekend was, hetgeen minder gewenst leek. Eén woongroep bleek volledig uit ouderen te bestaan waardoor het opnemen in het

verdere onderzoek minder verstandig geacht werd.<sup>14</sup> Aldus resteerden 15 woongroepen, 9 van het kommunikatieve en 6 van het instrumentele type.

Het om diverse redenen uitvallen van bijna de helft van de geselecteerde groepen hoeft op zichzelf niet zo'n groot probleem te zijn in een verkennend onderzoek zoals dit; de resterende groepen zijn immers nog steeds goede representanten van de beide extreme typen. De uitval is wat dit betreft niet verstorend geweest.<sup>15</sup>

Eind april 1987 is met de 15 overgebleven woongroepen contact opgenomen om een afspraak te maken voor een interview.<sup>16</sup> Bij 10 ervan (6 kommunikatief, 4 instrumenteel) is dat gelukt en is begin mei een interview afgenomen.

Voor de duidelijkheid zal ik nu nog even puntsgewijs samenvatten hoe de keuze voor de woongroepen waarmee een interview gehouden is, tot stand is gekomen.

1. Gestratificeerde steekproef getrokken uit adressen in telefoonboek (eind 1986).
2. Inventariserende vragenlijst verstuurd en (deels) terugontvangen (voorjaar 1987).
3. Niet-woongroepen uit bestand verwijderd.
4. Variabelen geselecteerd als operationalisatie van de dimensie kommunikatief-instrumenteel.
5. Rationaliteitsschaal getest via verschillende methoden.
6. Extreme woongroepen geselecteerd.
7. Geselecteerde woongroepen uitgenodigd voor een interview.
8. Interview gehouden met groepen die mee wilden doen (mei 1987).

De interviews met de woongroepleden hadden een semi-gestruktureerde opzet (zie bijlage H). Wat betreft avondeten, schoonmaken, kledingwas, klussen, telefoongebruik, toegankelijkheid privé-ruimte en minimale woonduur werden

TABEL IV.5 UITVAL

---

geselecteerd . . . . .	26
<i>uitval wegens:</i>	
- geen medewerking . . . .	8
- mee bekend . . . . .	2
- alleen ouderen . . . . .	1
- afspraak niet gelukt . . .	5
resterend voor interview . . .	10

---

<sup>14</sup> Woongroepen van ouderen verschillen niet alleen qua leeftijd van andere woongroepen, maar ook qua ontstaanswijze (vaak via het welzijnswerk voor ouderen). Verder speelt de problematiek van de verzorging binnen deze groepen een belangrijke rol, waardoor ook de onderlinge regelingen een apart karakter krijgen. Zie: Weggemans, Poldervaart & Jansen, 1985, p. 123 en p. 196.

<sup>15</sup> Voor de precieze gegevens hierover wordt verwezen naar bijlage G.

<sup>16</sup> Aan de woongroep werd overgelaten wie van hun kant aan het interview mee zou doen. Soms was dat een enkel lid, soms meerdere leden.

de motieven achter de bestaande regelingen gevraagd. Tevens werd gevraagd hoe men aankeek tegen alternatieve regelingen. Als mogelijke alternatieve regeling werd telkens de gangbare regeling in het tegenovergestelde groepstype voorgelegd. Zo werd aan de kommunikatieve woongroepen gevraagd waarom ze niet voor een ad-hoc-kookrooster kozen en aan de instrumentele woongroepen wat ze zouden vinden van een vast kookrooster. In de interviews is verder nog ingegaan op algemene onderwerpen, zoals de voorgeschiedenis van de woongroep, de bezigheden van de leden en de inrichting van het huis.

---

### **De resultaten van de eerste interviewronde**

De bedoeling van de eerste interviewronde was om na te gaan of het veronderstelde verschil tussen kommunikatieve en instrumentele groepen ook bij een diepgaander onderzoek zou blijven bestaan.

Bij een vergelijking van de beide typen woongroepen op hun achtergrondkenmerken, bleek al vrij snel dat het onderscheid kommunikatief-instrumenteel samenhangt met de typologie uit hoofdstuk 2 (gekozen vs. toevallig ontstaan). Alle vier instrumentele groepen bleken voor de helft of meer uit studenten te bestaan, zodat van 'studentenhuisen' gesproken kan worden, terwijl de kommunikatieve groepen vrijwel steeds uit mensen bestonden die hun studie afgerond hadden, een baan bezaten of werkloos waren.

Tijdens de interviews met de woongroepleden kwam herhaaldelijk naar voren dat dit structurele verschil tussen de beide typen woongroepen van invloed is op de aard van de in de groep geldende regelingen.

Aan de andere kant is het echter niet zo dat dit structurele verschil volledig de verschillen op de rationaliteitsdimensie kan verklaren. In principe staat immers niets een studentengroep in de weg om bijvoorbeeld aan een vast kookrooster de voorkeur te geven of om regelmatig huisvergaderingen te houden.

De analyse van de interviewresultaten is daarom volgens het oorspronkelijke plan (d.w.z. het onderzoeken van de achtergronden van regelingen) ter hand genomen terwijl, waar zinvol, gekeken is welke invloed de sociaal-structurele situatie van de woongroepleden toegerekend mag worden.

Voor elk van de variabelen die onderdeel uitmaken van de rationaliteitsdimensie zal nu nagegaan worden welke betekenis de kommunikatieve respectievelijk de instrumentele typering in de praktijk van het dagelijks leven bezit. De woordelijk uitgewerkte interviewverslagen zijn zorgvuldig onderzocht op uitspraken die het toegekende etiket bevestigden c.q. juist daarmee in strijd waren. Het ging daarbij natuurlijk vooral om de toelichting van de woon-



groepleden op de bij hen gangbare regelingen; de aard van de regeling zelf was immers al bij voorbaat bekend door de selectie van de groepen. De vraag bij de analyse is dus steeds geweest of de legitimatie ('het waarom?') van de regeling aansluit bij de typering van de woongroep als kommunikatief resp. instrumenteel.

Bij elk van de geanalyseerde regelingen zijn telkens de meest kenmerkende legitimaties aangegeven door middel van een letterlijke weergave van citaten uit de interviews.<sup>17</sup>

## Het kookrooster

Het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele groepen is onder andere uitgewerkt naar de wijze waarop de kookbeurten verdeeld worden. In kommunikatieve groepen bestaat hiervoor per definitie een min of meer vast rooster met voor alle groepsleden een kookbeurt, in instrumentele groepen wordt ad-hoc gekeken wie voor het avondeten zorgt. In de praktijk blijkt dat beide soorten woongroepen een *kooklijst* hanteren waarop aangegeven wordt wie op een bepaalde dag kookt en wie er mee wil eten. Het meeën van gasten wordt geregeld door dit via de kooklijst aan de kok door te geven. Bij de kommunikatieve groepen is aan de kooklijst een rooster gekoppeld, bij de instrumentele woongroepen niet.

In de interviews is telkens gevraagd wat men ervan zou vinden om het koken volgens het andere systeem te gaan regelen, dat wil zeggen een ad-hoc-rooster voor de kommunikatieve groepen en een vast rooster voor de instrumentele groepen. De reacties op deze vraag laten de achterliggende legitimering van de eigen regeling zien en typeren goed het verschil tussen de twee soorten groepen.

*Waarom willen de kommunikatieve groepen geen ad-hoc-rooster?*

De argumenten bij de kommunikatieve groepen om geen ad-hoc-rooster te hanteren, hebben soms te maken met vroegere (slechte) ervaringen daarmee:

"Vaak was het dan zo dat je thuiskwam na je werk en dat er dan niks in huis gehaald was en er dus ook niemand kookte; dan werd er maar gauw wat bij elkaar gegooid en dat was dan wel wat minder" (K-De Groene);<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Deze citaten worden tussen aanhalingstekens in de tekst weergegeven. Aangezien na afloop van vier interviews de gebruikte bandrekorder niets opgenomen bleek te hebben, moest daar op een achteraf door de onderzoeker gemaakt verslag van het gesprek teruggegrepen worden.

<sup>18</sup> De geïnterviewde groepen hebben allemaal een fiktieve naam gekregen; als deze voorafgegaan wordt door een 'K' betreft het een kommunikatieve woongroep, terwijl een 'I' een instrumentele woongroep aangeeft. De namen van de woongroepen korresponderen met de van de woongroepen gemaakte 'portretten' die samengevat in de tekst en volledig in bijlage J zijn opgenomen.

"Vanwege slechte ervaringen elders hebben we dat vanaf het begin af aan strak geregeld hier" (K-Samen Zelfstandig).

Het feit dat er op gerekend kan worden dat er 's avonds iemand kookt, wordt als het grootste voordeel gezien. Een vast kookrooster geeft structuur en zekerheid. Omdat de groepsleden die werken meestal pas aan het eind van de (werk)dag thuiskomen, is de speelruimte om ad-hoc-afspraken te maken ook niet erg groot. Het feit dat een vast rooster verplichtend is en soms vervelend uitkomt, wordt weliswaar erkend, maar geaccepteerd. Aan de andere kant is het rooster ook weer niet zo vast dat er niet geschoven en geruild kan worden. Veranderingen in werktijden en deelname aan kursussen vroeg op de avond, worden als de meest voorkomende redenen genoemd om kookbeurten te verwisselen.

*Waarom willen instrumentele groepen geen vast kookrooster?*

De redenen van instrumentele groepen om een vast kookrooster af te wijzen, vormen haast het spiegelbeeld van de argumenten van de kommunikatieve groepen om daar juist wel de voorkeur aan te geven.

"Op deze manier hoef je ook geen vaste afspraken te maken; vaste afspraken kunnen op een gegeven moment een belemmering zijn voor jezelf" (I-De Vlinder).

"Ik moet er niet aan denken dat ik bijvoorbeeld op woensdagavond nooit iets zou kunnen doen omdat ik dan altijd zou moeten koken. Het is gewoon veel prettiger als je zelf je dag uit kunt kiezen" (I-De Grote Familie).

De instrumentele groepen geven de voorkeur aan een zo groot mogelijke vrijheid van dagindeling. De mogelijkheid om op elke willekeurige dag elders te eten (bij ouders of vrienden), wordt gewaardeerd. Een verplichting om op een bepaalde dag aanwezig te moeten zijn in verband met het koken wordt als vrijheidsbelemmerend ervaren. Dat dit er wel eens toe leidt dat er niemand op de lijst staat om te koken, wordt niet als een probleem gezien, omdat er steeds voldoende tijd is een ad-hoc-regeling te treffen. Het feit dat het hier vrijwel steeds om studenten gaat die regelmatig 's middags thuis zijn, is in dit verband niet onbelangrijk.

De verschillende houdingen van kommunikatieve en instrumentele groepen tegenover het kookrooster laten goed zien dat beide een tegenovergesteld vertrekpunt hebben als het gaat om de bereidheid de eigen vrijheid aan banden te leggen door het maken van groepsafspraken. Bij kommunikatieve groepen moet de afwezigheid gemeld worden (en is aanwezigheid dus de groepsnorm), bij instrumentele groepen wordt de aanwezigheid aangegeven (en is vrijblijvendheid eerder de norm).

In de praktijk zal de mogelijkheid in kommunikatieve groepen om afwezig te zijn bij het eten vermoedelijk niet veel minder zijn dan bij instrumentele



### Woongroep 'De Vereniging'

De leden van de woongroep woonden allemaal vroeger in grote studentenhuizen en wilden graag verhuizen naar een huis met minder mensen. De mogelijkheid om in verenigingsverband met elkaar een huis te kopen sprak hun wel aan. Het bood het grote voordeel van het 'eigen baas zijn' en zou tegelijkertijd geen al te grote belemmeringen opleveren als iemand eens zou willen verhuizen.

De woongroep heeft zich in 1985 dan ook 'aangehaakt' bij een bestaande vereniging en is op zoek gegaan naar een geschikt huis. Eind 1985 werd uiteindelijk een huis aangekocht en kon het opknappen beginnen.

De groep bestaat uit twee vrouwen en twee mannen in de leeftijd van 24 tot 27 jaar. Samen vormen zij één stel en twee alleenstaanden.

Alle groepsleden hebben in Nijmegen gestudeerd. Twee zijn momenteel werkloos, de anderen hebben een baan.

Het avondeten is voor de groep het ontmoetingspunt van de dag. Naast de maaltijden, het schoonmaken en het onderhoud van het huis zijn er geen andere gemeenschappelijke activiteiten.

Het pand van de woongroep is eigendom van een vereniging die in totaal drie panden in bezit heeft. De woongroepleden zijn allemaal lid van deze vereniging. Het idee achter deze konstruktie is dat door het koppelen van verschillende panden in één vereniging er voldoende draagvlak is voor de verstrekking van een geldlening door een bank zonder dat aan de bewoners hoge eisen wat betreft hun inkomen gesteld hoeven te worden. Hierdoor wordt de overdracht van het lidmaatschap van de vereniging eenvoudiger en zijn er dus minder problemen bij wisseling van bewoners.

De woongroep heeft ongeveer zes keer per jaar een huisvergadering. Op deze vergaderingen komen in eerste instantie de praktische zaken rond het eigen huis aan de orde. Daarnaast wordt er indien dat nodig is gesproken over de sfeer in huis of eventuele problemen tussen mensen.

De groep heeft gemeenschappelijk de beschikking over een ruime woonkamer, een keuken, een badkamer en een berging. Daarnaast heeft iedereen voor zichzelf een kamer, variërend van 10 tot 25 m<sup>2</sup>.

Sinds de start van de groep zijn er weinig bijzondere ontwikkelingen geweest. In het begin is er logischerwijs meer tijd besteed aan het opknappen van het huis dan nu. Het sociale klimaat kent zijn 'ups' en 'downs'. Af en toe is er wel eens een wat gespannen situatie, waardoor mensen zich sneller terugtrekken op hun eigen kamers en het gemeenschappelijke gebeuren meer op de achtergrond komt te staan.



groepen, alleen is de kans dat men erop aangesproken wordt door de andere groepsleden veel groter. De afwezigheid moet dus gelegitimeerd worden, terwijl dat bij de instrumentele groepen in principe niet nodig is.

### **De verrekening van de kosten van het eten**

De tweede variabele die van belang was voor het onderscheid tussen de beide hoofdtypen, was de verrekeningswijze van de kosten van het eten. Bij kommunikatieve groepen werkt men meestal met een vast bedrag dat door iedereen in de huishoudpot gestort wordt. Afwezigheid of het meeëten van gasten wordt via een lijst bijgehouden en leidt tot een correctie op de vaste bedragen, waarbij meestal een forfaitair bedrag van circa vier gulden per (avond)maaltijd wordt gehanteerd.

Instrumentele groepen rekenen per maaltijd de kosten af met degene die gekookt heeft. Dit gebeurt soms rechtstreeks (zoals in een restaurant) en soms via een verrekenlijst.

De motieven voor de groepen om het ene dan wel het andere systeem te verkiezen lopen in wezen niet veel uit elkaar. In alle gevallen redeneert men dat als de verschillen tussen mensen qua aanwezigheid sterk uit elkaar gaan lopen, er afspraken gemaakt moeten worden over de financiële verrekening daarvan. Veel belang wordt dan gehecht aan een eenvoudige en praktische regeling hiervoor.

Aangezien de groepsleden in kommunikatieve groepen regelmatig aanwezig zijn dan bij instrumentele groepen, is het logisch dat de eerste met een ander systeem van verrekening werken dan de tweede.

Ondanks de haast onbetwistbare logika en eenvoud van deze gedachtengang blijken er toch meer dan alleen maar praktische overwegingen aan de keuze van het verrekeningssysteem ten grondslag te liggen. Twee citaten uit *hetzelfde* interview met een lid van een kommunikatieve groep maken dit duidelijk:

"Het is gewoon prettiger dat het genoteerd is, dat als je er langere tijd niet bent, je minder betaalt. Als je alles om zou slaan, zou je relatief meer betalen als je er nooit bent. Dat was een tijdje geleden de argumentatie",

en:

"Achteraf blijkt het weinig uit te maken, want het gaat om de onderlinge verschillen en die zijn erg klein" (K-De Groene).

Het opvallende in deze beide citaten is dat de bestaande regeling gelegitimeerd wordt door te verwijzen naar de mogelijkheid van een 'langere afwezigheid' of zelfs het 'nooit' aanwezig zijn (1e citaat). Tegelijkertijd blijkt deze situatie zich in de praktijk niet voor te doen en is men zich daarvan bewust (2e citaat).

Er is dus een bepaalde spanning tussen de *veronderstelde* werkelijkheid ('het zou kunnen zijn, dat ...') die het karakter van de regeling bepaald heeft en de werkelijkheid zoals die *ervaren* wordt.

Deze spanning leidt niet tot een behoefte om de regeling te wijzigen, omdat ook nu weer geredeneerd kan worden dat zich in de toekomst wellicht een situatie zou kunnen voordoen, dat mensen voor een langere tijd afwezig zijn. Hoewel het ongetwijfeld veel eenvoudiger en praktischer zou zijn om *geen* financiële administratie in verband met aan- en afwezigheid bij te houden, wordt daar toch niet voor gekozen.

Een mogelijke verklaring hiervoor, vanuit het theoretisch perspectief van dit onderzoek, is dat het getalsmatig administreren een *instrumentele* methode is om de onderlinge gelijkheid en de individuele vrijheid van de groepsleden te garanderen wanneer verwacht wordt dat een *kommunikatieve* methode daarvoor niet tot resultaat leidt. Oftewel eenvoudiger gezegd: het op papier bijhouden voorkomt eindeloze discussies over gedrag dat past bij dan wel afwijkt van de groepsnorm.

"Het kan prettig zijn dat als je alles recht toe recht aan uitrekent, dat je dan kunt doen wat je wilt, want je betaalt ervoor" (K-De Groene).

De empirisch als 'kommunikatief' bestempelde groep wijkt op dit punt dus af van het theoretisch geformuleerde ideaaltipe, waarin immers het primaat van het kommunikatieve proces verondersteld werd.

De grotere vrijheid die met een precieze verrekening geassocieerd wordt heeft echter ook nog een keerzijde. Het geeft de groep namelijk meer controle op bepaalde aspecten van het alledaagse handelen, omdat de financiële consequenties daarvan direct zichtbaar worden en niet verdwijnen in de anonimiteit van vaste, maandelijks bijdragen. Wanneer bijvoorbeeld iemand eens een keer wat duurder kookt valt dat bij de verrekening van de kosten direct op en kan daar door de anderen op gereageerd worden.

De methode om alles te administreren en te verrekenen kent natuurlijk zijn grenzen. Geen enkele woongroep is er voorstander van om ook bij 'twee keer opscheppen' een financiële verrekening toe te passen. Elke groep moet dus wat dit betreft zijn grenzen bepalen.

"Je moet gewoon ergens de lijn trekken en die trek je waar je het met elkaar eens bent" (K-Samen Zelfstandig).

De grenzen van de financiële verrekening hangen dus af van de mate van overeenstemming in de groep. Het verschil tussen kommunikatieve en instrumentele groepen is hierbij relatief. Er lijkt zich ook bij kommunikatieve groepen een gebied af te tekenen waarop handelingskoördinatie niet via een kommunikatieve wijze gerealiseerd kan worden, maar instrumenteel (via administratie en verrekening) tot stand gebracht moet worden. De grens



tussen beide gebieden is blijkbaar uiterst subtiel en zal - bijvoorbeeld bij wisselingen in de groep - regelmatig opnieuw vastgesteld moeten worden. Het (relatieve) verschil in denkwijze tussen de beide soorten groepen wordt door de volgende twee citaten nogmaals geïllustreerd:

"We voelen het niet als onrechtvaardig als iemand meer opschept of meer mensen te eten vraagt. Dat is gewoon een keus die gemaakt wordt om zo te gaan wonen. Dat brengt het wonen in groepsverband met zich mee" (K-Samen Zelfstandig),

en:

"Als één persoon steeds te duur kookt, wordt daar wat van gezegd. En als hij dat dan nog doet gaan mensen òf ook duurder koken òf ze trekken zich terug. Omdat ze anders iedere keer bij moeten betalen" (I-De Grote Familie).

of:

"[Een algemene huishoudpot] beperkt je heel erg, vind ik. Als je eet omdat je het lekker vindt, moet je dat soort dingen eigenlijk niet doen. Sommige dingen die kosten gewoon veel en bepaalde dingen kosten weinig en smaken verschillen en wat dat betreft kan het regelmatig voorkomen dat iemand iets wat duur is lekker vindt en andere mensen daar niets aan vinden; die hebben hun eigen smaak. Dus dat ligt veel uit elkaar. Het wordt gauw een hoop geregeld" (I-De Vlinder).

Individuele verschillen die financiële gevolgen hebben voor de groep, worden in de kommunikatieve groep gezien als een gevolg van de keuze voor het groepswonen, waarover een gemeenschappelijk idee bestaat.

De daaropvolgende twee citaten - uit interviews met instrumentele groepen - geven eerder blijk van een zeker wantrouwen ten aanzien van de mogelijkheid een gemeenschappelijke norm te ontwikkelen; in het eerste citaat wordt een strategie aangegeven waardoor mensen iemand zouden kunnen *dwingen* alsnog goedkoper te gaan koken, terwijl het tweede citaat stelt dat met smaakverschillen alleen maar door middel van een 'hoop geregeld' rekening gehouden kan worden.

De verschillen tussen kommunikatieve en instrumentele groepen laten zich ook op een veel direktere wijze verklaren. De leden van instrumentele groepen (voornamelijk studenten) hebben meestal een laag inkomen en moeten daarom hun uitgaven veel scherper in de gaten houden. Het dagelijks afrekenen en het niet te veel vertrouwen op groepsnormen, wordt dan een begrijpelijke overlevingsstrategie.

Echter ook wanneer individuele verschillen geen financiële gevolgen hebben, zijn er typische verschillen tussen de beide soorten woongroepen. Bijvoorbeeld bij het rekening houden met smaakverschillen tussen mensen:



"Als er mensen meeëten die vegetarisch zijn, dan houden we ons daar aan" (K-De Vereniging),

"Vandaag waren de twee vegetariërs er niet. Dus toen werd er een dikke pan met vlees op tafel gezet" (K-Samen Zelfstandig),

en:

"Het is eten wat de pot schaft. Als je geen vlees lust of noten, dan moet je het er maar uitvissen" (I-De Grote Familie),

"Als er iets gemaakt wordt wat iemand absoluut niet lust, dan eet die persoon gewoon niet mee" (I-De Vlinder).

### Het omgaan met problemen in de groep

De derde variabele die gebruikt is om het ideaaltypische verschil tussen kommunikatieve en instrumentele groepen empirisch te onderzoeken, heeft betrekking op het omgaan met problemen die in de groepen spelen.

Verondersteld werd dat het al of niet bestaan van een regeling als verwijzing naar het rationaliteitskarakter van de groepen opgevat zou mogen worden.

In de interviews bleek dat de verschillen tussen de groepen minder groot waren dan verwacht. Kommunikatieve groepen hebben weliswaar ooit weleens een afspraak gemaakt over het omgaan met problemen van en tussen groepsleden, maar dat wil niet zeggen dat die ook funktioneert. De wijze waarop de beide soorten groepen met problemen omgaan is ongeveer als volgt te schetsen:

De *kommunikatieve* groep kent vrijwel steeds een procedure die mensen in staat zou moeten stellen spanningen of irritaties in een vroeg stadium naar voren te brengen. Soms heeft men een schrift waarin allerlei dagelijkse mededelingen aan elkaar doorgegeven kunnen worden en waarin ook gelegenheid is irritaties over het huiselijk gebeuren te spuien. Soms heeft men in de agenda van de huisvergadering daarvoor expliciet plaats ingeruimd. In **bepaald jargon heet dat dat er in de vergadering gelegenheid is voor 'een rondje wrevels'.**

In de praktijk blijkt dit echter òf niet te werken omdat mensen niet in staat zijn datgene waar ze mee zitten op die manier aan te kaarten òf overbodig te zijn omdat spanningen zich al veel eerder in de dagelijkse omgang uiten. Over het algemeen zal de groep echter trachten te voorkomen dat spanningen tussen mensen een te grote invloed op de sfeer in huis gaan krijgen. Door het ter sprake brengen in een groepsbijeenkomst wordt dan 'aan de bel getrokken'.

"Als andere mensen inderdaad bij de onderlinge problemen betrokken worden, omdat het namelijk de sfeer in huis gaat bepalen of er geen ruimte meer is voor iemand die er niet bij betrokken is, [...] dan is het

belangrijk dat er aan de bel getrokken wordt; dan moeten we er met z'n allen ook maar eens over praten" (K-De Vereniging).

Ook in een ander interview met een kommunikatieve groep wordt gesteld dat zo veel mogelijk voorkomen moet worden dat mensen die niet direkt bij een bepaald probleem betrokken zijn, gedwongen worden partij te kiezen voor één van de betrokkenen. Zolang deze ruimte er voor de anderen is, kunnen betrokkenen zelf het probleem oplossen. Als dat niet lukt wordt het een onderwerp voor een groepsbijeenkomst.

De *instrumentele* groep heeft geen afspraak gemaakt over het omgaan met problemen. Het hangt vooral af van de karakters van de groepsleden hoe en wanneer problemen ter sprake komen. Op groepsniveau bestaan hier geen gemeenschappelijke ideeën over. Een bijeenkomst van alle groepsleden wordt niet als zinvol gezien, omdat de problemen hierdoor alleen maar toenemen.

"Over het algemeen leidt dat dan weer tot dikke ruzie aan het eind van het gesprek" (I-De Vlinder).

Het verschil tussen de beide groepstypen zit voornamelijk in de mate waarin het klimaat in huis door de groep als geheel bewaakt wordt. Het moment waarop anderen ingrijpen ligt bij kommunikatieve groepen duidelijk vroeger dan bij instrumentele.

Door de aard van de groepen ligt dit ook wel voor de hand, omdat de mogelijkheden om elkaar te ontlopen bij kommunikatieve groepen kleiner zijn. De regelmatige aanwezigheid bij het avondeten is immers norm in deze groepen. Bij de instrumentele groepen is dit niet het geval zodat het kan gebeuren dat spanningen lange tijd blijven voortsudderen met als gevolg dat bepaalde mensen niet meer aan activiteiten van de groep, zoals het gemeenschappelijke eten, meedoen.

Zo kwam in een interview met een instrumentele groep naar voren dat daar gedurende een periode van enkele weken twee verschillende eetgroepen hebben gefunctioneerd als gevolg van spanningen in huis. Deze situatie was ontstaan omdat enkele mensen buiten de reguliere kooklijst om onderlinge afspraken hadden gemaakt om met elkaar te gaan eten, waardoor de anderen buitengesloten werden. Een dergelijke sterke reactie op interne spanningen zou zich in een kommunikatieve woongroep vermoedelijk niet voor kunnen doen, hetgeen overigens niet wil zeggen dat kommunikatieve groepen er in slagen hun problemen sneller of beter op te lossen. Ook daar gelooft men er niet in dat onderlinge problemen oplosbaar zijn door er maar lang genoeg over te praten:

"Ik denk zelf, en voorlopig nog wel één of twee met mij, dat je dan teveel praat; je roert teveel in de pot; al die theeblaadjes die gaan dan alleen maar ronddwarrelen" (K-De Groene).



Ook bij kommunikatieve groepen komt het voor dat mensen weggaan omdat interne spanningen niet opgelost worden. Doordat mensen in dit type groepen over het algemeen echter van plan zijn langer te blijven wonen - en dit hangt weer samen met de levensfase waarin ze verkeren - is de kans op een min of meer stabiele onderlinge verhouding groter dan bij instrumentele groepen. Ofwel met de woorden van één van de geïnterviewden:

"Je kunt met elkaar leven, je bent aan elkaars hebbelijkheden en onhebbelijkheden gewend geraakt. Onwillekeurig pas je je wat meer aan elkaar aan en word je wat voorzichtiger in je manier van uitdrukken" (K-Samen Zelfstandig).

### De huisvergadering

De vierde variabele waarop kommunikatieve en instrumentele groepen verschillen, is de aanwezigheid van een min of meer regelmatige huisvergadering. Uit de bespreking van de wijze waarop groepen met interne problemen omgaan, is al duidelijk geworden dat kommunikatieve groepen ervan uitgaan dat een regelmatige huisvergadering bijdraagt aan het vroegtijdig signaleren van spanningen. In de praktijk worden huisvergaderingen zelden om die reden georganiseerd. Meestal zijn er een aantal praktische zaken waarover een besluit genomen moet worden, en komen de meer sociale onderwerpen terloops aan de orde. Om het risico te vermijden dat deze sociale onderwerpen niet voldoende aan bod komen, hebben sommige groepen een onderscheid gemaakt tussen 'gewone' (over praktische zaken) en 'andere' (over sociale thema's) groepsbijeenkomsten. Andere groepen werken met vaste agendapunten, zoals het eerdergenoemde 'rondje wrevels' of een 'rondje woongeluk'.

Het belang van huisbijeenkomsten voor kommunikatieve groepen ligt in de structuur die het geeft aan de onderlinge communicatie. Op huisvergaderingen is meestal iedereen aanwezig en kunnen thema's in het algemeen naar voren gebracht worden:

"Ik vind het zelf vervelend om ergens iets zomaar tegen iemand te zeggen als ik een punt heb wat ik meer in z'n algemeenheid wil noemen; dan is het fijn om daar een zekere structuur voor te hebben waar dat als normaal ervaren wordt" (K-Samen Zelfstandig).

Het interessante aan deze uitspraak is dat de huisvergadering hierin naar voren komt als een publiek forum dat meer is dan de optelsom van de individuele groepsleden.

Tegelijkertijd bestaat er echter ook het besef dat het moeilijk kan zijn met meerdere mensen tot overeenstemming te komen:

"Je kunt aan het praten blijven met vijf mensen, het is zo moeilijk om iedereen op één lijn te krijgen" (K-De Groene).



De instrumentele groepen hechten niet zo'n belang aan een groepsbijeenkomst:

"Mensen kunnen het gewoon te druk hebben om zomaar bij elkaar te gaan zitten" (I-De Vlinder).

Als er dingen besproken moeten worden gebeurt dat meestal bij het avondeten, hoewel dan niet iedereen er steeds bij is. Zelfs bij de selectie van nieuwe medebewoners is dat geen vanzelfsprekende zaak:

"Sommige mensen die zeggen dan van 'nou, kiezen jullie maar'" (I-De Grote Familie).

In instrumentele groepen wordt het dus meer aan de mensen zelf overgelaten of ze al of niet aan de gemeenschappelijke besluitvorming mee willen doen, terwijl het bij kommunikatieve groepen duidelijk een norm is dat iedereen aanwezig is en actief meedoet.

### **Algemene uitgangspunten**

De vijfde variabele die bijdraagt aan het onderscheid kommunikatief-instrumenteel, heeft betrekking op de algemene uitgangspunten die groepen hanteren bij het opstellen en handhaven van interne regels, zoals deze in de vragenlijsten aangegeven werden.

In de interviews is niet opnieuw gevraagd naar deze algemene uitgangspunten. Bij de verschillende thema's die hierboven aan de orde zijn gekomen, zijn deze uitgangspunten wel telkens ter sprake gekomen.

Samengevat zou gesteld kunnen worden dat de kommunikatieve groepen een grotere behoefte aan structurering van het dagelijks leven hebben en daarmee ook een intensievere onderlinge band nastreven. Er wordt meer rekening gehouden met andere mensen, maar tegelijk worden er ook meer verplichtingen opgelegd.

Instrumentele groepen willen juist een maximale flexibiliteit vasthouden en leggen eerder de prioriteit bij de individuele levensplannen. Het dagelijks leven hoeft niet zo gestructureerd te verlopen en de onderlinge band hangt meer af van de persoonlijke belangstelling van mensen dan van het bij elkaar in huis wonen. De instrumentele groep kent minder verplichtingen, maar dwingt mensen daardoor ook meer voor hun eigen belangen op te komen.

### **Het ontstaan van regelingen**

De volgende variabele die kommunikatieve en instrumentele groepen van elkaar onderscheidt, heeft betrekking op de wijze waarop interne regels ontstaan zijn.

In grote lijnen zijn de verschillen tussen de beide groepstypen op dit punt al bij de bespreking van de huisvergadering behandeld. Kommunikatieve groepen hechten in vergelijking met instrumentele groepen meer waarde aan deelname

### Woongroep 'De Vier Deuren'

Deze relatief grootschalige woongroep is ontstaan toen een groep mensen de realisatie van een Centraal Wonenproject te lang vonden duren en zich afsplitsten om een eigen, kleiner project te ontwikkelen.

In een 19e eeuwse wijk van een grote stad kochten zij in 1977 als vereniging een groot, maar verpauperd pand, dat vervolgens opgeknapt werd. Zowel de oorspronkelijke gevelindeling (vier voordeuren) als het dubbele trappenhuis is hierbij ongewijzigd gebleven. Momenteel bestaat de groep uit 11 mensen in de leeftijd van 14 tot 53 jaar. Hun beroepsmatige bezigheden zijn zeer gevarieerd: onderwijs, welzijnswerk, gezondheidszorg, personeelswerk en informatica.

De groep ziet zichzelf als een tussenvorm van Centraal Wonen en een woongroep. De privacy-gedachte van Centraal Wonen staat hoog in het vaandel: iedereen heeft een eigen woonruimte met eigen voorzieningen.

Gemiddeld wordt er drie tot vier keer in de week voor de groep gekookt. Via een intekenlijst kan voor de gemeenschappelijke maaltijd ingeschreven worden. Maandelijks is er in het project een klussendag. Aan de hand van een onderhoudsplan worden de noodzakelijke werkzaamheden aan het huis verricht.

De woonvereniging heeft maandelijks een vergadering. Tijdens de gemeenschappelijke maaltijden worden er over het algemeen geen dingen geregeld, omdat niet iedereen daarbij aanwezig is.

De groep heeft een grote gemeenschappelijke woonkamer met een grote keuken. De privé-ruimte varieert qua grootte: sommige mensen hebben een grote woonkamer met kookgelegenheid en daarnaast nog een eigen slaapkamer, anderen hebben alleen een gekombineerde woon-/slaapkamer. Door de uiteenlopende afmetingen van de ruimtes zijn ook de financiële bijdragen van de groepsleden verschillend.

Sinds een jaar of zes is het ideaal om met de groep veel samen te doen wat verminderd; de frekwentie van het gezamenlijk eten is daardoor wat afgenomen. Verder zijn er naast de gemeenschappelijke telefoon, privé-telefoons in huis gekomen. De toegenomen behoefte aan privacy drukt zich niet alleen in de ruimte-verdeling uit, maar ook sociaal, in die zin dat er een leefklimaat ontstaan is, waarin ieders individualiteit gerespekteerd wordt.



van iedereen aan groepsoverleg:

"Het voordeel van een huisvergadering is dat je er met z'n allen bent en je er de tijd voor neemt. Als je onder het eten dingen ter discussie stelt kan het nog wel eens voorkomen dat er iemand niet bij is of vroeg weg moet, waardoor je niet iedereen erbij hebt of niet alle rust en tijd hebt om het een en ander uit te praten" (K-De Vereniging).

Vergelijk dit met een uitspraak van een instrumentele groep:

"Soms praten we er nog een keer over als mensen die er eerst niet waren, er wel zijn. Maar dan is het vaak al besloten" (I-De Grote Familie).

Het verschil in procedure bij het ontstaan van regelingen keert terug wanneer gekeken wordt wat woongroepen doen als een regeling niet werkt. Een klassiek thema is in dit verband de regeling rond het schoonmaken van de woning. In geen enkele woongroep verloopt dit 'vlekkeloos'.

Instrumentele woongroepen reageren op het niet-funktioneren van een regeling meestal niet, zoals verwacht was, met het herbevestigen van de regel via de interne hiërarchie. Slechts twee keer kwam een vorm van herbevestiging ter sprake in een interview met enkele leden van een instrumentele groep. Eén van de groepsleden vertelde in dit gesprek dat het in het recente verleden niet ongebruikelijk was om klachten (bijvoorbeeld over het schoonhouden van de gemeenschappelijke ruimte) te melden door een briefje in het postvak van de betreffende persoon te deponeren. Een tweede groepslid (die nog slechts kort in de groep woonde) keurde overigens deze manier van omgaan met klachten uitdrukkelijk af met de uitspraak:

"Maar dat zeg je dan toch gewoon!" (I-De Uil).

Beide vormen van kritiek drukken uit dat de bestaande regels nageleefd dienen te worden. Of de interne hiërarchie hierbij een rol speelt is niet duidelijk.

In een andere (instrumentele) woongroep heeft men gedurende enige tijd een taakverdeling gehad waarbij één persoon de anderen moest controleren bij het schoonmaken. Deze hiërarchische oplossing werd echter uiteindelijk niet als prettig ervaren.

Eerder wordt bij niet-funktioneren van een regeling in instrumentele woongroepen naar een ad hoc-oplossing gezocht.

"We hebben een lijst maar die werkt niet. Er wordt niet achteraan gezeten en niemand stoort zich eraan. Als we nu met veel mensen aan het afwassen zijn, wordt er gezegd: jij bent niet nodig in de keuken, wil jij de WC gaan doen?" (I-De Grote Familie).

Kommunikatieve woongroepen gebruiken allemaal de huisvergadering om de klachten over het schoonmaken te spuien. Soms wordt dan de gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de schoonmaak van het huis benadrukt (K-De Vereniging), soms wordt de regeling opnieuw bekrachtigd:



"Het hele theedoekengebeuren dat is dagelijks gewoon wisselen; daar kan geen misverstand over zijn; dat is gewoon goed geregeld. Aan nieuwe mensen wordt dat heel duidelijk verteld" (K-De Vier Deuren).

Soms ook komt er geen oplossing en blijft het probleem van het niet-funktioneren van de schoonmaakregeling bestaan:

"Dat komt voortdurend weer terug. We zouden een werkster nemen, maar daar was geen meerderheid voor te krijgen" (K-De Groene).

In de praktijk blijkt het meest kenmerkende verschil tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen wat dit punt betreft het al of niet gezamenlijk bespreken van het niet-funktioneren van een regeling.

## **De wijze van vastlegging van regels**

Het ideaaltypisch geformuleerde criterium dat kommunikatieve woongroepen werken met schriftelijke vastgelegde afspraken, blijkt niet altijd met de empirie overeen te stemmen.

Er zijn (kommunikatieve) woongroepen die van huisvergaderingen een schriftelijk verslag maken, meestal in een 'huisschrift', en daardoor hun afspraken op papier vastgelegd hebben, maar algemeen is dit zeker niet. Andere kommunikatieve woongroepen hebben weliswaar een aantal basisafspraken vastgelegd in de statuten van de rechtspersoon (vereniging), maar deze statuten staan nogal ver af van de dagelijkse praktijk. Bovendien vloeit de aanwezigheid van statuten meestal voort uit de juridische konstruktie rondom het bezit van het pand. De schriftelijke vastlegging zegt dan niet zoveel over het karakter van de woongroep.

Instrumentele woongroepen kennen meestal geen huisvergadering en dus ook geen notulen daarvan. Het gaat vervolgens steeds om huurwoningen die in bijna alle gevallen per kamer verhuurd worden, zodat een belangrijke reden voor het opstellen van statuten ontbreekt. Bij dit groepstype wordt dus vrijwel niet met schriftelijk vastgelegde regels gewerkt.

## **De houding tegenover overheidsregelingen**

Een onderdeel van de idealtypen 'kommunikatieve woongroep' en 'instrumentele woongroep' is de verhouding van de woongroepen tot de overheid en in het bijzonder tot de door de overheid gebruikte klassifikaties op het terrein van de belastingen en de sociale zekerheid. In verband met het gekompliceerde en het gevoelige karakter van dit thema is er bij de schriftelijke ondervraging van woongroepen geen aandacht aan besteed. Bij de selektie van kommunikatieve en instrumentele woongroepen heeft dit aspekt dan ook geen rol gespeeld. Het gevolg hiervan is dat niet a priori duidelijk is of de beide soorten woongroepen op dit punt verschillen.

In de interviews is gevraagd of leden van de groep te maken hadden met een tweetal voor woongroepen relevante regelingen van de overheid. Hierbij ging het om de zogenaamde voordeurdelerskorting die mensen met een uitkering opgelegd krijgen als ze er een gemeenschappelijke huishouding op nahouden en om de fiskale indeling in tariefgroepen waarbij eveneens de gemeenschappelijke huishouding een beslissend criterium vormt.

Het bleek dat niet iedereen voldoende op de hoogte was van deze regelingen. Vooral bij de instrumentele woongroepen (meestal bestaande uit studenten) wist men er weinig van. Voor hen waren de regelingen op dat moment ook (nog) niet van belang. Na enige toelichting mijnerzijds heb ik desalniettemin om reacties gevraagd, die daardoor natuurlijk een enigermate vrijblijvend karakter kregen.

Zoals te verwachten was konden de genoemde regelingen bij geen enkele woongroep op veel sympathie rekenen. Termen als 'onzin', 'belachelijk' en 'idiot' zijn veelvuldig door de geïnterviewden gebruikt om hun mening weer te geven.

De bezwaren van de woongroepleden hebben in eerste instantie betrekking op het vermeende voordeel dat een gemeenschappelijke huishouding met zich mee zou brengen. Gesteld wordt dat dit op sommige punten wellicht zo is, maar niet op weegt tegen de hoge woonlasten waar woongroepen als bijzondere woonvorm mee te maken krijgen.

Veel fundamenteeler is echter het bezwaar dat de overheid op deze manier te zeer ingrijpt in het privé-leven van mensen.

"Ik vind, ieder moet zijn eigen vrijheid hebben hoe hij leeft. Wat heeft een uitkeringsinstantie daarmee te maken?" (K-De Vereniging),

en:

"Als ik het achterwege laat om een auto aan te schaffen, zou dat dan ook bij de fiskus tot een andere schaalindeling leiden? Dan bezuinig ik ook.

Het is toch mijn eigen zaak hoe ik dat regel?!" (K-Samen Zelfstandig).

Tenslotte speelt nog het gevoel mee dat men 'bestraft' wordt voor iets dat als positief wordt gezien:

"Ik zie dat absoluut niet zitten dat mensen minder recht hebben op dat geld, ook al zou eraan te verdienen zijn, omdat het mijns inziens alleen maar goed is als mensen meer in groepen gaan wonen of in het algemeen een socialere houding aannemen" (I-De Vlinder),

en:

"Het is in feite raar. Je besluit om gewoon wat soberder te gaan wonen en met wat minder gemakken en dan wordt dat belast waardoor het voordeel een stukje weg is" (K-De Groene).



De veronderstelling dat kommunikatieve woongroepen het konflikt met de overheid over deze regelingen in eerste instantie als een *normenkonflikt* zien, terwijl instrumentele groepen zich eerder in hun *belangen* aangetast zullen voelen, kan door het vrijblijvende karakter van het materiaal uit de interviews niet systematisch onderzocht worden.

Toch wezen uitspraken van geïnterviewden er wel op dat het al of niet aangaan van een principiële discussie met de overheid een punt van overweging geweest is bij het bepalen van de eigen reactie op de regelingen.

"Een heleboel groepen hebben op de voordeurdelersregeling gereageerd door gewoon 'under cover' te gaan als woongroep en iedereen een eigen voordeur te geven; vervolgens zeggen ze dan: 'hé, wij zijn geen woon-groep', terwijl wij heel duidelijk tegen de gemeente hebben gezegd: wij zijn met z'n tien een groep en we wonen op één voordeur" (K-De Vier Deuren),

en:

"We hebben toen dat aan de orde was gezegd van nou, we willen die kwestie over de tariefgroepenindeling principieel aankaarten; daar heeft de boekhouder van gezegd, dat verlies je als je dat zo aankaart. Toen hebben we gezegd: oké, een aantal dingen die gewoon niet ingrijpen in het woongroepgebeuren, die willen we dan wel doen, maar dat zijn dan alleen maar belastingtechnische trucjes" (K-Samen Zelfstandig).

Terwijl in deze citaten uit gesprekken met kommunikatieve woongroepen het bestaan van de woongroep op de voorgrond gesteld wordt, laat het volgende citaat uit een gesprek met een instrumentele groep een ander vertrekpunt zien. Hieruit blijkt namelijk dat een financieel onvoordelige regeling ook kan leiden tot het uiteenvallen van de groep:

"Ik betaal hier nu 300 gulden huur. Als ik dan nog 200 gulden gekort zou worden, ben ik 500 gulden kwijt. Dan is het natuurlijk hartstikke onvoordelig, want het is een krot van een huis. Voor dat geld kan ik ook in een flatje zitten" (I-De Grote Familie).

Voordat het echter zover komt, zullen woongroepen op uiteenlopende manieren proberen aan een korting of extra belasting te ontkomen. Het feit dat overheidsregelingen gebaseerd zijn op wetten die weer het gevolg zijn van democratische besluitvorming, spreekt woongroepleden niet erg aan. Het volgende citaat laat dit treffend zien:

"Je hebt met die mensen nooit contact gehad, je bent nooit gevraagd hoe je er over zou denken. Met je eigen vereniging ben je zelf aan de slag geweest, die mensen ken je. Je hebt urenlange discussies hoe je met verantwoordelijkheden en taken omgaat, dus je kent elkaar. Het is een gezamenlijk proces van afspraken maken, van je eigen inbreng laten zien, plus dan nog de affectieve kant: je deelt je gevoelsleven met elkaar. Je ziet



elkaar heel regelmatig en dan ontstaan er bepaalde banden, waardoor je je houdt aan de afspraken die je met elkaar maakt" (K-De Vereniging). De legitimiteit van afspraken die niet binnen intensieve samenwerkingsverbanden gemaakt zijn, is dus niet bijzonder groot.

---

### **Het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen**

De eerste vraag waar het empirisch onderzoek een antwoord op moet geven is de vraag naar de betekenis van het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen in de praktijk. In hoofdstuk 3 is op basis van de theorie van Habermas een ideaaltypische schets gepresenteerd van de twee soorten woongroepen. Vervolgens is dit theoretische en abstracte onderscheid geoperationaliseerd in de vorm van een rationaliteitsschaal. Op basis van de scores van woongroepen op deze schaal zijn woongroepen voor een interview geselecteerd. Over de resultaten van deze interviews is in dit hoofdstuk gerapporteerd.

De vraag is nu of de verschillende aspecten van de typologie in de door de woongroepen aangedragen argumenten om voor bepaalde regelingen te kiezen herkenbaar zijn. Verwijzen de normatieve opvattingen van de woongroep-leden inderdaad naar een bepaald relatietype of naar een bepaalde perceptie van de andere groepsleden? Blijkt bij instrumentele woongroepen inderdaad sprake te zijn van het vermijden van regelingen? Enzovoort.

Elk van de onderdelen van de ideaaltypen (behalve de laatste drie over de houding ten aanzien van overheidsregelingen)<sup>19</sup> zal nu gekonfronteerd worden met de resultaten van het empirisch onderzoek, zodat op een gemotiveerde wijze een uitspraak gedaan kan worden over de waarde van het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen. De kopjes geven telkens aan om welk aspect het gaat en hoe een kommunikatieve zich daarbij van een instrumentele woongroep onderscheidt (zie ook Tabel III.1).

### **Relatietype: zorg of ruil?**

In hoofdstuk 3 is verondersteld dat zorg en verantwoordelijkheid de onderlinge verhoudingen in de kommunikatieve woongroep zouden kenmerken, terwijl de relaties in de instrumentele woongroep eerder een ruil karakter zouden hebben.

---

<sup>19</sup> Dit in verband met het enigszins vrijblijvende karakter van de antwoorden uit de interviews (zie ook pag. 103).

Uit de interviews blijkt dat bij de kommunikatieve woongroepen inderdaad van een kollektieve verantwoordelijkheid gesproken kan worden. Het belang van het op elkaar kunnen rekenen (bij het kookrooster), het rekening houden met smaakverschillen (bij het koken), het praten over sociale problemen als deze de sfeer in huis gaan bepalen en het belang van een huisvergadering voor een zorgvuldige besluitvorming ondersteunen deze stelling.

Instrumentele woongroepen worden in de praktijk gekenmerkt door een sterke waardering van individuele vrijheid. Het zelf kunnen kiezen (bij het koken), het eten wat de pot schaft, het niet aankaarten van spanningen in huis en het prioriteit geven aan individuele levensplannen zijn uitdrukkingen hiervan. Dit is dus een bevestiging van het theoretische uitgangspunt. Voor de typering van de onderlinge verhoudingen als 'ruilverhoudingen' gaven de interviews echter geen aanleiding. Treffender is het de instrumentele woongroep te typeren als een groep waarin de leden zelf voor hun belangen dienen op te komen. Tegenover 'zorg' bij de kommunikatieve woongroepen hoort dus eerder 'eigenbelang' bij instrumentele woongroepen.

De in Tabel III.1 apart weergegeven aspecten 'relatietype' en 'verantwoordelijkheid' blijken in de praktijk moeilijk van elkaar te onderscheiden. Het aspekt 'relatietype' voegt weinig meer toe aan het onderscheid van de twee typen woongroepen op basis van hun 'verantwoordelijkheid'. Het samenvoegen van de beide aspecten ligt dus voor de hand.

### **Identiteitsvorming: via kommunikatief proces of a priori gegeven?**

Ideaaltypisch is verondersteld dat in de kommunikatieve woongroep het besef zou bestaan dat het groepsproces invloed heeft op de identiteitsvorming van de leden.

De interviews laten wat dit betreft een gemengd beeld zien. Aan de ene kant is bijvoorbeeld door een lid van een kommunikatieve woongroep opgemerkt dat het recht toe recht aan verrekenen van de kosten van het gemeenschappelijke eten een zekere mate van individuele vrijheid oplevert (pag. 94). Door de financiële verrekening wordt het dus gelegitimeerd om zich aan bepaalde groepsnormen te onttrekken. Aan de andere kant wordt (eveneens door iemand van een kommunikatieve woongroep) aangegeven dat spanningen zichzelf oplossen doordat men zich 'onwillekeurig wat meer aan elkaar aanpast' (pag. 98).

Uit het empirisch onderzoek blijkt enerzijds dat kommunikatieve groepen eerder dan instrumentele woongroepen ingrijpen wanneer door interne problemen de sfeer in huis negatief bepaald wordt. Het bespreken van problemen in groepsbijeenkomsten wordt bij kommunikatieve groepen als zinvol gezien, hoewel het eerder terloops gebeurt dan bewust gepland. Anderzijds is er bij



kommunikatieve woongroepen niet steeds sprake van voldoende vertrouwen in de mogelijkheid kollektieve overeenstemming te bereiken (pag. 98).

De ambivalente houding van kommunikatieve woongroepen ten aanzien van de groepsinvloed op de individuele identiteiten vormt een duidelijke afwijking van het ideaaltype. Aannemelijk is dat hier een veel algemener cultuurprobleem aan het licht treedt, nl. de moeizame verhouding tussen de behoefte aan zelfontplooiing enerzijds en de onmiskenbare noodzaak van een kollektieve cultuur anderzijds. In algemeen sociologische termen gaat het hier om de spanningsverhouding tussen individualiteit en solidariteit.<sup>20</sup> Bij het bespreken van de 'zelfdefinitie' van woongroepen in hoofdstuk 2 heb ik hier al op gewezen.

Wat de instrumentele woongroep betreft ligt de zaak eenvoudiger. De ideaaltypische veronderstelling dat de individuele identiteit a priori gegeven is, wordt door de interviews herhaaldelijk bevestigd. Smaakverschillen worden bijvoorbeeld als een gegeven beschouwd (pag. 95) en sociale problemen (die vaak voortvloeien uit identiteitsverschillen) als onoplosbaar op groepsniveau (pag. 97).

### **De perceptie van anderen: aanspreekbare individuen of concurrenten?**

De ambivalente houding van kommunikatieve woongroepen ten aanzien van de invloed van anderen op de eigen identiteit, leidt tot een even ambivalente perceptie van anderen als aanspreekbare individuen. De hiervoor aangehaalde interviewcitaten zijn ook op dit punt verhelderend. Enerzijds is er een duidelijke tendens om anderen in geval van problemen aan te spreken, anderzijds is het vertrouwen om overeenstemming te bereiken niet altijd even groot.

Bij instrumentele woongroepen slaat de balans duidelijk naar de andere kant door. Het op pagina 95 weergegeven citaat waarin uitgelegd wordt dat als iemand steeds te duur kookt, anderen ook duurder gaan koken of zich terug trekken, wijst eerder op een concurrentieverhouding dan op een vertrouwen dat een gemeenschappelijke overeenstemming bereikbaar is.

Dit aspect van het theoretisch onderscheid is dus in de empirie gemakkelijk te herkennen. Wel is het de vraag of het als een apart aspect beschouwd moet worden of dat het vooral samenhangt met het hiervoor besproken aspect 'identiteitsvorming'.

---

<sup>20</sup> Zie over de relatie tussen deze problematiek en woongroepen: Weggemans, 1989b.



### **Houding t.o.v. bestaande gedragspatronen: normatief of effectief?**

Theoretisch werd verondersteld dat kommunikatieve woongroepen bereid zouden zijn een deel van hun individuele vrijheid op te offeren als daardoor ingesloten gedragspatronen veranderd zouden kunnen worden. Voor instrumentele woongroepen daarentegen zou dit geen 'doelstelling' zijn, maar zouden effectiviteit en efficiëntie van regelingen overheersende criteria vormen.

Wat dit onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen betreft, hebben de interviews weinig materiaal opgeleverd. Slechts een enkele keer werd bij een kommunikatieve woongroep een regeling gemotiveerd vanuit bijvoorbeeld een bepaalde visie op man-vrouw-verhoudingen of werd gewezen op het belang dat men hecht aan zelfbeheer van woonruimte in de sociale woningbouw. In instrumentele woongroepen kwam weliswaar de effectiviteit van regelingen regelmatig ter sprake, maar dat was onvoldoende om vast te kunnen stellen of effectiviteit het allesbepalende criterium voor het opstellen van regelingen was.

De in hoofdstuk 2 getrokken konklusie dat woongroepen vooral intern georiënteerd zijn, weinig uitgesproken doelstellingen kennen en dat voor hen de relatie met de samenleving van ondergeschikt belang is, wordt door dit empirisch onderzoek bevestigd. De verbinding tussen interne regelingen van woongroepen en maatschappelijke gedragspatronen ligt buiten het aandachtsveld van de woongroep als kollektief. Het is meer een impliciete dan een expliciete verbinding. Dit wil overigens niet zeggen dat de individuele woongroepleden niet kritisch tegenover bestaande gedragspatronen zouden staan. Dit zal ongetwijfeld het geval zijn, maar het dringt desalniettemin niet door tot het groepsbewustzijn.

### **Houding ten aanzien van regelingen: acceptierend of vermijgend?**

De houding ten aanzien van regelingen is één van de meer konkrete aspecten van de ideaaltypen. Op diverse punten in de interviews zijn uitspraken te vinden die de karakteristiek van de betreffende woongroep op dit punt bevestigen. In de kommunikatieve groepen worden bijvoorbeeld de structuur en de zekerheid van een vast kookrooster als een voordeel gezien en worden regelmatige huisvergaderingen gewaardeerd. Bij de instrumentele woongroepen worden vaste afspraken als een belemmering gezien en vindt men een regeling met betrekking tot de kollektieve besluitvorming niet nodig. Zoals ook al bij de bespreking van de algemene uitgangspunten (zie pag. 99) naar voren kwam, is het accepteren resp. vermijden van regels vermoedelijk

één van de kernvariabelen van het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen.

### **Karakter van regelingen: globaal of precies?**

Het op basis van de theorie geformuleerde idee dat kommunikatieve woongroepen meer globale regelingen en instrumentele woongroepen meer precies geformuleerde regelingen hebben, wordt bevestigd door de argumentatie waarmee de gekozen verrekening van de kosten van het eten verdedigd wordt. De relatie tussen 'precies uitrekenen' en 'individuele vrijheid' (een belangrijk uitgangspunt bij instrumentele woongroepen) is haarscherp weergegeven door het citaat (nota bene uit een interview met een lid van een kommunikatieve woongroep!) op pagina 94: 'Als je alles recht toe recht aan uitrekent, kun je doen wat je wilt, want je betaalt ervoor'. Daartegenover staat een ander citaat (pag. 95) waarin een globale verrekening verdedigd wordt als een logisch gevolg van het wonen in groepsverband. Het onderscheid tussen globale en precieze regelingen is dus relevant voor het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen. Dat niet elke kommunikatieve woongroep vervolgens uitsluitend globale regelingen kent, is in het empirisch onderzoek gebleken (zie pag. 94).

### **Ontstaansmoment van regelingen en procedure: gepland of ad hoc?**

Het ontstaansmoment van regelingen hangt nauw samen met de in de woongroepen gevolgde procedure, zo blijkt uit de interviews. Als er een huisvergadering is (zoals bij kommunikatieve woongroepen), wordt die gebruikt voor het maken van afspraken. Dat wil overigens niet zeggen dat regelingen dan steeds vantevoren afgesproken worden. In de interviews is gekonstateerd dat sociale onderwerpen eerder 'terloops' dan 'gepland' op de agenda van de huisvergadering verschijnen. Uit de resultaten van de eerste vragenlijst blijkt verder dat bij 1/3 van de kommunikatieve woongroepen huisvergaderingen alleen gehouden worden als er een aanleiding voor is. De kans dat eventuele afspraken bij kommunikatieve woongroepen dan ook ad hoc ontstaan, is dus vrij groot. Het citaat op pagina 91 over de bezwaren tegen een ad hoc kookrooster geeft aan onder welke omstandigheden regelingen wel vantevoren ontstaan, nl. als er in het verleden slechte ervaringen zijn opgedaan met het ontbreken ervan. In het theoretische hoofdstuk werd reeds op dit mogelijk gebruik van ervaringskennis gewezen. Bij instrumentele woongroepen ontbreekt per definitie een (regelmatige) huisvergadering en is het ontstaan van regelingen dus diffuus. De weergave



van de interviews (zie pag. 99 en pag. 101) heeft laten zien hoe dat in de praktijk dan verloopt.

De afwijking van de kommunikatieve woongroep van het ideaaltype op het hier besproken aspekt duidt mijns inziens opnieuw op de eerder genoemde spanningsverhouding tussen individualiteit en solidariteit. Er wordt onmiskenbaar belang gehecht aan een zorgvuldige procedure voor het vaststellen van regelingen, maar deze procedure funktioneert beter als het over praktische dan wanneer het over sociale thema's gaat. In het laatste geval is de individuele vrijheid blijkbaar te kostbaar om aan kollektieve afspraken op te offeren.

### **Wijze van vastlegging: schriftelijk of mondeling?**

Wat dit aspekt betreft is al eerder (pag. 102) opgemerkt dat het al dan niet vastleggen van afspraken nogal eens samenhangt met de eigendomssituatie van het pand. Groepen in een koopwoning richten meestal een vereniging op om de eigendomsverhouding te regelen en maken daarvoor statuten, terwijl dat voor groepen in een huurwoning niet nodig is.

De wijze van vastlegging van regels heeft daarom lang niet altijd iets te maken met het kommunikatieve of instrumentele karakter van de woongroep. Het aspekt kan dus beter niet in het ideaaltype opgenomen worden.

### **Procedure bij niet-funktioneren: kommunikatief of hiërarchisch?**

In de praktijk is het meest kenmerkende verschil tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen bij dit aspekt het al of niet gezamenlijk bespreken van het niet-funktioneren van een regeling. Kommunikatieve woongroepen doen dit wel, instrumentele woongroepen zoeken eerder een ad hoc-oplossing. Van een herbevestiging via de interne hiërarchie is bij instrumentele woongroepen niets gebleken. Of nog scherper geformuleerd: van een hiërarchie is zelfs niets gebleken. De ideaaltypisch geformuleerde verwachting moet op dit punt dus gekorrigeerd worden.

---

## **Tussenbalans**

De toetsing van het ideaaltypische onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen leidt tot drie soorten konklusies:

1. Op sommige punten heeft het onderscheid een heuristische betekenis; de woongroepleden zijn in staat vanuit hun eigen ervaring de achterliggende



(uiteenlopende) normatieve kaders te schetsen; het onderscheid 'leeft' dus in de empirie.

2. Sommige aspecten van het onderscheid hebben zo'n sterke samenhang met andere dat een aparte vermelding (zoals in Tabel III.1) niet zinvol is.
3. Sommige aspecten worden in de empirie niet of nauwelijks teruggevonden. Dit betekent dat er naar een zinvolle interpretatie van het verschil tussen ideaaltype en empirie gezocht moet worden.

Nogmaals kort samengevat zijn de konklusies over het onderscheid tussen kommunikatieve en instrumentele woongroepen:

- Kommunikatieve woongroepen worden gekenmerkt door het relatietype 'zorg en verantwoordelijkheid', instrumentele woongroepen door het relatietype 'eigenbelang'.
- Het aspekt 'verantwoordelijkheid' is geen aparte dimensie.
- Kommunikatieve woongroepen hebben een ambivalente houding tegenover de identiteitsvorming via het kommunikatieve proces. Bij instrumentele woongroepen is de persoonlijke identiteit a priori gegeven.
- De perceptie van de anderen hangt samen met de rol van het kommunikatieve proces voor de identiteitsvorming.
- De houding tegenover bestaande gedragspatronen is op het kollektieve niveau van de woongroep niet geëxpliciteerd.
- Kommunikatieve woongroepen accepteren regelingen, instrumentele woongroepen vermijden ze.
- Kommunikatieve woongroepen kennen (meestal) globale regelingen, instrumentele woongroepen precieze.
- Kommunikatieve woongroepen maken afspraken (in principe) in huisvergaderingen, instrumentele woongroepen hanteren een diffuse procedure.
- De wijze van vastlegging van regels heeft weinig te maken met het karakter van de woongroep.
- De herbevestiging van regels geschiedt zoals ze ontstaan: in een huisvergadering of ad hoc.

### **Hoe instrumenteel is de instrumentele woongroep?**

Het onderscheid tussen kommunikatieve woongroepen en instrumentele woongroepen blijkt in enigszins aangepaste vorm een bruikbaar instrument voor onderzoek naar de mate van kommunikatieve rationaliteit van de woongroep. De beide ideaaltypen stellen ons in staat om op een gestructureerde wijze naar de empirie te kijken. De toets op de validiteit van het kommunikatief-instrumenteel onderscheid is daarmee afgerond. Maar hoe is nu de verhouding tussen elk van de beide soorten woongroepen en de

theoretische typologie. Hoe instrumenteel is de instrumentele woongroep eigenlijk en hoe kommunikatief de kommunikatieve woongroep?

Terwijl voor de kommunikatieve woongroep het ideaaltipe een redelijk stabiele korrespondentie oplevert met de gang van zaken in de dagelijkse praktijk, lijkt dit voor de instrumentele woongroep minder het geval. Uit de ervaringen met de interviews heb ik de indruk overgehouden dat het portret van de instrumentele woongroepen dat via de interviews ontstaan is, veel 'toevalliger' is dan bij de kommunikatieve woongroepen. Niet ondenkbaar is bijvoorbeeld dat wanneer de interviews met andere groepsleden gehouden zouden zijn of wanneer het interview na een half jaar herhaald zou worden, er een ander beeld van een groep zou ontstaan.

Gegeven de relatief snelle doorstroming van de groepsleden, kan ook het beeld van de groep relatief snel veranderen.

Mijn konklusie hieruit is dan ook dat het karakter van de instrumentele woongroep in mindere mate dan bij kommunikatieve woongroepen af te leiden is uit de inhoud van de op kollektief niveau bestaande regelingen. Zoals de instrumentele woongroep regelingen vermijdt, tracht ze ook aan een beeld van zichzelf te ontsnappen.

Niet alleen de regelingen in instrumentele woongroepen zijn vrijblijvend, flexibel en diffuus. De hele instrumentele woongroep is misschien wel zo. De aard van de groep varieert met de konkrete samenstelling; het groepsklimaat is vooral afhankelijk van de karakters van de individuele groepsleden. Het feit dat de instrumentele groepen voornamelijk uit studenten bestaan, dat de groepsleden jonger zijn en dat ze slechts voor een korte tijd voor het wonen in een groep kiezen, verklaart voor een belangrijk deel het diffuse karakter van de instrumentele woongroep. *De instrumentele woongroep is dus in de eerste plaats een 'doorgangsgroep'.*

Het is dan ook maar de vraag of het wel terecht is om de woongroepen die in dit onderzoek van het etiket 'instrumenteel' voorzien zijn, werkelijk als een stabiel produkt van het koloniseringsproces te beschouwen en vervolgens te vergelijken met de kommunikatieve woongroepen (als produkt van rationalisering). Het lijkt er eerder op dat de instrumentele woongroep niet of nauwelijks in staat is zichzelf te institutionaliseren. Van een (relatief) stabiele leefvorm waarin het instrumentele handelen de relaties tussen mensen bepaalt, is eigenlijk geen sprake. Het ligt eerder voor de hand de verschillen tussen instrumentele en kommunikatieve woongroepen toe te schrijven aan een verschil in levensfase van de groepsleden dan aan een verschil in rationaliteit. De instrumentale koördinatie van het dagelijks leven vindt plaats bij gratie van het bestaan van een overgang in de levensfase-ontwikkeling. Zo'n overgangsfase wordt per definitie gekenmerkt door diffuse en flexibele



waardenpatronen. Een instrumentele vorm van handelingskoördinatie sluit daar goed bij aan.

Voor het onderzoek betekent deze konklusie echter dat het tweede referentiekader, aan de hand waarvan de mate van kommunikatieve rationaliteit van dé woongroep bepaald zou kunnen worden, enigszins in de (diffuse) mist verdwijnt. De mogelijkheid om uitspraken te doen over de positie van de woongroep ten opzichte van *beide* polen van de rationaliserings-koloniseringsdimensie vervalt nu er zich op beide polen een andersoortige woongroep blijkt te bevinden.

Voor de beantwoording van de vraag naar de kommunikatieve rationaliteit van dé woongroep is het daarom niet meer zinvol de instrumentele woongroepen verder in het onderzoek te blijven betrekken. Als de woongroep een sociale vernieuwing is in de zin zoals in hoofdstuk 1 omschreven, dan geldt dat voor de kommunikatieve woongroep en niet voor de instrumentele woongroep. In 'technologische' termen: het 'produkt' instrumentele woongroep is nog onvoldoende uitgekristalliseerd om op z'n innovatieve waarde onderzocht te kunnen worden.

### **Hoe kommunikatief is de kommunikatieve woongroep?**

De toetsing van empirie aan ideaaltype heeft niet alleen opgeleverd dat de instrumentele woongroep minder geïnstitutionaliseerd is dan de kommunikatieve woongroep, maar ook dat op een aantal punten verschillen binnen de theoretisch homogene categorie 'kommunikatieve woongroepen' aan het licht gebracht zijn. Gekonstateerd is dat kommunikatieve woongroepen ambivalent staan tegenover de groepsinvloed op de individuele identiteiten, dat niet elke kommunikatieve woongroep uitsluitend globale regelingen kent en dat eventuele afspraken toch vaak ad hoc tot stand komen.

De kommunikatieve woongroep is in de praktijk geen woongroep waarin de 'inadekwaatheid van normatieve kaders' op groepsniveau over de volle breedte bespreekbaar is (zoals theoretisch verondersteld werd). Ook bij dit type woongroep worden wel eens instrumentele methoden gehanteerd om de handelingen van de groepsleden op elkaar af te stemmen. Ook bij deze groepen blijven spanningen soms wel erg lang onopgelost en onbesproken. Ook bij deze groepen is het bespreken van sociale problemen in de huisvergadering geen routine-kwestie. En ook bij deze groepen wordt tegenover de fiskus of de sociale dienst wel eens een bepaalde schijn opgehouden om financieel voordeel te verkrijgen.

Een interessante vraag is dan of er bij kommunikatieve woongroepen een bepaald patroon te onderkennen is wat betreft de thema's die op het niveau van de groep wel of niet bespreekbaar gemaakt kunnen worden. Of anders



### Woongroep 'De Nieuwbouw'

Er zijn weinig plaatsen in Nederland waar woongroepen in nieuwbouwwijken aan de rand van de stad te vinden zijn. De lokatie is weinig populair en de woningvoorraad ongeschikt. Desalniettemin komt het voor dat in nieuwbouwwijken grote woningen gerealiseerd zijn die aan woongroepen toegewezen worden. Woongroep 'De Nieuwbouw' woont sinds 1984 in zo'n recent gebouwde, grote woning.

De groep bestaat uit zeven mensen, vier vrouwen en drie mannen, in de leeftijd van 20 tot 27 jaar. De meesten hebben een HBO- of universitaire opleiding achter de rug. Hun huidige werkzaamheden zijn gevarieerd, hun inkomen is laag.

Het gemeenschappelijke avondeten wordt geregeld via een prikbord waarbij iedereen kan aangeven of hij/zij wil koken of mee-eten. Het gebeurt zelden dat iedereen aanwezig is bij het avondeten. Ook het ontbijt wordt regelmatig gemeenschappelijk genuttigd. Heel wat groepsdiskussie spelen zich dan af. De kosten van de maaltijden worden via een huishoudpot verrekend, waarin door alle groepsleden ca. f 40,- per week gestort wordt. De schoonmaaktaken zijn via een roulerend rooster verdeeld. Soms moeten mensen er even aan herinnerd worden dat er schoongemaakt moet worden. Af en toe wordt er een dag of weekend afgesproken om klussen te verrichten.

Het huis is eigendom van een woningbouwvereniging en wordt per kamer gehuurd. Iedereen heeft een eigen huisnummer. De groep heeft als gemeenschappelijke ruimte o.a. een grote woonkeuken. Privé beschikt iedereen over een kamer van 20 à 25 m<sup>2</sup>. Iedereen heeft een beperkte kookvoorziening op de eigen kamer.

De groep heeft eenmaal per half jaar een huisvergadering, waarin meestal over praktische zaken gesproken wordt. Veel informatie wordt aan elkaar doorgegeven via het huisschrift. Naast telefoonboodschappen en allerlei mededelingen, kunnen mensen er hun problemen, verhaaltjes, ideeën en zelfs gedichten in kwijt.

Voor de toekomst hebben de groepsleden uiteenlopende plannen. Een baan of een beter huis kunnen aanleiding tot verhuizen zijn. In verband met deze diversiteit in toekomstplannen willen de groepsleden zich niet al te sterk aan de groep binden. Het feit dat ze er relatief gemakkelijk weer 'uit' kunnen, wordt om die reden hoog gewaardeerd.

Ondanks deze 'vluchtigheid' wordt er naar gestreefd in huis een (samen)-leefsfeer te handhaven, waarin iedereen zich op zijn gemak en 'thuis' voelt.

gesteld: is de kontekst van het alledaagse leven in woongroepen onder te verdelen in een gebied dat op groepsniveau kommunikatief geregeld wordt en een gebied dat (wederom op groepsniveau) niet kommunikatief gestructureerd is? En als dit het geval is, worden dan voor dit laatste gebied de handelingsplannen van de groepsleden instrumenteel op elkaar afgestemd?

Via een aanvullend onderzoek bij de kommunikatieve woongroepen die in het kader van dit onderzoek geïnterviewd zijn, is getracht op deze vragen een antwoord te vinden, zodat de positie van de kommunikatieve woongroep ten opzichte van het ideaaltype verder ingekleurd kan worden. In de volgende paragrafen wordt hiervan verslag gedaan.

---

### **De grenzen van de kommunikatieve rationaliteit**

De in de vorige paragrafen uitgevoerde konfrontatie van de ideaaltypen met de empirie heeft tot resultaat gehad dat de typering van de kommunikatieve woongroep in grote lijnen overeind is gebleven en dat die van de instrumentele woongroep beter vervangen kon worden door een typering naar levensfase. Bovendien bleek de kommunikatieve woongroep in de praktijk op sommige punten een zekere ambivalentie te vertonen. Deze afwijking van het ideaaltype heeft geleid tot de vraag of het alledaagse leven in de woongroep onderverdeeld zou kunnen worden in een kommunikatief geregeld gebied en een gebied dat niet kommunikatief gestructureerd is.

Om op deze vraag antwoord te krijgen is aan de individuele leden van de zes kommunikatieve woongroepen die in het kader van het onderzoek geïnterviewd zijn, een vragenlijst (zie bijlage I) voorgelegd.<sup>21</sup> De keuze om in dit geval de individuele groepsleden als onderzoekseenheid te beschouwen, vloeit voort uit de gedachte dat op groepsniveau vermoedelijk geen goed antwoord gegeven kan worden op de specifieke onderzoeksvraag naar de grenzen van de kommunikatieve rationaliteit.

---

<sup>21</sup> Het is van belang hier op te merken dat de zes kommunikatieve woongroepen, die aan dit vervolgonderzoek meegedaan hebben, niet meer als de méést kommunikatieve beschouwd mogen worden. De konklusies van het eerste deel van het empirisch onderzoek hebben immers gevolgen voor de validiteit van de rationaliteitsschaal die gebruikt is om de woongroepen te selekteren. Het opnieuw konstrueren van deze schaal zou ertoe leiden dat de vraag naar de wijze van vastlegging van de regelingen niet opgenomen zou worden. Daardoor verandert de score van woongroepen op deze schaal en mogelijkkerwijs ook hun relatieve positie. Aannemelijk is echter dat dit niet tot een dusdanig andere ordening van de onderzochte woongroepen zal leiden, dat een hernieuwde selektie noodzakelijk is. Het voordeel dat de reeds in het onderzoek participerende woongroepen snel bereikbaar zijn voor een vervolgonderzoek, heb ik daarom zwaarder laten wegen dan het nadeel dat hun precieze 'signatuur' niet meer duidelijk is.



In de vragenlijst is met betrekking tot 36 thema's die alle op het dagelijks leven in de woongroep betrekking hebben, de vraag gesteld:

'Het zal ongetwijfeld wel eens voorkomen dat je merkt dat andere groepsleden anders omgaan met bepaalde dingen dan jij dat doet. Soms levert dat geen problemen op, maar in andere gevallen wel, omdat het konsekwenties heeft voor jezelf en de anderen in huis. Waar ligt nu volgens jou de grens tussen zaken waarvan iemand zelf moet weten hoe hij/zij daar mee om gaat en zaken waarmee de groep zich zou mogen bemoeien?'

Vervolgens is gevraagd voor de 36 thema's aan te geven of het gaat om:

1. Een zaak voor de betreffende persoon zelf; andere groepsleden mogen zich er niet mee bemoeien (een persoonlijke zaak).
2. Een zaak die met de betreffende persoon *onderling* geregeld moet worden; de groep als geheel kan zich er beter niet mee bemoeien (een interpersoonlijke zaak).
3. Een zaak die in de groep als geheel besproken zou moeten worden; de betreffende persoon moet een eventuele beslissing van de groep accepteren (een kollektieve zaak).

Door deze vraagstelling werd getracht de grenzen van het gebied waarop de kommunikatieve rationaliteit van de woongroep betrekking heeft, nader te bepalen.

De antwoorden van de 29 groepsleden (response 76%) zijn in Tabel IV.6 weergegeven, gerangschikt naar de gemiddelde score. Deze rangschikking levert een interessant beeld van het gebied van de kollektieve kommunikatatie. Van boven naar beneden gelezen, komen er eerst een aantal items (1-11), waarvan de gemiddelde waarde zeer dicht bij 1.0 ligt. Deze items vormen gezamenlijk het *persoonlijke* gebied en hebben betrekking op de omgang met vrienden, familie en partner en met werk, vakantie en inkomen. Er bestaat een grote konsensus onder de leden van de woongroepen dat deze aspecten van het dagelijks leven ieders eigen zaak zijn, zelfs als ze konsekwenties voor de andere groepsleden hebben.

Vervolgens komen er een aantal items (12-26) die gezamenlijk het *interpersoonlijke* gebied aangeven. Het betreffen aspecten van het dagelijks leven waarvan men vindt dat ze eerst en vooral onderling geregeld moeten worden. Een gemeenschappelijk inhoudelijk kenmerk van deze aspecten is nauwelijks aan te geven. Daarvoor zijn de items te verschillend. De spreiding in de antwoorden van de groepsleden bij deze items is relatief groot.



TABEL IV.6 DE ITEMS GERANGSCHIJKT VAN 'PERSOONLIJKE ZAAK' NAAR 'GROEPSZAAK'

<i>nr.*</i>	<i>gem.</i>	<i>s.d.</i>	<i>tekst item</i>
1.	1,00	0,00	de keuze van vrienden
2.	1,00	0,00	de tijd die iemand aan zijn familie besteedt
3.	1,00	0,00	de tijd die iemand aan zijn vrienden besteedt
4.	1,00	0,00	iemands keuze van een partner
5.	1,03	0,19	de manier waarop iemand zijn kamer inricht
6.	1,03	0,19	het soort werk dat iemand doet
7.	1,03	0,19	de wijze waarop iemand zijn geld uitgeeft
8.	1,07	0,37	of iemand al of niet een baan heeft
9.	1,07	0,26	de manier waarop iemand met zijn partner omgaat
10.	1,07	0,37	waar iemand met vakantie heen gaat
11.	1,07	0,26	de mate waarin iemand een hoger inkomen nastreeft
<hr/>			
12.	1,21	0,49	de politieke ideeën van een groepslid
13.	1,28	0,53	het feit dat iemand naakt over de gang loopt
14.	1,28	0,59	de hoeveelheid tijd die iemand aan zijn werk besteedt
15.	1,39	0,63	de manier waarop iemand met zijn kinderen omgaat
16.	1,46	0,74	het feit dat iemand vrijt met een ander groepslid zonder dat er sprake is van een vaste relatie
17.	1,55	0,83	het feit dat iemand voortdurend in de gemeenschappelijke ruimte zit en vrijwel nooit op de eigen kamer
18.	1,62	0,94	het feit dat iemand kinderen wil hebben
19.	1,66	0,77	hoe iemand met buitenstaanders over de woongroep praat
20.	1,72	0,65	de aandacht die iemand heeft voor de problemen van anderen
21.	1,72	0,96	de tijd dat iemand in de groep wil blijven wonen
22.	1,79	0,86	het feit dat iemand vaak afwezig is
23.	1,90	0,82	het feit dat iemand vrijwel nooit in de gemeenschappelijke ruimte zit, maar steeds op de eigen kamer
24.	1,93	0,98	het aantal keren dat iemand gasten meebrengt om mee te eten
25.	2,03	0,78	de manier waarop iemand met dieren omgaat
26.	2,07	0,60	de manier waarop iemand met jouw kinderen omgaat
<hr/>			
27.	2,14	0,76	het feit dat iemand regelmatig dronken is
28.	2,17	0,80	het feit dat iemand steeds weer een 'snelle' maaltijd klaar maakt
29.	2,21	0,94	of iemand al of niet een fosfaatvrij wasmiddel gebruikt
30.	2,24	0,99	iemands keuze zijn schoonmaaktaak door een werkster te laten doen
31.	2,45	0,63	het feit dat iemand steeds het licht in de gang laat branden
32.	2,52	0,74	iemands opvattingen over een schone wc
33.	2,62	0,78	hoe iemand aan zijn huishoudelijke verplichtingen voldoet
34.	2,62	0,73	het feit dat iemand vrij duur kookt
35.	2,69	0,60	de kleur die iemand kiest voor de buitenkant van zijn kamerdeur
36.	2,79	0,49	hoe iemand omgaat met gemeenschappelijke goederen

\*De nummers zijn rangnummers. In bijlage I is de volledige vragenlijst opgenomen met de items in hun oorspronkelijke volgorde. Gem. = gemiddelde score; s.d. = standaarddeviatie.

De laatste items (27-36) tenslotte, die het *kollektieve* gebied<sup>22</sup> aangeven, hebben vrijwel allemaal betrekking op de huishoudelijke aspecten van het wonen in groepsverband. Opvallend is dat de consensus onder de respondenten bij de items in dit gebied aanmerkelijk minder is dan bij de items in het persoonlijke gebied. Er is geen enkel item waarvan *alle* respondenten vinden dat het als een zaak voor de groep gezien moet worden.

Op grond van deze gegevens wordt duidelijk dat het terrein van de gemeenschappelijke huishouding bij uitstek het gebied is dat in de woongroep kommunikatief rationeel benaderd wordt. Het zijn vooral de huishoudelijke thema's waarover men met de andere groepsleden overeenstemming wil bereiken.

Hier tegenover staan dan thema's als 'de keuze van vrienden', 'de keuze van werkkring' en 'de wijze van geldbesteding', waarover men tegenover de groep geen verantwoording wenst af te leggen. Toch heeft de groep als geheel wel degelijk te maken met de konsekventies van dit soort 'persoonlijke' keuzen. Iemands manier van omgaan met geld kan bijvoorbeeld tot hoge uitgaven voor het eten leiden, waar ook anderen aan mee moeten betalen. Omgekeerd kan iemands zuinigheid de groep beperken bij het aanschaffen van bijvoorbeeld meubels voor de gemeenschappelijke ruimte.

Om na te gaan hoe de woongroepsleden met dit soort latente bronnen van konflikt omgaan zijn hun in het aanvullend onderzoek drie situaties voorgelegd, die alle op de konsekventies van persoonlijke keuzen voor de groep als geheel betrekking hebben.

### Blijven wonen of een baan?

De eerste situatie betrof de keuze van een werkkring:

'Eén van de groepsleden is op zoek naar een andere baan. Er doet zich een mogelijkheid voor een baan te krijgen in een plaats die zo ver weg is, dat verhuizen noodzakelijk is. De betreffende persoon vraagt je om advies. Welk advies zou je geven?'

De strekking van de antwoorden op deze vraag is vrijwel steeds hetzelfde: als de betreffende persoon er van overtuigd is dat de baan voor hem/haar van veel belang is, moet hij/zij gaan verhuizen. De anderen kunnen hulp bieden bij het afwegen van voor- en nadelen, maar hun eigen belang bij het eventuele vertrek van het groepslid is ondergeschikt aan de persoonlijke keuze.

---

<sup>22</sup> Waar precies de grens tussen de drie onderscheiden 'gebieden' ligt, is op zich niet zo belangrijk. In de tabel zijn ze aangegeven waar de gemiddelde scores een sprong vertonen. Belangrijker is echter dat aan beide uiteinden van de schaal de items inhoudelijk homogeen zijn.



Of zoals één van de respondenten het formuleert:

"Het is jouw leven, jouw keuze; jij stelt je eigen prioriteiten; jammer als je weg zou gaan, maar: zo is het leven" (K-De School-3).<sup>23</sup>

Of in dezelfde sfeer:

"Life goes on and nothing is forever" (K-De Vier Deuren-1).

Sommigen vermelden uitdrukkelijk bij hun antwoord dat ze duidelijk zullen maken dat ze het vertrek van de betreffende persoon zouden betreuren, maar zullen desalniettemin geen poging doen het te verhinderen. Als ze dit wel zouden doen, zou er immers iets tegenover moeten staan.

Een respondent stelt in dit verband:

"Uitgangspunt is dat de persoon een eigen keuze maakt en niet bijvoorbeeld 'voor mij' in de woongroep blijft" (K-De Groene-2)

Eén andere respondente drukt dit als volgt uit:

"[...] je weet nooit wat er in een woongroep kan gebeuren. Het zou zonde zijn als hij de baan niet aannam en na drie maanden komen er ineens problemen in de woongroep; als hij dan weggaat heeft hij niks meer" (K-De Nieuwbouw-3).

Uit dit laatste citaat blijkt dat de continuïteit van de woongroep niet ten opzichte van een ander groepslid gegarandeerd kan worden. De vrijheid om eigen, persoonlijke keuzen te volgen wordt een ander gegund, omdat men zelf deze vrijheid ook wil behouden. Het eerdergenoemde citaat is dan ook onafscheidelijk verbonden met het spiegelbeeld ervan: Het is *mijn* leven, *mijn* keuze; *ik* stel *mijn* eigen prioriteiten; jammer als *ik* weg zou gaan, maar: zo is het leven.

## Een reis of vloerbedekking?

De tweede situatie die voor commentaar aan de woongroepleden is voorgelegd had betrekking op de besteding van iemands inkomen: 'De vloerbedekking in de gemeenschappelijke ruimte is aan vervanging toe. Er kan gekozen worden tussen een mooie, maar relatief dure vloerbedekking of een goedkope, maar minder mooie vloerbedekking. Slechts één van de groepsleden heeft bezwaar tegen de duurdere vloerbedekking omdat hij zijn geld wil reserveren om over enkele jaren een dure reis te kunnen maken. Hoe zou je dit probleem oplossen?'

Door middel van deze vraag is aan de woongroepleden een keuze voorgelegd tussen de persoonlijke inkomensbesteding en een uitgave voor de groep als geheel. Uit de antwoorden komt echter naar voren dat er op het niveau van de groep niet zozeer sprake is van een dilemma, maar van een besluit-

---

<sup>23</sup> De bij de citaten vermelde naam verwijst weer naar de afzonderlijke woongroepen; het nummer onderscheidt de afzonderlijke groepsleden.



vormingsprobleem. Er wordt geen afweging gemaakt van het belang dat iemand individueel aan een reis of aan een goede vloerbedekking hecht; dit belang bepaalt iedereen zelf en geldt in de groep als een onaantastbaar uitgangspunt.

"De woongroep moet de leden niet belemmeren in de individuele plannen of mogelijkheden",

aldus één van de respondenten (K-De Groene-2). Wel wordt er door verschillende respondenten getwijfeld aan de duur van de spaarperiode:

"Het duurt nog enkele jaren. Dus nog ruime tijd om te sparen" (K-Samen Zelfstandig-3).

In de visie van deze respondenten is er dus eigenlijk geen sprake van een serieus dilemma.

Als men daarentegen het dilemma wel serieus neemt, ontstaat het probleem hoe men - gegeven uiteenlopende belangen - tot een beslissing komt over de vervanging van de vloerbedekking. Er worden drie verschillende mogelijkheden aangegeven, die allemaal ongeveer even vaak genoemd worden.

De *eerste* mogelijkheid is dat men zoekt naar een voor iedereen aanvaardbare minimum-oplossing en dus voor de goedkopere vloerbedekking kiest; de *tweede*, dat men (na uitvoerig overleg) een meerderheidsbeslissing neemt (en dus het individuele belang ondergeschikt maakt aan het groepsbelang) en de *derde* dat de andere groepsleden meer geld betalen en men dus ongelijke financiële bijdragen accepteert.

Opvallend is dat bij twee respondenten (uit verschillende woongroepen) de betrokkenheid van het woongroeplid dat op reis wil een rol speelt bij hun oplossing voor het dilemma:

"Is de persoon weinig betrokken bij de groep dan denk ik zelfs dat 't maar beter is dat de persoon in een andere groep gaat wonen" (K-De Nieuwbouw-1).

In het algemeen kan gesteld worden dat de aard van het hier besproken dilemma niet zozeer bepaald lijkt te worden door de individuele keuze van het ene groepslid voor een reis, maar door de gemeenschappelijke keuze omtrent de vloerbedekking. Het probleem om tot een verantwoorde keuze van de vloerbedekking te komen is een verbijzondering van het algemene probleem besluiten te nemen omtrent zaken die onbetwist in het kollektieve gebied van de gemeenschappelijke huishouding vallen. Eén respondent stelt dit ook expliciet zo vast:

"Hier gaat het om een duidelijke praktische aangelegenheid van gemeenschappelijk belang" (K-De Vereniging-4).

Dat men dan toch nog relatief veel moeite doet om via overleg tot een kompromis te komen of om een systeem van ongelijke bijdragen te bedenken, heeft er ongetwijfeld mee te maken dat het hier om een 'grote uitga-

ve' gaat, waarvoor de standaardregels omtrent besluitvorming over huishoudelijke zaken niet volledig gelden.

### Konflikterende relaties

Terwijl het eerste dilemma relatief eenvoudig opgelost kan worden door de beslissing aan het individuele groepslid over te laten en voor het tweede dilemma de regels omtrent de gemeenschappelijke besluitvorming over huishoudelijke zaken als oriëntatiekader kunnen dienen, is het derde dilemma zo geformuleerd dat geen van deze twee oplossingsvarianten bruikbaar zouden zijn:

'Eén van de groepsleden gaat een relatie aan met iemand die je beslist niet mag. Deze persoon is echter wel regelmatig aanwezig bij het gemeenschappelijk eten. Wat zou je in zo'n situatie doen?'

Na het kennis nemen van Tabel IV.6 is het nauwelijks nog verbazingwekkend dat de keuze van een relatiepartner door iedereen als een zaak van de betreffende persoon zelf gezien wordt. Daarmee is echter het geschetste probleem nog allerm minst opgelost.

In het kader van dit onderzoek is het het meest interessant om na te gaan of de ontstane spanning besproken kan worden, met wie hierover gesproken kan worden en wat precies het thema van zo'n gesprek zou moeten zijn. Ongeveer de helft van de respondenten kiest ervoor zich (stilzwijgend) bij de situatie neer te leggen en de relatiepartner te accepteren of zichzelf terug te trekken van de gemeenschappelijke maaltijden als de partner mee eet. Het aangaan van een gesprek wordt door deze respondenten niet genoemd als mogelijkheid. Een van de respondenten verwacht zelfs gebruik te zullen maken van maatschappelijke konventies door

"het kontakt 'beleefd' te houden" (K-Samen Zelfstandig-3),  
hetgeen allerm minst op een 'normenonderzoekend discours' (Habermas, 1983, 137) wijst. Of in dezelfde sfeer:

"Ook al mag je iemand beslist niet, dan kun je er nog wel bij aan tafel zitten" (K-Samen Zelfstandig-1).

De andere helft van de woongroepleden gaat een gesprek over de gerezen problemen wel aan, waarbij in de meeste gevallen de groepsgenoot als de gesprekspartner wordt genoemd. Slechts ongeveer één vijfde van het totaal aantal respondenten noemt de mogelijkheid van een gesprek met de betreffende relatiepartner.

In samenhang met de keuze van de gesprekspartner komen twee onderwerpen voor zo'n gesprek naar voren: 1. de aard van de antipathie (soms met de groepsgenoot, soms met de relatiepartner) en 2. een aanwezigheidsregeling (steeds met de groepsgenoot). In het eerste geval wordt ervan uitge-



gaan dat de oorzaak van de irritaties weggenomen kan worden door ze te uiten en/of door elkaar beter te leren kennen.

Iemand suggereert bijvoorbeeld als mogelijkheid om een avondje uit te gaan met de bewuste 'verloofde' om zo na te gaan of

"ik nu werkelijk zo gehecht ben aan mijn antipathie ten opzichte van deze persoon" (K-De Nieuwbouw-4).

In het tweede geval wordt ervan uitgegaan dat aan de irritatie zelf niets te doen is, maar aan de frekwentie van het geïrriteerd worden wel. Het zal duidelijk zijn dat het tweede thema (een aanwezigheidsregeling) alleen met de groepsgenoot besproken kan worden aangezien er met de relatiepartner niet direkt een gemeenschappelijke basis bestaat voor het maken van zo'n afspraak. Maar bestaat zo'n basis wel met de groepsgenoot?

Door één van de respondenten wordt zeer kernachtig geformuleerd:

"Ik woon hier en stel het niet op prijs dat die partner zó vaak mee eet" (K-De Vereniging-3),

waarmee impliciet een sterke druk op de groepsgenoot uitgeoefend wordt om met de andere groepsleden rekening te houden.

Door anderen wordt het feit dat de groepsgenoot bereid zou moeten zijn om een aanwezigheidsregeling af te spreken *niet* zo vanzelfsprekend gevonden:

"Vragen of [de relatiepartner] niet meer in de woongroep komt zou ik niet doen, omdat het groepslid het recht heeft een relatie te hebben met wie hij/zij ook wil" (K-De Vier Deuren-3).

Of:

"Als ik het gevoel heb dat ik er over kan praten [...], dan probeer ik een aanwezigheidsdeal te sluiten. Als ik dat gevoel niet heb, dan lijd ik in stilte" (K-De Vier Deuren-6).

---

## De beperkte bespreekbaarheid van thema's

De vorige paragraaf begon met de vraag of er bij kommunikatieve woongroepen een bepaald patroon te onderkennen zou zijn wat betreft de thema's die op het niveau van de groep wel of niet bespreekbaar gemaakt kunnen worden. Uit de analyse van de vragenlijsten blijkt dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen enerzijds een aantal thema's die gezamenlijk het persoonlijk gebied vormen en anderzijds een aantal thema's die onmiskenbaar in een kollektief gebied vallen.

Het persoonlijke gebied betreft thema's als de omgang met vrienden, met familie en met de eventuele partner en thema's als werk, vakantie en inkomen. Wat deze thema's betreft zijn de woongroepleden haast unaniem van mening dat ze ieders eigen zaak zijn en dat de groep zich er niet mee mag bemoeien.



Het kollektieve gebied betreft vooral de huishoudelijke aspecten van het dagelijks leven. De invloed van de groep als geheel wordt hier het meest legitiem gevonden.

De bespreking van de eerste van de drie konkrete situaties - over de keuze voor een baan - laat zien dat één van de konsekwenties van de vrijheid die men anderen gunt, nl. de mogelijkheid dat huisgenoten de groep verlaten, bewust onderkend wordt. Het spiegelbeeld van deze vrijheid voor de ander is natuurlijk de vrijheid die men zelf wil behouden. Zoals men zelf weet dat anderen kunnen vertrekken, zal men ook groepsleden duidelijk maken dat de eigen bijdrage aan de continuïteit van de groep niet onbeperkt gegarandeerd kan worden.

Wat deze eerste situatie betreft is er dus sprake van een (relatief) heldere afgrenzing van het kommunikatief geregeld gebied. Op het niveau van de woongroep is de loopbaan van individuele groepsleden geen thema.

Voor de tweede situatie (een reis of vloerbedekking) ligt één en ander minder duidelijk. Hoewel het doel van het sparen (de reis) door niemand bekritiseerd wordt, geldt dit wel voor de spaarmethode. Een belangrijk deel van de respondenten (ongeveer een derde) heeft er geen bezwaar tegen om door middel van een meerderheidsbesluit het 'dwarsliggende' groepslid te dwingen op een andere wijze te gaan sparen, terwijl enkelen zelfs twijfelen aan de betrokkenheid van het groepslid in kwestie.

Hoewel men in principe vrijwel unaniem vindt dat de wijze waarop iemand zijn geld uitgeeft op kollektief niveau geen gespreksthema vormt (zoals blijkt uit Tabel IV.6), worden de konsekwenties hiervan (of een goedkope vloerbedekking of een ongelijke bijdrage) niet door iedereen geaccepteerd.

De derde situatie (de konfrontatie met de relatiepartner) levert een nog diffuser beeld op. Opnieuw is iedereen (vrijwel) unaniem van mening dat de groep geen zeggenschap heeft over iemands keuze van een relatiepartner of over de manier waarop iemand met zijn partner omgaat (zie Tabel IV.6).

Gekonfronteerd met de situatie van een relatiepartner waarvoor men een sterke antipathie voelt, kan niet anders gekonstateerd worden dan dat er verschillende strategieën gevolgd worden die desalniettemin een meer of minder sterke druk op het betreffende groepslid tot gevolg hebben.

Het bespreken van de spanning met de relatiepartner in kwestie of het accepteren van de situatie zou op grond van de normatieve uitspraken uit Tabel IV.6 de meest logische gedragslijn zijn. Meer dan de helft van de respondenten kiest er echter voor zichzelf terug te trekken of met het betreffende groepslid een aanwezigheidsregeling af te spreken. Beide strategieën leiden er toe dat de opinie over de relatiepartner markant (nl. via het nooit gezamenlijk aanwezig zijn) tot uitdrukking komt in het dagelijks leven van de woongroep.

### Woongroep 'De Groene'

In maart 1983 werd er door twee mensen los van elkaar een advertentie gezet in het weekblad 'de Groene' waarin ze aangaven op zoek te zijn naar een woongroep. Zo ontstond een groep van vijf mensen, die in 1984 een vereniging oprichtten en een aan het begin van deze eeuw gebouwd pand aan de rand van het stadscentrum aankochten.

De vijf groepsleden (drie mannen, twee vrouwen) hebben merendeels een HBO- of universitaire opleiding achter de rug. Vier van de vijf hebben een baan (variërend van systeemanalist tot opvang van jeugdige criminelen).

Vijf dagen in de week wordt er in ieder geval samen gegeten. Elk van de groepsleden heeft een vaste kookdag. Het schoonmaken gebeurt via een roulerend rooster. Eénmaal in de maand wordt er een klussendag georganiseerd.

Ongeveer zes keer per jaar is er een huisvergadering, waarin zakelijke en persoonlijke onderwerpen aan de orde komen.

Het pand van de woongroep bestaat uit vier verdiepingen. De benedenste verdieping herbergt o.a. de gemeenschappelijke keuken en woonkamer. De individuele kamers verschillen qua grootte. De woonlasten zijn hierop afgestemd. Tot de overige vaste lasten van de groep behoren o.a. de kosten van twee staatsloten.

Sinds de start in 1984 is de samenstelling van de groep niet gewijzigd. Onlangs heeft echter één persoon besloten uit de groep te vertrekken. Er is door de anderen afgesproken met vier mensen door te gaan en de woonruimte anders te gaan verdelen, zodat iedereen een eigen verdieping krijgt.

Wanneer een woongroep lid voldoende ervaring heeft met het leven in een woongroep om op deze situatie te kunnen anticiperen, is het gevolg daarvan dat de vrijheid van het individuele groeps lid om zijn eigen partner uit te zoeken ingeperkt wordt door de mogelijk 'negatieve' reacties van de groeps-genoten.

De bespreking van de drie situaties maakt duidelijk dat de onderverdeling van het alledaagse leven bij woongroepen in een deel dat wel en een deel dat niet op groepsniveau kommunikatief gestructureerd is, minder eenvoudig is dan uit Tabel IV.6 naar voren is gekomen. Vooral de laatst weergegeven situatie laat zien dat de invloed van de groep op het handelen in het zogenaamde persoonlijke gebied normatief niet gelegitimeerd kan worden. Er is, zo lijkt het tenminste, een diskrepantie tussen de cultuur van de kommunikatieve woongroep zoals die uit Tabel IV.6 naar voren komt en de veel diffusere praktijk van het alledaagse leven. Terwijl de cultuur de huishouding als het gemeenschappelijke kader van de woongroep beschrijft, laat de praktijk zien dat er vanuit de groep wel degelijk invloed uitgeoefend wordt op gedragsaspecten die normatief tot het individuele 'beleidsterrein' gerekend worden.

De al eerder in hoofdstuk 4 gekonstateerde ambivalente houding tegenover de groepsinvloed op individuele identiteiten komt hier opnieuw naar voren. Het gaat hier blijkbaar om een thema dat binnen de sfeer van de woongroepen moeilijk toegankelijk is voor kommunikatatie.

Daarmee is niet gezegd dat de woongroep leden instrumentele methoden hanteren om hun handelingen op dit vlak te coördineren. Het nemen van een meerderheidsbeslissing (een instrumentele methode) bij de aankoop van vloerbedekking, komt pas aan de orde nadat geprobeerd is tot een compromis te komen (kommunikatief-rationeel). En ook een door de groep opgelegde aanwezigheidsregeling is niet het eerste waar aan gedacht wordt bij de derde probleemsituatie.

De houding van de woongroepen tegenover de groepsinvloed op het persoonlijke gebied is al met al noch als kommunikatief-rationeel noch als instrumenteel, maar eerder als onbewust of niet-reflexief aan te merken. Wanneer rationalisering opgevat wordt als het reflexief worden van onderdelen van het bestaan die tot dan toe als vaststaand werden gezien, behoort dit aspect van het leven in een woongroep tot het schemergebied tussen traditie en ritueel aan de ene kant en kommunikatief handelen aan de andere kant. Het is enerzijds niet meer zo dat men zich 'automatisch' aanpast aan de groep, maar anderzijds nog niet zo dat de groepsinvloed 'bewust' geaccepteerd wordt.



Om de ambivalente positie van de woongroep zo scherp mogelijk aan te kunnen geven, wil ik ter afsluiting van deze paragraaf op een tweetal tegenstrijdigheden in de woongroepenkultuur wijzen:

1. De kenmerkende ideologie van de woongroepen is de zelfontplooiingsideologie. De keuze van mensen voor het wonen in een woongroep berust dan ook in belangrijke mate op daaraan ontleende motieven. Toch wordt de invloed van de groep op de individuele ontplooiing van de groepsleden als ongewenst beschouwd. Datgene wat de groepsleden op cultureel niveau bindt, is dus tegelijkertijd op groepsniveau ontoegankelijk voor communicatie.

2. De woongroep manifesteert zichzelf als kollektief vooral op het gebied van de gemeenschappelijke huishouding. Toch is 'persoonlijke groei' en 'gezelligheid' de meest populaire doelstelling en wordt een falende communicatie als de belangrijkste faktor bij uittreding genoemd (zie hoofdstuk 2). Datgene wat de woongroepen op materieel niveau bindt, neemt dus in de kultuur van de woongroep niet de belangrijkste plaats in.

Deze twee tegenstrijdigheden vormen, dat zal duidelijk zijn, twee kanten van dezelfde medaille. Zij wijzen op een inkonsistentie tussen de 'richting' en de 'inrichting' van de woongroep als organisatie.<sup>24</sup>

Deze inkonsistentie is overigens niet exclusief voor woongroepen. Ook de in hoofdstuk 2 en 4 genoemde overheidsregelingen, die in theorie betrekking hebben op de sociale eenheid van het huishouden, maar in de praktijk de materiële eenheid van de huishouding als criterium hanteren, vertonen dezelfde dubbelzinnigheid.

---

<sup>24</sup> 'Richting' en 'inrichting' zijn termen ontleend aan de organisatiesociologie.

---

## De kommunikatieve rationaliteit van de woongroep

---

**U**it het empirisch onderzoek, waarvan de resultaten in hoofdstuk 4 beschreven zijn, is in de eerste plaats duidelijk geworden dat innovatieve waarde van de woongroep niet zozeer gezocht moet worden in zijn instrumentele variant. Het toetsen van woongroepen aan het ideaaltype van de instrumentele woongroep heeft tot de konklusie geleid dat van een uitgekristalliseerde leefvorm met een instrumenteel karakter geen sprake is. De instrumentele woongroep is vooral een doorgangsgroep en heeft een vluchtig karakter. Binnen deze kontekst zijn instrumentele methoden van handelingskoördinatie functioneel omdat zij relatief weinig eisen stellen aan een gemeenschappelijk verantwoordingskader. Het gevolg hiervan is echter wel dat een kommunikatietheema zoals bijvoorbeeld identiteitsvorming, uit het dagelijks leven van de instrumentele woongroep weggefilterd wordt. De instrumentele woongroep wil en kan dergelijke thema's op groepsniveau niet bespreekbaar maken.<sup>1</sup> Daarmee is het innovatieve vermogen van dit type

---

<sup>1</sup> Hetgeen niet uitsluit dat individuele groepsleden onderling een ander soort band hebben.

woongroep beperkt. Een bijdrage aan het streven naar een maatschappelijke ordening waarin actuele behoeften, zoals de behoefte aan autonomie, individualiteit en kleinschaligheid tot uitdrukking komen, mag van dit type woongroep niet verwacht worden.

Anders ligt dat voor de kommunikatieve woongroep. Voor dit type woongroep is er wel sprake van een gemeenschappelijk verantwoordingskader. De kommunikatieve woongroep accepteert in principe een verantwoordelijkheid voor het totale leefklimaat in huis, zoals gebleken is uit de manier van omgaan met sociale problemen en het bestaan van een huisvergadering.

Op dit punt - de (relatieve) openheid op kollektief niveau - ligt dan ook het sociaal-innovatieve vermogen van de woongroep. Het is een leefvorm die op kollektief niveau aanspreekbaar is voor vragen en problemen die zich in het dagelijks leven voordoen, ook al loopt dit in de praktijk niet altijd vlekkeloos. De kommunikatieve woongroep biedt al met al een kader waarin sociaal-kulturele veranderingen een praktische uitdrukking kunnen vinden.

Op huishoudelijk vlak is de woongroep bijvoorbeeld in staat een eigentijds organisatiemodel te bieden dat aansluit op de maatschappelijke vraag naar een sekse-neutrale taakverdeling. Elk woongroep lid heeft immers in principe dezelfde taken. Ook op de vraag naar mogelijkheden om huishoudelijke arbeid en arbeid buitenshuis te combineren, kan de woongroep een adequaat antwoord geven, nl. een efficiënte en flexibele verdeling van huishoudelijke taken over meerdere personen. In de huishoudelijke organisatie van de woongroep kunnen hedendaagse waarden als individuele autonomie en kleinschaligheid teruggevonden worden.

Op het vlak van de *huishouding* beschouw ik de woongroep zonder meer als succesvol. Het welslagen van de woongroep op dit terrein, wil ik het succes van het 'huisgenoten'-aspect van het groepswonen noemen.<sup>2</sup> Als organisatie van huisgenoten is de woongroep een geslaagd organisatiemodel en een geslaagde sociale vernieuwing.

Op het vlak van de *identiteitsvorming* is het beeld van de kommunikatieve woongroep minder positief. Uitvoerig is ingegaan op de spanning tussen de cultuur van de zelfontplooiing en de ambivalente houding van de woongroep tegenover identiteitsontwikkeling. Voor de individuele ontplooiing relevante thema's worden normatief tot het gebied gerekend waar de groep zich niet mee zou moeten bemoeien, terwijl men zich tegelijkertijd ervan bewust is dat de groep wel degelijk invloed heeft op individuele keuzen en daar weinig

---

<sup>2</sup> Onder huisgenoten versta ik mensen waarmee een gemeenschappelijke huishouding gevoerd wordt, waarbij huishouding opgevat dient te worden als het geheel van activiteiten gericht op o.a. de materiële behoeftebevrediging. Zie ook noot 5, hoofdstuk 2.



moeite mee lijkt te hebben. Scherp geformuleerd: de individuele vrijheid wordt met de mond weliswaar beleden, maar in de praktijk niet ten volle door de groep gegarandeerd. Of vanuit de groep gezien: verwachtingen dat de groep de persoonlijke groei van de leden ondersteunt, bestaan wel (vgl. de doelstellingen van de woongroepen in hoofdstuk 2), maar ze zijn niet operationeel uitgewerkt.

Als we de eisen die vanuit de eigen identiteitsontwikkeling aan anderen gesteld worden als een vraag naar 'partnerschap' zouden aanduiden, kan gekonkludeerd worden dat de woongroep als organisatie van (levens)partners nog onvoldoende uit de verf komt. Op dit punt is er dus een onvoldoende samenhang tussen de doelstelling van de woongroepen en de dagelijkse praktijk.

Een derde punt dat in het onderzoek aandacht heeft gekregen, is de *relatie tussen de woongroep en de externe samenleving*. Aan de woongroepen is o.a. gevraagd hoe zij tegenover enkele overheidsregelingen stonden. Ondanks het vrijblijvende karakter van de reacties, zijn er indicaties dat de kommunikatieve woongroep een principiële discussie met de overheid over de rechtvaardigheid van een bepaalde klassifikatie niet uit de weg gaat. Anderzijds worden 'trucjes' niet koste wat kost geschuwd, waaruit blijkt dat het streven naar overeenstemming met de overheid begrensd is.<sup>3</sup>

Belangrijker dan de typische relatie tussen woongroepen en de overheid is echter de verdergaande konklusie uit het onderzoek dat er op het niveau van de groep als geheel geen expliciete verbinding is tussen interne regelingen en maatschappelijke waarden- en normenpatronen. Slechts zelden werd bij een kommunikatieve woongroep een regeling gemotiveerd vanuit een visie op gewenste maatschappelijke ontwikkelingen. De ideeën zijn er ongetwijfeld wel - immers de woongroepenpopulatie stemt politiek links - maar de vertaling naar de eigen, dagelijkse leefsituatie wordt niet expliciet aangegeven.

De woongroep komt uit dit onderzoek naar voren als een voornamelijk op zichzelf georiënteerde organisatie. Dat betekent dat er van de woongroep als potentieel innovatieve instantie weinig werking naar buiten uit gaat, behalve dan via de relaties die individuele leden met mensen buiten de groep hebben (voorbeeldwerking). Wat dit betreft is er een groot verschil met (sommige) communes uit de jaren zestig die in meer of mindere mate maatschappij-

---

<sup>3</sup> Ik laat de vraag in hoeverre aan de andere kant de overheid bereid is te streven naar overeenstemming met woongroepen hier buiten beschouwing.

verandering tot doel hadden<sup>4</sup>, hoewel daarmee niet gezegd is dat ze daarin ook geslaagd zijn.

In innovatietermen gesteld betekent deze analyse van wonen in groepsverband dat de *instrumentele* woongroep als een produkt voor een beperkte markt moet worden beschouwd. Het is een produkt met een korte vervangingstijd dat voldoet aan de relatief bescheiden eisen van de klanten. Het is een 'low budget'-produkt waaraan weinig meer verbeterd kan worden gegeven de beperkingen ervan.

De *kommunikatieve* woongroep is in deze terminologie een produkt met toekomstwaarde. Zolang de zelfontplooiingscultuur populair blijft, is er een duidelijke vraag naar een leefvorm zoals de woongroep. Zelfs in het huidige ontwikkelingsstadium kan de woongroep al voor een deel aan deze vraag voldoen. Dat is het geval voorzover de vraag betrekking heeft op een aan de hedendaagse behoefte aangepast model voor een huishoudelijke organisatie. Bepaalde aspecten van het produkt vragen echter verdere ontwikkeling. Het gaat daarbij vooral om de scheiding van kollektieve en individuele verantwoordelijkheden. Het feit dat de behoeften van de klanten op dit punt enigszins ambivalent zijn, maakt verdere produktontwikkeling er echter niet eenvoudiger op.

---

### Produktontwikkeling van de kommunikatieve woongroep

Het perspectief van waaruit de ontwikkeling van de woongroep als sociale vernieuwing doorgezet zou moeten worden is dat van het verminderen van de spanning tussen individuele en groepsverantwoordelijkheid of in klassiek sociologische termen tussen individualiteit en solidariteit. De voor woongroepen zo typerende cultuur van de zelfontplooiing blijkt zich **moeizaam met de generationaliseerde sociale verhoudingen in de groep te verhouden**. In het bijzonder gaat het hierbij om een botsing tussen de kulturele norm van individuele vrijheid, onafhankelijkheid en authenticiteit enerzijds en de normen betreffende sociaal contact met anderen (openheid, betrokkenheid, enz.) anderzijds.

De zelfontplooiingscultuur ziet de menselijke persoon als een organisme dat alleen tot maximale groei en ontplooiing komt wanneer zo weinig mogelijk belemmeringen in de weg gelegd worden (Jansen, 1985, 63). Groepsdruk of

---

<sup>4</sup> Zie hierover: Poldervaart, 1985, 51 e.v.



zelfs groepsinvloed is vanuit deze optiek een expliciete belemmering voor zelfontplooiing.

Tegelijkertijd wordt echter vanuit deze cultuur openheid voor en betrokkenheid bij anderen gevraagd. Juist in een woongroep, waar mensen elkaar vanwege de noodzaak om elke dag opnieuw hun handelen op elkaar af te stemmen niet lang kunnen ontlopen, kan deze betrokkenheid al snel als groepsdruk ervaren worden.

De gedachte dat er in de woongroepenkultuur sprake is van een intrinsieke spanning tussen individu (individualiteit) en groep (solidariteit) is niet nieuw. Abrams en McCulloch wezen al in 1976 op het spanningsveld tussen 'niet willen regelen' en 'wel moeten regelen' als de centrale paradox van de kommune; Aalbers c.s. gaven hun onderzoek uit 1980 de sprekende ondertitel 'Verbonden, maar niet gebonden' mee, en Weggemans e.a. kozen in 1985 voor 'Individualiteit in groepsverband' als titel van hun boek over woongroepen.

Een schitterend voorbeeld van de interpretatie van individualiteit en solidariteit in de wereld van de woongroepen biedt het volgende citaat uit de Nieuwsbrief van een woongroepenorganisatie in Groningen:

"Het is geel en wit gestreept en staat in een te kleine, gemeenschappelijke huiskamer: de woongroepenbank. Oftewel de rol van de bank in de woongroep. Wanneer je er voor kiest om met zeven mensen samen in een huis te wonen, samen een huishouding te voeren, zijn er twee dingen noodzakelijk. Privé ruimte, waar je je rustig terug kunt trekken, want ook al ben je nog zo sociaal ingesteld, het woongroepleven kan je soms even teveel worden.

Daarnaast is een gemeenschappelijke ruimte van groot belang, wil je met alle leden een goed contact hebben. [Bij gebrek aan goede zitmogelijkheden in de gemeenschappelijke ruimte heeft de woongroep zelf een zitbank gemaakt.] Dit schitterende geel-wit gestreepte pracht-exemplaar van een bank heeft de onderlinge band in de woongroep verstevigd. [...] De bank heeft het evenwicht tussen kollektiviteit en individualiteit in de woongroep hersteld. De strepen getuigen hiervan: geel voor kollektiviteit, wit voor de afwezigheid hiervan: individualiteit".<sup>5</sup>

Uit dit citaat komt zeer helder naar voren dat de individuele levensruimte als een voor het kollektief afgesloten gebied wordt gezien. Hoewel de analogie met de strepen op de bank zou suggereren dat het tegenovergestelde - kollektiviteit als afwezigheid van individualiteit - ook zou gelden, wordt dat in het betreffende artikel niet genoemd. De aan de gemeenschappelijke

---

<sup>5</sup> Nieuwsbrief van de Woongroepenwinkel Groningen, 1989, nr. 65, p. 13. Cursivering door mij toegevoegd.



ruimte toegekende functie, het in contact komen met andere groepsleden, lijkt dat ook niet te veronderstellen.

Het bij woongroepen openlijke, tot in de kleuren van de zitbank uitgedrukte, spanningsveld tussen individuele en kollektieve verantwoordelijkheid leidt tot een aantal specifieke problemen die in deze studie op verschillende plaatsen naar voren zijn gekomen. Het zijn echter in essentie geen problemen die alleen voor woongroepen gelden. De spanning tussen individualiteit en solidariteit is immers allesbehalve een exclusief probleem voor woongroepen, maar speelt ook in andere sectoren van de samenleving.

Het is daarom de moeite waard na te gaan hoe bijvoorbeeld bij tweerelaties deze spanning 'opgelost' wordt. Wellicht kan dit tot aanwijzingen leiden voor het verminderen van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit bij woongroepen.

In de volgende paragrafen zal ik aan de hand van een bespreking van 'de moderne tweerelatie' laten zien dat de problematische verhouding van individualiteit en solidariteit ook daar een aktueel thema is. Vervolgens ga ik na of de wijze waarop tweerelaties met deze problematiek omgaan voor de verdere ontwikkeling van woongroepen zinvolle informatie oplevert.

---

## De moderne tweerelatie

In haar toekomstgerichte studie 'Binding in vrijheid' duidt Langeveld het centrale maatschappelijke proces dat aan de ontwikkelingen op het terrein van de primaire relaties ten grondslag ligt aan als 'individualisering'; hiermee bedoelt zij de tendens om aan waarden als autonomie, privacy en ontwikkeling van eigen vermogens (zelfontplooiing) meer en meer voorrang te verlenen (1985, 12). Eén van de resultaten van deze ontwikkeling is de moderne tweerelatie. Langeveld beschrijft dit relatietype als een *onderhandelingsrelatie* (1985, 22 e.v.).<sup>6</sup> In haar visie kan het huwelijk opgevat worden als een ruilrelatie. Terwijl in het traditionele huwelijk de ruil bepaald wordt door algemeen aanvaarde waarden en normen omtrent wat elk der partners in te brengen heeft, zijn voor de moderne huwelijksrelatie deze

---

<sup>6</sup> Langeveld behandelt het onderhandelingsmodel als één van de nieuwe leefvormen die naast het traditionele huwelijk zijn ontstaan. Zij presenteert het daardoor als een relatietype naast bijv. het open huwelijk, de LAT-relatie en het samenwonen. Wat daardoor uit het zicht verdwijnt is dat het onderhandelingsmodel in wezen ten grondslag ligt aan alle nieuwe leefvormen. Als de mate van seksuele exclusiviteit, het al of niet bij elkaar wonen en het al of niet formeel bevestigen van de relatie thema's van onderhandeling zijn geworden, vormen de genoemde leefvormen de neerslag van de bereikte overeenstemming.

normen aan het vervagen en treedt onderhandeling daarvoor in de plaats. Via dit onderhandelingsmechanisme wordt door de betrokkenen een 'nieuwe werkelijkheid' gekonstrueerd.

Al naar gelang de hulpbronnen waarover de partners beschikken, zal de onderhandeling anders verlopen en zullen de resultaten variëren. Langeveld merkt bijvoorbeeld op dat zodra de vrouw economisch onafhankelijk wordt, de man zijn voornaamste ruilobject - het kostwinnerschap - kwijt is en de onderhandelingen zich op andere ruilobjecten zullen richten.

Het onderhandelingsmodel houdt volgens haar niet in 'dat er over elke taak gepalaverd wordt'. Als het goed werkt ontstaat er een bepaalde verdeling van de wederzijdse verantwoordelijkheden die rekening houdt met de situatie en wensen van elk van de betrokkenen. Van belang is echter dat er een normenkode voor de onderhandelingsprocedure is ontwikkeld, die er o.a. voor kan zorgen dat er op zijn tijd compromissen gesloten worden. Langeveld stelt dat de kwaliteit van de onderhandelingsrelatie vooral gezocht moet worden in de werkingskracht van deze compromissen en niet zozeer in de afwezigheid van conflicten. Conflicten zijn in wezen inherent aan dit type relatie.

Aangezien het vanzelfsprekende 'bij elkaar horen' bij dit moderne relatietype minder sterk aanwezig is dan bij het traditionele huwelijkstype en elke onderhandeling het risico van mislukken met zich meebrengt, is de duurzaamheid van de moderne tweerelatie in mindere mate gegarandeerd. Tegenover de kans op mislukken van de onderhandelingen, staat echter volgens Langeveld dat men vermoedelijk over meer nuchterheid wat betreft de verwachtingen zal beschikken. Dit zou de geneigdheid tot scheiding kunnen beperken.

Interessant is tenslotte nog dat Langeveld verwacht dat wanneer beide partners zich identificeren met een doel dat buiten henzelf gelegen is, de onderlinge band minder kwetsbaar is dan wanneer men zich uitsluitend moet identificeren met het doel ontplooiing van de partner.<sup>7</sup>

De onderhandelingsrelatie van Langeveld vertoont sterke overeenkomsten met het *partnerschapstype* van Van der Avort (1987, 59 e.v.). In vergelijking met Langeveld gaat Van der Avort echter wat meer in op de waardenoriëntaties die bij de onderhandelingen een rol spelen en is zijn type wat meer empirisch gefundeerd. Zijn schets van de moderne relatie is dus een goede aanvulling op die van Langeveld.

---

<sup>7</sup> Langeveld denkt hierbij vermoedelijk aan een variant op de gezinsoriëntatie op het eigen bedrijf zoals die in de vorige eeuw veelvuldig voorkwam. Zie ook: Buunk & Weeda (1982, 16).



De basisoriëntaties van het partnerschapstype - zo stelt Van der Avort - worden gevormd door 'de allerminst probleemloze combinatie van kameraadschappelijkheid en individualiteit' (1987, 137). Kameraadschappelijkheid is door hem geoperationaliseerd met behulp van vragenlijst-items als: 'samen dingen doen', 'vertrouwen in elkaar', 'vriendschap', 'op iemand terug kunnen vallen', 'op elkaar ingespeeld zijn' en 'iemand die achter je staat'. Individualiteit is dan: 'vrijheid behouden', 'elkaar de ruimte laten', 'eigen leven leiden', 'zelfstandigheid', 'onafhankelijkheid behouden' en 'elkaar niet veranderen'.

De moeilijke verhouding tussen deze beide waardenoriëntaties vraagt van de relatiepartners een voortdurend wikken en wegen: 'wat zal wel en niet tot de relatie worden gerekend, hoe hecht moet de onderlinge band zijn en hoe groot de inzet voor de relatie, wat zijn ieders rechten en plichten [...], hoe open zal de relatie zijn en hoe exclusief, hoe uitgebreid de communicatie, welke eigen ruimte zal ieder hebben bij de besluitvorming en bij meningsverschillen, welke betekenis mag worden toegekend aan de beleving van seksualiteit en welke mogelijkheden en beperkingen biedt de gezinsvorming?' (1987, 137).

Net zoals Langeveld benadrukt ook Van der Avort dat de partnerschapsrelatie niet gezien moet worden als een relatietype waarin voortdurend onderhandeld wordt over elk mogelijk onderwerp. Overeenstemming is bereikbaar en compromissen kunnen afgesloten worden omdat men beseft dat kameraadschappelijkheid en individualiteit elkaar wederzijds kunnen versterken.

"De relatie zal aan kwaliteit winnen, als ieders individualiteit tot zijn recht kan komen; individualiteit wordt gestimuleerd door kameraadschappelijkheid in de relatie" (1987, 139).

Dit wil echter niet zeggen dat de uitkomst van de onderhandelingen altijd overeenstemming of een compromis zal zijn. In de partnerschapsrelatie wordt geaccepteerd dat er in de onderhandelingen geen evenwicht wordt gevonden en dat het uit elkaar gaan een uiterste konsekwentie daarvan is, aldus Van der Avort.

Ook één van de door Weeda (1985) onderscheiden waardenstelsels rondom leefvormen heeft betrekking op de moderne tweerelatie. Hetgeen zij '*het open, kameraadschappelijke, geïndividualiseerde huwelijks- en gezinsmodel*' noemt (1985, 114), voegt vrijwel niets toe aan de typering van Langeveld en Van der Avort en hoeft hier dus niet opnieuw weergegeven te worden. Wel is het de moeite waard haar meest 'geïndividueerde' type te vermelden, aangezien zij expliciet een koppeling maakt tussen deze stroming en de woonvorm 'woongroep'.



Weeda (1985, 116 en 1982, 34) omschrijft dit type als het 'individu in vriendschapsnetwerken' daarmee uitdrukking dat het hierbij niet meer om het ideaalbeeld van een tweerelatie gaat.

"Het individu is de 'eenheid' geworden en het individu kan zich bewegen in verschillende diffuse groepsverbanden. Ideaal is niet meer om één levenspartner te vinden, maar om een levenssfeer te vinden waarbinnen tussen-menselijke behoeften aan bod kunnen komen" (1982, 34).

Individuele vrijheid en zelfstandigheid zijn de meest centrale waarden bij mensen die aan dit type de voorkeur geven.

"Mensen blijven emotionele, affectieve en seksuele relaties aangaan, maar het ideaalbeeld van de gelegaliseerde, duurzame man-vrouwrelatie is verdwenen" (1982, 36).

Het is vooral de vriendenkring die het leefkader vormt. Deze kring is niet een duidelijk afgegrensd geheel, maar is diffuus en veranderlijk van aard.

Vanuit de centrale betekenis van de individualiteit in dit waardenstelsel is er niet een enkele leefvorm die er het beste bij past. De leefvorm vloeit niet vanzelfsprekend uit het waardenstelsel voort, maar wordt door elk individu zelf gekozen. Alleenwonen, wonen in geïntegreerde wooneenheden<sup>8</sup> en woongroepen zijn volgens Weeda de meest geëigende woonvormen, maar het wonen in gezinsverband kan evengoed een keuze zijn.

Uit deze schets van moderne relatievormen valt gemakkelijk af te leiden dat de opkomst van woongroepen veel gemeenschappelijk heeft met de ontwikkelingen rondom tweerelaties.

Het vervagen van algemeen aanvaarde normen en waarden en het daarvoor in de plaats treden van onderhandelingsprocessen, zoals dat door Langeveld en Van der Avort gesignaleerd wordt, heb ik in hoofdstuk 3 al genoemd als kenmerk van de woongroep als gerationaliseerde leefvorm. Ook wat betreft de verminderde duurzaamheid ligt er een directe parallel.

Een andere overeenkomst betreft de allerminst probleemloze verhouding tussen individualiteit en kameraadschappelijkheid bij tweerelaties, zoals die door Van der Avort geanalyseerd wordt. Deze verhouding komt vrijwel overeen met de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit zoals ik die bij woongroepen beschreven heb.

Tenslotte wil ik Weeda's centrale waarden 'individuele vrijheid en zelfstandigheid' nog noemen als gemeenschappelijk kenmerk van tweerelaties en woongroepen.

De aldus gekonstateerde samenhang tussen ontwikkelingen bij woongroepen en tweerelaties maakt het de moeite waard na te gaan of de bij tweerelaties

---

<sup>8</sup> Zoals in Nederland: Centraal Wonen.

voorkomende 'oplossingen' voor de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit ook voor woongroepen relevant zouden kunnen zijn.

---

### De kracht van de vanzelfsprekendheid

Eerder in dit hoofdstuk is gekonkludeerd dat de spanning tussen de cultuur van de zelfontplooiing en de socialiserende invloed van de groep de verdere rationalisering van de onderlinge sociale verhoudingen in de woongroep in de weg staat. Door individuele vrijheid als een absolute norm te beschouwen en sociale bindingen als (potentieel) vrijheidsbelemmerend, ontstaat er een neiging zich als individu uit sociale verbanden terug te trekken en krijgen deze een diffuus en instabiel karakter. De vraag is dan of de sociale verhoudingen in de woongroep zo vormgegeven kunnen worden dat de centrifugale werking van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit opgeheven wordt. Of zoals Dijkhuis het formuleert: 'de opgave is in gesprek met elkaar te blijven, zonder in eindeloze discussies te vervallen'.<sup>9</sup>

In termen van de hierboven besproken studies over de moderne tweerelatie betekent dit dat er op een bepaald moment een eind moet komen aan de onderhandelingen doordat er vanuit een besef van wederzijdse betrokkenheid compromissen tot stand komen.

De bespreking van de derde, aan de woongroepleden voorgelegde, situatie betreffende de 'konflikterende relaties' (zie hoofdstuk 4) heeft echter duidelijk gemaakt dat een belangrijk deel van de woongroepleden zich stilzwijgend neerleggen bij een situatie waar ze niet gelukkig mee zijn. Van een compromis op basis van wederzijdse betrokkenheid lijkt hier nauwelijks sprake.

De beperkte ruimte om tot compromissen te komen is ook aan het licht gekomen door de wijze waarop de kommunikatieve woongroep met problemen in de groep omgaat. Nogmaals wil ik een treffend citaat hierover aanhalen: 'als je teveel in de theepot roert, gaan de theeblaadjes alleen maar ronddwarrelen'. Deze alledaagse wijsheid die in feite een rem op de communicatie vormt vanuit een gebrek aan hoop op resultaten, staat op gespannen voet met de zelfontplooiingscultuur die juist zo sterk de nadruk legt op communicatie en ontwikkeling. Het is dan ook niet verbazingwekkend

---

<sup>9</sup> In: Gewoon Anders, nr. 29, lente 1987, p. 12.



dat bij conflicten in woongroepen de falende kommunikatie als één van de belangrijkste factoren gezien wordt (Bolt, 1984, 68).<sup>10</sup>

Vanuit een sociologisch standpunt bekeken gaat het hierbij niet zozeer om het persoonlijk falen van individuele groepsleden, maar om het falen van de institutionele structuur van de woongroep in het 'op tijd tot rust brengen van de theeblaadjes'. De intrinsieke spanning tussen individualiteit en kollektiviteit kan daardoor niet adequaat verwerkt worden.

Lukt dit wel bij de moderne tweerelatie? Hoe worden daar dan de centrifugale effecten van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit beperkt? Hoe wordt in de tweerelatie voorkomen dat men voortdurend blijft onderhandelen?

Langeveld merkt hierover op dat een goed werkende onderhandeling afgesloten kan worden 'als er een verdeling van taken en financiële verantwoordelijkheid tot stand gebracht is die rekening houdt met beider verplichtingen elders en beider inkomsten en eventuele andere omstandigheden' (1985, 22). Even verderop stelt zij als een noodzakelijke voorwaarde om dit te bereiken: 'het onderhandelingsmodel veronderstelt een zekere distantie, een zekere nuchterheid tegenover elkaar' (1985, 22).

Vanuit het ruiltheoretisch perspectief dat Langeveld hanteert, is het dus zo dat wanneer partijen in staat zijn de 'waarde' van hun eigen inbreng en die van de ander in de ruil 'nuchter' te bepalen (te 'berekenen') en er vanuit het perspectief van elk van de betrokkenen sprake is van een gelijkwaardige ruil, de onderhandeling beëindigd kan worden met een afspraak. Het is dus de distantie of de nuchterheid die in dit perspectief als dempingsfaktor optreedt voor de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit.

Ook Van der Avort bespreekt de vraag hoe de moderne tweerelatie die onder invloed van de basisoriëntatie 'individualiteit' in een 'many-possibilities-thing' veranderd is, uiteindelijk toch een 'one-possibility-reality' op kan leveren. Hij komt tot de konklusie dat 'de diepgang van de persoonlijke verhoudingen de enige grond voor het voortbestaan van de relatie vormt' (1987, 255). Door het ontbreken van standaardisering van de moderne tweerelatie worden volgens hem de betrokkenen gedwongen zelf te definiëren wat hen samenbindt. 'De belangrijkste ingrediënten van de structuur van de relatie komen uit henzelf voort' en 'in het partnerschap-type toont men zijn betrokkenheid bij de relatie via de investering waartoe men bereid is om dit relatie-werk te volbrengen' (1987, 258).

---

<sup>10</sup> Jansen (1984, 96) vond een negatieve korrelatie van 0.28 tussen hoeveelheid conflicten en het niveau van de onderlinge kommunikatie (bij hem: 'intimiteitsniveau').



Van der Avort legt dus vooral de nadruk op de diepte-investering van de relatiepartners als dempingsfaktor. De afwezigheid van een institutionele basis, zo stelt hij, roept de noodzaak van een sterke investering in de relatie op (1987, 267). Een onderdeel van deze investering is dat men inzicht verwerft in de maatschappelijke ongelijkheid van man en vrouw en de eigen relatie dusdanig structureert dat deze machtsongelijkheid opgeheven wordt. Om te voorkomen dat men toch weer in ingesleten patronen vervalt is een voortdurende waakzaamheid nodig en dienen adequate regelingen getroffen te worden (1987, 276).

Zowel Langeveld als Van der Avort<sup>11</sup> laten een voluntaristische kijk op de moderne tweerelatie zien. Als men de nuchterheid c.q. de investering kan opbrengen is het mogelijk de relatie voort te laten bestaan, zo luidt in het kort hun redenering. Naar mijn smaak wordt het voortbestaan van de moderne tweerelatie hier wat al te sterk tot het produkt van de betrokkenen zelf gemaakt en negeren zij de werking van de 'macht van de vanzelfsprekendheid' zoals Komter (1985) die in haar dissertatie aan de orde heeft gesteld.

Komter stelt:

"De werking van 'onzichtbare machtsmechanismen' verloopt niet via bewuste en bedoelde beïnvloeding van de vrouwen en mannen van elkaar in hun interpersoonlijke relatie. Het gaat hier om een complex van voorstellingen, normen en waarderingen met betrekking tot de vrouwelijke en mannelijke identiteit en persoonlijkheid, om een systematische vertekening in de waarneming [...] en om common-sense-opvattingen over de dagelijkse werkelijkheid [...]. Op subtiele wijze vormen deze mechanismen, waarschijnlijk zonder dat men zich hiervan bewust is, zowel de uitdrukking van bestaande machtsongelijkheid, als een rechtvaardiging en bevestiging daarvan. Ze zijn zowel gevolg als oorzaak van machtsongelijkheid" (1985, 313).

De analyses van Langeveld en Van der Avort aan de ene kant en Komter aan de andere kant benadrukken elk een ander aspect van de (moderne) tweerelatie. Waar de eersten een beschrijving vanuit het aktorperspektief van de betrokkenen zelf presenteren, legt de laatste vooral de nadruk op de sociale en kulturele beperkingen van de speelruimte van de relatiepartners. Lilian Rubin heeft deze twee invalshoeken treffend samengebracht in haar boek 'Intieme vreemden'. Zo schrijft zij bijvoorbeeld:

"Intimiteit, kameraadschap, samen-leven, kommunikatie, gelijkheid, dat zijn de eigenschappen die we in verhoudingen het meest waarderen, zeggen we.

---

<sup>11</sup> Aangezien Weeda haar onderzoek geconcentreerd heeft op ideaalbeelden, besteedt ze geen expliciete aandacht aan het thema 'individualiteit versus kollektiviteit' en laat ik haar analyse dus hier verder buiten beschouwing.

We doen er ons best voor, vechten ervoor, analyseren ons zelf en onze dierbaren schijnbaar zonder eind. Toch blijven ze ons ontglippen. [...] Op zoek naar nieuwe levensstijlen stuiten we op maatschappelijke beperkingen die maar heel langzaam wijken. Als en wanneer we er uiteindelijk in slagen ons ervan te ontdoen, komen we voor psychologische barrières te staan die overwonnen moeten worden. Wie dan ook denkt dat massapsychologische veranderingen mogelijk zijn zonder fundamentele wijzigingen in de sociale instituties waarbinnen we leven en groeien, laat zich door zijn fantasie meeslepen" (1983, 18 e.v.).

In termen van Habermas gaat het hier om de tweerelatie als thema van communicatie of als onderdeel van de leefwereld. Leefwereld betekent, zoals in hoofdstuk 3 aangegeven, het geheel van gezamenlijk gedeelde overtuigingen dat (als vanzelfsprekend) op de achtergrond aanwezig is wanneer sociale actoren in communicatieve processen betrokken zijn. Het is het decor tegen de achtergrond waarvan het spel zich ontwikkelt. Zo gauw delen van de leefwereld onderwerp van discussie en communicatie worden verliezen ze hun vanzelfsprekend, richtinggevend karakter.

Daar waar Komter dus spreekt van het onzichtbare complex van voorstellingen, normen en waarderingen met betrekking tot de vrouwelijke en mannelijke identiteit en Rubin over psychologische barrières, gaat het dus over het (nog) niet gethematiseerde deel van de leefwereld dat onzichtbaar op de achtergrond het handelen van mensen beïnvloedt.<sup>12</sup> Waar Van der Avort spreekt over inzicht verwerven in de maatschappelijke ongelijkheid van man en vrouw en Rubin over de eigenschappen die we in relaties nastreven, gaat het over het wel thematiseerbare deel van de leefwereld. Het één ligt dus buiten de horizon van de communicatie, het ander ligt (net) daarbinnen. Een groot nadeel van de analyses van Van der Avort en Komter is dat de verhouding tussen communicatie en leefwereld - om in termen van Habermas te blijven spreken - op een nogal eenzijdige wijze benaderd wordt. Van der Avort stelt vrij absoluut dat de moderne tweerelatie een produkt van de betrokkenen zelf is, maar beseft m.i. te weinig dat als dat zo zou zijn zelfs de diepste investering niet voldoende zou zijn om werkelijk elk aspect van de relatie naar tevredenheid van beide partners te regelen. Ook bij de moderne tweerelatie is er nog een omvangrijk geheel van achtergrondovertuigingen dat de betrokkenen beschermt tegen de noodzaak alles te moeten regelen. Voor een deel gaat het hierbij om traditioneel bestaande overtuigingen, voor een deel om meer recent geproduceerde onderdelen van onze moderne Westerse cultuur. Het belang van machtsverhouding tussen man en vrouw dat hij signa-

---

<sup>12</sup> Uit het feit dat Komter hierover wel een boek kan schrijven, is overigens af te leiden dat de machtsmechanismen waar zij over schrijft, minder onzichtbaar zijn dan het lijkt.



leert (1987, 275 e.v.) is bijvoorbeeld een onbetwistbaar onderdeel van de hedendaagse cultuur geworden. Steeds minder wordt het noodzakelijk dit uitgangspunt te beargumenteren, steeds meer wordt het (zeker in sommige kringen) als een vanzelfsprekend uitgangspunt genomen.

Ook Komter lijkt weinig positieve waarde toe te kennen aan 'vanzelfsprekendheid'. Op de laatste pagina van haar boek stelt zij:

"Daarnaast is echter het bewust maken en ontmaskeren van vanzelfsprekendheden [...] een essentiële voorwaarde. Dit bewustwordings- en ontmaskeringsproces is pas voltooid, wanneer de vanzelfsprekendheid van seksuele asymmetrie ook uit de verste en stoffigste hoekjes van de gevoels- en belevingswereld van vrouwen en mannen is verdwenen" (1985, 322).

Uit de vergelijking met een schoonmaakoperatie die zij kiest, valt af te leiden dat het opnieuw neerslaan van (andere) stofdeeltjes niet de bedoeling is. Een volledig 'schone' gevoels- en belevingswereld lijkt het ideaal en het steeds weer opnieuw oppakken van stofzuiger en stofdoek de opdracht.

De relevantie van deze opmerkingen voor de analyse van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit bij woongroepen wordt duidelijk als we even teruggaan naar de vraag die ik aan de orde gesteld heb: hoe beperken tweerelaties de centrifugale effecten van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit? Het simpele antwoord op deze vraag is: *door het gebruik maken van (nieuwe en oude) vanzelfsprekendheden*.

In meer sociologische termen heet dit ook wel routinisering: het handelen van relatiepartners leidt tot een (min of meer) stabiele sociale verhouding doordat het meer en meer ondersteund wordt door en ingebed is in een cultuur van vanzelfsprekendheden, die richtlijnen en grenzen voor de onderlinge communicatie verschaft.

Wat betreft tweerelaties is deze cultuur een mengeling van bestaande en nieuwe waarden en normen. Wanneer Langeveld (1985, 22) konstateert dat in het onderhandelingsmodel 'de grondslag van wederkerige liefde en genegenheid' nog steeds aanwezig is, doelt ze in wezen op een traditioneel element in de moderne relatiecultuur. Wanneer Yankelovich (1982, 226 e.v.) schrijft over een 'nieuwe ethiek van verbondenheid', laat hij zien op zoek te zijn naar een herinterpretatie van traditionele waarden en normen.

De macht van de cultuur oftewel in mijn interpretatie de macht van de vanzelfsprekendheden, is dus zowel de oorzaak van de druk om binnen de moderne tweerelaties te gaan onderhandelen als de dempingsfactor voor het eindeloos blijven doorgaan van deze zelfde onderhandelingen. De problematische taaiheid van de cultuur is tegelijkertijd de kracht ervan. Cultuur heeft



zowel een *belastende* als een *ontlastende* functie<sup>13</sup>, zij biedt zowel weerstand als bescherming.

Voor de woongroepen is in veel mindere mate als bij de moderne tweerelatie sprake van een 'taaië' cultuur als kader voor het dagelijks leven.<sup>14</sup> De algemenere aspecten van de moderne relatiecultuur zijn natuurlijk voor woongroepen van belang, maar geven onvoldoende richting aan de ontwikkeling van die aspecten van het dagelijks leven waarin woongroepen afwijken van de tweerelatie. Daar waar conflicten in tweerelaties bedekt kunnen worden met 'de mantel der liefde', ontbreekt deze dempingsfaktor bij woongroepen. Het simpele feit dat er in woongroepen altijd sprake is van meer dan twee volwassenen, maakt al dat het verloop van conflicten structureel anders verloopt dan in een tweerelatie. De mogelijkheid om het eigen gedrag te vergelijken met dat van andere volwassenen in huis, de relatief directe sociale controle, de kans op het ontstaan van subgroepen, de mogelijkheid om in huisvergaderingen over conflicten te praten, het zijn allemaal aspecten waarin woongroepen afwijken van tweerelaties en daarom allemaal aspecten die in een eigen, specifieke woongroepencultuur hun betekenis zouden moeten vinden.<sup>15</sup>

Wat het functioneren van vanzelfsprekendheden betreft kunnen woongroepen dus leren van de vergelijkbare ontwikkelingen bij tweerelaties, wat de inhoud van deze vanzelfsprekendheden betreft niet. Juist deze inhoud zal door woongroepen zelf 'uitgevonden' moeten worden.

De laatste tijd zijn in kringen van woongroepen en Centraal Wonen geluiden te horen die dit onderschrijven. Zo stelt Bouterse in het blad 'Gewoon Anders' van de Landelijke Vereniging Centraal Wonen (1988, herfstnummer, p.5):

"Vanuit sociaal-maatschappelijke optiek faalt Centraal Wonen. De faktor mens is mijns inziens veelal niet rijp voor deze woonvorm. De meesten van

<sup>13</sup> Het begrip 'Entlastung' is terug te vinden bij Gehlen, 1971.

<sup>14</sup> De noodzaak voor een 'eigen' oftewel 'alternatieve' cultuur werd door Wurzbacher & Cyprian al in 1972 gekonstateerd: 'daß jedes abweichende Verhalten, besonders aber seine Potenzierung auf eine revolutionäre Veränderung der gesamten, soziokulturellen Verhältnisse, auf negative soziale Kontrolle der Gesellschaft. [...] Solche negativen Sanktionen können von einem Individuum kaum auf längere Dauer ertragen werden. Es braucht der Rückhalt in einer Gruppe, die groß und autonom genug ist, um ihren revolutionären Formen in einer Art Subkultur auszuformen, zu stabilisieren und gegenüber den übergreifenden soziokulturellen Systemen durchzuhalten' (1978, 213). Dat de revolutionaire pretenties ondertussen wat bescheidener geworden zijn, doet aan de juistheid van hun opmerking weinig af.

<sup>15</sup> Zie over typische structuurkenmerken van woongroepen ook: Wurzbacher & Cyprian, 1978.

ons blijken niet in staat om het individuele en het kollektieve leven naast elkaar te verwezenlijken".

Het in gebreke blijven van de zelfontplooiingscultuur (bij het verminderen van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit) is vooral terug te voeren op de afwezigheid van een adequaat interpretatiekader voor situaties waarin 'het kollektieve' prioriteit krijgt boven 'het individuele', zoals dat bijvoorbeeld bij kloosters en kazernes wel bestaat. Welke zin kan een zichzelf ontplooiend woongroeplid toekennen aan het zich neerleggen bij een meerderheidsbeslissing van de woongroep? Of: welke zin kan toegekend worden aan de socialiserende invloed die van de woongroep uitgaat? Of nog algemener: welke betekenis kan aan het kollektief als zelfstandig geheel toegekend worden?

Van der Lans & De Ruyter (1985, 89) komen in hun analyse van de politieke betekenis van de woongroep tot een vrijwel identieke probleemstelling:

"Weliswaar is [emancipatorisch Nederland] in staat geweest om een politiek te formuleren gericht op zelfstandigheid en emancipatie van het individu [...], maar daarmee is tegelijkertijd het terrein van het sociale onbesproken gebleven en dat dreigt nu [...] bezet te worden door verlangens die eerder getuigen van een nostalgie naar het overzichtelijke verleden (natuurlijkheid, kleinschaligheid) dan dat ze geënt lijken te zijn op moderne verhoudingen. [...] [Daarom] verdient het aanbeveling dat er ook een emancipatorische politiek rondom de rekonstruktie van het sociale wordt geformuleerd".

Ook Pfister (1983) constateert dat woongroepen er niet in slagen een eigen cultuur te ontwikkelen:

"Die Aufgabe der Schaffung einer neuen Kultur erschien die meiste Wohngemeinschaften, meist unbewußt, als unüberwindliches Hindernis".

Het stellen van het probleem van het ontbreken van een woongroepencultuur (of meer algemeen: van een kollektieve wooncultuur<sup>16</sup>) als interpretatiekader voor het 'sociale' is aanmerkelijk eenvoudiger dan het oplossen ervan. Alleen al het op theoretische gronden centraal stellen van de voortschrijdende rationalisering van het (kommunikatieve) handelen geeft al aan dat een bij woongroepen passende cultuur niet anders dan uit de (kommunikatie binnen en tussen) woongroepen zelf geboren kan worden.<sup>17</sup> Aan de andere kant is de aanbeveling 'dat er door woongroepleden over gesproken en

---

<sup>16</sup> Op dit abstraktieniveau is het verschil tussen woongroepen en Centraal Wonen-projecten te verwaarlozen.

<sup>17</sup> Hetzelfde geldt tegenwoordig ook in arbeidsorganisaties: 'Given that there are so few predetermined rules for guiding behavior, direction and coherence must come from the group members themselves as they set and honor the shared values and norms that evolve along with changing circumstances' (Morgan, 1986, 102). De groep die hier bedoeld wordt, is de autonome werkgroep in een moderne productie-organisatie.



gediskussieerd dient te worden' ook weer erg mager. De suggestie van Groenendaal om 'naar een kommunefestival te trekken [...] en diepgaand te diskussiëren over het maatschappelijke "Waarom" van woongemeenschappen'<sup>18</sup> is sympathiek, maar lijkt mij niet te passen bij de sfeer van de hedendaagse woongroepen. Het is een vorm van kultuurproduktie die eerder in de zestiger dan in de tachtiger jaren thuis hoort. Zoals uit dit onderzoek blijkt is de woongroep een meer op zichzelf dan op de samenleving georiënteerde organisatie. Een 'brede, maatschappelijke diskussie' vraagt echter een meer externe oriëntatie. Bij een sterk intern georiënteerde organisatie hoort dan ook een andere vorm van kultuurontwikkeling.

---

### Kultuurontwikkeling vanuit de kracht van de woongroep

Uit het onderzoek onder Nederlandse woongroepen blijkt dat de ambivalentie van woongroepen toeneemt naarmate kwesties meer van 'persoonlijke' aard zijn. Het in hoofdstuk 4 ontwikkelde onderscheid tussen een persoonlijk, interpersoonlijk en kollektief gebied heeft laten zien dat het kollektieve gebied vooral de gemeenschappelijke huishouding betreft. Alle andersluidende doelstellingen ten spijt, ligt de kracht van de woongroep dus vooral op dit vlak. Bij huishoudelijke organisatieproblemen worden groepsbeslissingen geaccepteerd, huishoudelijke ('praktische') zaken komen gemakkelijker dan sociale thema's op de huisvergadering en bovenal: de huishoudelijke organisatie van de woongroep werkt over het algemeen goed.

Wat is er dan logischer dan te zoeken naar een vorm van kultuurontwikkeling die hierbij aansluit. Dus geen diskussie over het 'maatschappelijk waarom' van de woongroep, geen experimenten met andere vormen van zelfervaring en zelfexpressie<sup>19</sup>, want juist op deze punten is de woongroep slecht ontwikkeld, ambivalent en dus kwetsbaar, maar *een opwaardering van de symbolische betekenis van de kollektieve huishouding*. Daarmee bedoel ik dat de zingeving van 'het kollektieve', die voor woongroepen onvoldoende ontwikkeld is, via de huishoudelijke produktie voortgebracht kan worden.

Strikt theoretisch gesproken zijn er nog een aantal andere strategieën te bedenken, die gebruikt kunnen worden om de zingeving van het kollektieve te versterken. Een gezamenlijke bekering tot een geloof, het benoemen van

---

<sup>18</sup> In: Gewoon Anders, Jrg. 7, 1984, nr. 4, p.16.

<sup>19</sup> Kunneman (1985, 163 e.v.) spreekt in dit verband over een 'identiteitsdiskurs'. In zo'n discours staan de identiteitsmodellen die door de deelnemers gehanteerd worden om hun zelfervaring en zelfexpressie te structureren, ter diskussie.



een leider of de opzet van een gemeenschappelijk arbeidsproject zijn voorbeelden hiervan. Voor de doorsnee woongroep zijn deze strategieën echter niet relevant.

Voor een goed begrip van de gedachtengang achter de strategie van de opwaardering van de symbolische betekenis van de kollektieve huishouding, wil ik het verschil in definiëring van huishouding en huishouden, zoals dat in hoofdstuk 2 aan de orde is gekomen, nog even in de herinnering terugroepen. 'Huishouding' verwijst - zo heb ik daar gesteld - naar het geheel van activiteiten rondom de voeding en verzorging, terwijl het 'huishouden' de sociale eenheid is die de huishouding bestuurt. Een woongroep is in deze gedachtengang een aantal huishoudens die een gemeenschappelijke huishouding opgezet hebben.

Wanneer de sociale eenheid *waarvoor* de activiteiten ondernomen worden dezelfde is als de groep *waardoor* de activiteiten ondernomen worden, is het meestal zo dat de zingeving van de huishoudelijke produktie ontleend wordt aan de cultuur van de sociale eenheid. Voor een gezin is dat bijvoorbeeld het geval. De huishoudelijke produktie in een gezin wordt in belangrijke mate gestuurd op basis van opvattingen die ontleend zijn aan de gezinskultuur. Wanneer het echter om verschillende groepen gaat (zoals bij de zogenaamde groothuishouding van een bejaardentehuis), is er een duidelijk verschil in de cultuur van de beide groepen. De huishoudelijke produktie wordt in dat geval door een eigen cultuur gekenmerkt, waarin doelmatigheid en efficiëntie belangrijke waarden zijn. De huishoudelijke produktie is gerationaliseerd op zijn instrumentele aspecten en in zekere mate verzelfstandigd binnen de leefwereld van de instelling. In termen van Habermas kunnen we hier haast van een huishoudelijk *systeem* spreken.<sup>20</sup>

Eenzelfde soort verzelfstandiging van de huishoudelijke produktie kan een oplossing zijn voor het gebrek aan zingeving van het 'kollektieve' bij woongroepen. De doelstelling van de woongroep zou in dit geval beperkt moeten worden tot het in stand houden en verder ontwikkelen van een organisatie die zorg draagt voor het bevredigen van de materiële behoeften en het scheppen van voorwaarden voor het bevredigen van immateriële behoeften. Niets meer en niets minder.

Woongroepen hebben zo langzamerhand bewezen dat ze in staat zijn deze doelstelling te realiseren. Daar waar zich nog systematisch problemen voordoen, zoals bij het schoonmaken van de woning, kunnen deze opgelost

---

<sup>20</sup> Zie hoofdstuk 3 voor een uitleg over hoe een systeem ontstaat.

worden via een 'bedrijfsmatige' analyse van het probleem.<sup>21</sup> Een dergelijke benadering heeft veel meer kans van slagen dan wanneer huishoudelijke conflicten steeds maar weer als voertuig voor sociaal-psychologische spanningen gebruikt worden. De bespreking in hoofdstuk 2 van conflictbronnen in woongroepen heeft laten zien dat karakterverschillen of verschillende behoeften aan betrokkenheid bij huishoudelijke conflicten vrijwel steeds een rol spelen. De huishoudelijke conflicten worden daardoor niet opgelost, evenmin overigens als de sociaal-psychologische. Het scheiden van huishoudelijke en sociaal-psychologische conflicten door een herdefiniëring van de doelstelling van de woongroep vraagt weliswaar van de woongroepleden een scherp inzicht in de aard van voorkomende problemen, maar levert aan de andere kant een veel grotere kans op oplossing op.

Een beperking van de doelstelling van de woongroep tot een rationele, huishoudelijke produktie-organisatie, betekent o.a. het structureel beperken van de thema's van de kollektieve kommunikatie. Zoals vergaderthema's in een bedrijfsmatig opgezette groothuishouding meestal betrekking hebben op planning en verdeling van taken en verantwoordelijkheden, zo kan de huisvergadering van de woongroep zich beperken tot wat in de woongroep-terminologie 'praktische' zaken genoemd worden. Ook zou een groter deel van de kollektief bestede energie aan een verdere rationalisering van de huishouding besteed kunnen worden.

Ook betekent het dat de kultuur van de woongroep veel meer aan de huishoudelijke produktie zelf ontleend zou moeten worden. Dat is wat ik bedoel met het versterken van de symbolische betekenis van de kollektieve huishouding. De kultuur van de woongroep moet meer een kollektieve kultuur en minder een individualistische zelfontplooiingskultuur worden. Zoals bedrijven de laatste tijd streven naar een eigen bedrijfskultuur, zo zou een woongroep dat ook kunnen doen.

De huishoudelijke produktie kan bijvoorbeeld zodanig ingericht worden dat het specifieke karakter van de woongroep er door tot uitdrukking komt. Net zo goed als elk hotel of restaurant een eigen 'ambiance' heeft, kan ook een woongroep een eigen stijl ontwikkelen die duidelijk maakt dat een woongroep iets anders is dan een studentenhuis, een gaarkeuken, een goedkoop restaurant of een gezinshuishouden en zelfs dat de ene woongroep niet hetzelfde is als de andere.

De kultureel-antropologe Mary Douglas heeft in haar werk veel aandacht geschonken aan de symbolische betekenis van schoonmaken en maaltijden.

---

<sup>21</sup> Een interessante bedrijfsmatige benadering van de groepshuishouding is te vinden bij Schröder (1982).



Schoonmaken betekent volgens haar het herstellen van een verstoorde orde, waarin dingen van hun juiste plaats geraakt zijn. Deze niet alleen sociale, maar ook morele orde wordt door activiteiten als opruimen en schoonmaken opnieuw bekrachtigd (Wuthnow e.a., 1984, 87). Ook wijst zij op de rituele aspecten van de maaltijden. Het al of niet alleen eten bij ontbijt, lunch of avondeten, het hebben van vaste plaatsen en de konversatie aan tafel zijn allemaal uitdrukking van de groepsкультuur (Wuthnow e.a., 1984, 112).

De symbolische orde die in woongroepen via het schoonmaken en gezamenlijke eten geproduceerd wordt, geeft aan wat de zin van het kollektieve is. Het bewust kultiveren van deze symbolische orde wordt dan een weg waarlangs de produktiekultuur van de woongroep ontwikkeld kan worden.

Interessant in dit verband is een artikel van Hendriks in M&O over 'Rituelen als interventie-instrument' (1986). In dit artikel wordt aangegeven hoe organisaties die een veranderingsproces doormaken, rituele interventies kunnen toepassen om dit proces te vergemakkelijken. Rituelen omschrijft hij in navolging van Van Doorn & Lammers als 'kollektieve interactievormen [...], die sakraal van aard zijn en gemeenschappelijke kultuurelementen vertolken' (1986, 327). 'Het ritueel synchroniseert [...] de strukturele en kulturele voortgang van een groep' (1986, 335).

Deze tekst volgend, lijken huishoudelijke rituelen voor woongroepen een adequaat instrument om de symbolische orde van het kollektief gestalte te geven. Dat betekent natuurlijk niet dat elke huishoudelijke aktiviteit geritualiseerd kan worden. Aktiviteiten die zich daar wel goed voor lenen zijn bijvoorbeeld: de gezamenlijke avondmaaltijd, een wekelijkse poets- of klusochtend met koffie en gebak toe, een regelmatig terugkerend huisfeest, het vieren van verjaardagen, een jaarlijks weekend weg, enz.

Zoals Hendriks terecht opmerkt is het zelf kreëren van rituelen met een symbolische werking een hachelijk proces. Een ritueel kan alleen maar werkzaam zijn als het verwijst naar diepliggende overtuigingen en op grond daarvan een sakraal karakter verkrijgt. Als deze verwijzing naar een symbolische orde niet geaccepteerd wordt, dan zal het als een kunstmatig en dwangmatig geheel beleefd worden. Rituelen kunnen daarom nooit van buitenaf opgedrongen worden, maar zullen binnen de woongroep zelf moeten ontstaan. De weg die daar naar toe leidt, is 'het zoeken naar wat, hoe zwak ook, voor alle betrokkenen een gemeenschappelijk *vanzelfsprekend symbool* is, om van daaruit het ritueel verder "op te tuigen" (Hendriks, 1986, 337).

Deze *vanzelfsprekendheid* ligt bij woongroepen, zoals ik hoop duidelijk gemaakt te hebben, niet op het vlak van de persoonlijke verhoudingen of de maatschappelijke betekenis van het gemeenschappelijk wonen, maar op het vlak van de huishoudelijke organisatie. Het is juist op dit vlak dat de woongroepleden in staat zijn de nuchterheid en distantie op te brengen die



in het ruiltheoretisch perspectief van Langeveld noodzakelijk zijn voor de demping van de spanning tussen individualiteit en solidariteit.

De voorgestelde concentratie van de ontwikkeling van de woongroep op het vlak van de huishoudelijke organisatie betekent in feite een beperking van de kollektieve kommunikatie. Het is een bevestiging van de sterke scheiding tussen het kollektieve gebied en het persoonlijke gebied, zoals die in hoofdstuk 4 naar voren is gekomen. Het betekent ook een ontnuchterende kritiek op de overtrokken verwachtingen waarmee mensen soms aan wonen in groepsverband beginnen. De doelstelling van persoonlijke groei die bij woongroepen veel voorkomt (zie hoofdstuk 2), is niet reëel. Dat is tenminste de konklusie van dit onderzoek. Dat wil niet zeggen dat groepswoners geen invloed heeft op de persoonlijke ontwikkeling van mensen, maar wel dat het geen leefvorm is waarin dit bewust nagestreefd kan worden. De verwachting dat dit wel zou kunnen legt een te zware hypotheek op het sociale experiment dat wonen in groepsverband nu eenmaal is. De woongroep kan een bijdrage leveren aan het oplossen van de spanningsverhouding tussen individualiteit en kollektiviteit in onze samenleving, maar kan dat niet alleen.

De beperking van de kollektieve kommunikatie in de woongroep tot de huishoudelijke organisatie betekent in feite de introductie van een huishoudelijk systeem in de primaire leefsfeer. Het fundamentele kenmerk van een systeem in de theorie van Habermas, is dat niet noodzakelijkerwijs sprake hoeft te zijn van overeenstemming over zaken in de objektieve, de intersubjektieve of de subjektieve wereld (zie hoofdstuk 3). De handelingskoördinatie in een systeem verloopt niet via het kommunikatieve proces, maar via een abstrakt medium, zoals geld of macht.

Nu is moeilijk voorstelbaar dat in de huishoudelijke organisatie van de woongroep de onderlinge verhoudingen via één van deze twee media zouden verlopen. Macht zou zich slecht verhouden tot de egalitaire kultuur van de woongroepen, terwijl geld als medium te abstrakt en te 'hard' is. Eerder valt aan een medium als 'tijd' te denken. Zoals het nu al niet ongebruikelijk is de bijdrage van woongroepleden aan het kollektief in termen van 'tijd' te waarderen, zo zou een min of meer uitgewerkt verrekeningssysteem van de tijdsinvestering van de groepsleden de onderlinge verhoudingen kunnen

regelen, zonder dat overeenstemming over de waarachtigheid van elk van de groepsleden noodzakelijk is.<sup>22</sup>

Zoals uit het onderzoek van Bolt (1984) naar voren is gekomen, is een gebrek aan openheid en direktheid één van de meest genoemde oorzaken van het uittreden van groepsleden. In Habermas' termen is hier sprake van een gebrek aan overeenstemming over de waarachtigheid van de groepsleden. Dergelijke problemen zouden zich niet meer voordoen wanneer dit communicatiegebied op het niveau van de groep als geheel structureel vermeden zou worden.

Een zo gestructureerd huishoudelijk systeem mag echter niet de symbolische functie van de huishouding, zoals die eerder beschreven is, in verdrukking brengen. Alleen door deze symbolische functie kan immers de zo belangrijke zingeving van het kollektieve ge(re)produceerd worden. Dan blijft het huishoudelijk systeem ook verbonden met de zelfontplooingscultuur waaruit de normatieve richtlijnen voor de verdere ontwikkeling van het huishoudelijk systeem geput moeten worden. Zou deze verbinding verbroken worden, dan zou van kolonisering van de leefwereld sprake zijn.

Het voordeel van het onderscheiden van een apart huishoudelijk systeem binnen de primaire leefsfeer van de woongroep is nogmaals samengevat dus:

1. Het voorkomt dat het sociale experiment 'belast' wordt met de realisering van doelstellingen die op het niveau van de woongroep onmogelijk te realiseren zijn.
2. Het sluit goed aan bij de huidige praktijk van het groepswonen.
3. Het voorkomt dat identiteitskonflikten via huishoudelijke meningsverschillen uitgevochten worden.

In het algemeen kan het als een zuivering van de huidige 'agenda' van het sociale experiment 'wonen in groepsverband' opgevat worden. Niet onmogelijk is dat over enkele jaren de thematiek van de identiteitsvorming wel weer een plaats op de agenda van de woongroep kan krijgen. Op dit moment is dat echter niet het geval.

---

<sup>22</sup> Het idee om tijd als ruilmiddel te gebruiken is niet nieuw. Al in 1842 opende de Amerikaan Joseph Warren in Robert Owens New Harmony-project een zogenaamde 'Time Store' waar mensen goederen konden kopen in ruil voor een aantal uren arbeid van henzelf. Een half uur timmerwerk kon op die manier geruild worden tegen een hoeveelheid landbouwprodukten die een half uur arbeid aan waarde vertegenwoordigden. In 1844 begon hij zelfs aan de ontwikkeling van een dorp in Cincinnati waarin mensen zonder kapitaal op basis van gelijkheid en koöperatie konden leven. In 1850 herhaalde hij dit experiment nog eens door de oprichting van het dorp 'Modern Times' op Long Island in de buurt van New York. Hij slaagde er in te bewijzen dat zijn ideeën in principe realiseerbaar waren, maar kreeg desalniettemin weinig aanhang voor de verdere verspreiding ervan (Holloway, 1966, 156; Tod & Wheeler, 1978, 86).



## Het bredere belang van de woongroep als sociaal experiment

Wanneer de woongroep er in zou slagen zich via de door mij aangegeven strategie tot een meer homogene institutie te ontwikkelen, kan zij niet alleen een voorbeeld zijn voor het oplossen van door de zelfontplooiingscultuur gestelde taakverdelingsproblemen op het gebied van de huishoudelijke arbeid, maar ook voor het omgaan met samenwerkingsproblemen in het algemeen bij organisaties waar individuele en kollektieve verantwoordelijkheid met elkaar botsen.

Het organisatiemodel voor de huishoudelijke produktie van woongroepen wordt gekenmerkt door een lage specialisatiegraad en een grote mate van flexibiliteit wat betreft de inzet van de groepsleden. Elk van de groepsleden heeft volgens een roulatieschema de verantwoordelijkheid voor bepaalde huishoudelijke taken, waarbij ernaar gestreefd wordt om iedereen een zo gelijkwaardig mogelijke taak te geven. En dat alles zonder dat er iemand speciaal belast is met de directie of het management van de huishoudelijke produktie.

In het algemeen wordt de woongroep dus gekenmerkt door een horizontaal geïntegreerde (weinig specialisatie) en een vertikaal gedecentraliseerde (geen formele hiërarchie) organisatievorm. Interessant is nu dat in arbeidsorganisaties zich vergelijkbare organisatievormen ontwikkelen (Huppes, 1986).

Om te laten zien dat de verdere ontwikkeling van de huishoudelijke organisatie van de woongroep van betekenis zou kunnen zijn voor actuele ontwikkelingen op het gebied van arbeid en organisatie, zal ik een vergelijking maken tussen de beschrijving die Morgan (1986, 97 e.v.) geeft van de holografische organisatie en de woongroep, gezien als een huishoudelijke produktieorganisatie. Het holografische organisatiemodel wordt volgens Morgan vooral toegepast bij high-tech ondernemingen, die geconfronteerd worden met complexe problemen en een grote mate van onzekerheid.

Een holografische organisatie is volgens Morgan een organisatie waar capaciteiten die voor het geheel noodzakelijk zijn, in elk onderdeel aanwezig zijn, zodat het systeem als geheel in staat is te leren en zichzelf te reorganiseren, en zelfs wanneer bepaalde onderdelen uitvallen volledig te blijven functioneren (1986, 95).<sup>23</sup>

---

<sup>23</sup> De term 'holografische organisatie' is afgeleid van het hologram. Een hologram is een, met behulp van laser-licht gemaakte, drie-dimensionale afbeelding van een voorwerp met de bijzondere eigenschap dat als de holografische plaat in stukken breekt, elk onderdeel apart gebruikt kan worden om het totale beeld te rekonstrueren. Elk deel van de oorspronkelijke afbeelding bevat dus voldoende informatie om het geheel te kunnen representeren. Zie voor een technische uiteenzetting over het hologram: Abramson, 1981.



Een holografische organisatie is opgebouwd volgens een viertal principes:

1. redundantie van functies;
2. voldoende variëteit;
3. minimale regulering;
4. leren om te leren.<sup>24</sup>

Met het eerste principe, de *redundantie van functies*, wordt bedoeld dat elk lid van een werkeenheid in staat is meerdere functies dan strikt noodzakelijk uit te voeren, zodat de groepsleden elkaar kunnen vervangen. Dit betekent dat elk groepslid vaardigheden bezit die hij/zij niet direkt nodig heeft en dus eigenlijk te 'breed' opgeleid is. Tegenover de extra kosten en inspanning die hiermee gepaard gaan, staan als opbrengsten dat de organisatie flexibeler is en zich dus makkelijker aan wijzigende omstandigheden kan aanpassen. Vooral in het principe van de functie-redundantie ligt het holografische karakter van de organisatie opgesloten. Elk deel van de organisatie weerspiegelt de aard van het geheel en neemt een vorm aan die afgestemd is op de omstandigheden en de problemen van het totaal (Morgan, 1986, 100).

Als we nu dit principe toepassen op woongroepen kunnen we konstaten dat elk van de groepsleden over meerdere huishoudelijke vaardigheden beschikt. Er zijn zelfs weinig huishoudelijke taken die uitsluitend door één groepslid gedaan (kunnen) worden. De flexibiliteit van de huishoudelijke organisatie van de woongroep is op grond hiervan dan ook groot. Als iemand niet in staat is zijn of haar taak te vervullen, is het relatief gemakkelijk iemand anders te vinden om deze taak over te nemen.

Het tweede principe, *voldoende variëteit*, houdt in dat de interne diversiteit van elk zelf-regulerend systeem overeen moet stemmen met de variëteit en complexiteit van de omgeving. Een holografische organisatie moet dus net zo complex en divers zijn als de voor haar relevante omgeving om optimaal op veranderingen in die omgeving te kunnen reageren (Morgan, 1986, 100).

Kijkend naar woongroepen kost het weinig moeite om te ontdekken dat een leefvorm met meer dan twee volwassenen per definitie complexer en gevarieerder is dan een leefvorm met twee volwassenen (zoals het gezin). Door de grotere variatie in leeftijd, karakters, interesses, beroepen, eetgewoonten, smaakvoorkeuren, enz. bij woongroepen is de overeenstemming met de grote variatie in de omringende samenleving dus eveneens groter dan bij het gezin. In hoeverre er bij woongroepen sprake is van *voldoende* variatie, hangt vervolgens af van de omvang van de omgeving die men als referentiekader kiest. Dat een grotere variatie ook de nodige problemen met zich meebrengt, blijkt uit het feit dat in 43% van de woongroepen karakter-

---

<sup>24</sup> In het Engels: 'redundancy of functions, learning to learn, requisite variety, minimum critical specification' (Morgan, 1986, 99).

verschillen een bron van konflikt zijn (Jansen, 1986, 58). Interessant is ook om hier te wijzen op de samenhang tussen schaal van de kollektieve woonvorm en de interne variatie. Grotere projekten zoals Centraal Wonen, streven bewust een grotere mate van interne heterogeniteit (vooral wat betreft leeftijd) na, dan kleinere projekten.

Het derde principe, *minimale regulering*, is volgens Morgan het omgekeerde van het bureaukratische principe dat een organisatie-struktuur zo helder en precies mogelijk gedefinieerd en vastgelegd moet worden. Minimale regulering betekent dat men niet specifieker moet reguleren dan strikt noodzakelijk is voor een bepaalde aktiviteit. De bedoeling van dit principe is de flexibiliteit van de organisatie zo groot mogelijk te laten zijn.

Van dit derde principe van de holografische organisatie kan zonder meer gesteld worden dat het woongroepen uit het hart gegrepen is. Eerder in dit hoofdstuk is melding gemaakt van de door Abrams & McCulloch geformuleerde paradoks van de kollektieve woonvorm, nl. de voortdurende spanning tussen het 'niet willen regelen' en het 'wel moeten regelen'. Ook in hoofdstuk 4 is de neiging van woongroepen om zo min mogelijk te willen regelen herhaaldelijk aan de orde gekomen.

Het vierde en laatste principe tenslotte, het *leren om te leren*, verwijst naar wat in de systeemtheorie 'double-loop learning' genoemd wordt. Niet alleen wordt van leden van een holografische organisatie verwacht dat zij leren van de gemaakte fouten (gegeven de bestaande kwaliteitscriteria) ('single-loop learning'), maar ook dat ze leren deze achterliggende kwaliteitscriteria zelf kritisch te waarderen. Het leren-om-te-leren-principe stelt een systeem in staat zichzelf te sturen en daarbij te refereren aan een geheel van samenhangende waarden en normen, terwijl tegelijkertijd nagegaan moet worden of deze waarden en normen een adekwate basis voor het handelen vormen (Morgan, 1986, 102).

Het leerproces dat hier bedoeld wordt, zou bij kommunikatieve woongroepen plaats kunnen vinden op de huisvergadering. Daar ligt in principe de mogelijkheid bestaande regelingen kritisch te evalueren op hun achterliggende waarden en normen. In hoofdstuk 4 heb ik echter gekonstateerd dat een kritische houding tegenover bestaande gedragspatronen op kollektief niveau ontbreekt. Wellicht dat een woongroep die zich meer op de huishoudelijke produktie en minder op sociaal-psychologische thema's richt, beter in staat zal zijn de kritische houding van de individuele groepsleden een kollektieve pendant te geven.

De vergelijking van de woongroep met het model van een holografische organisatie laat zien dat de huishoudelijke organisatie van de woongroep parallellen vertoont met resultaten van aktuele ontwikkelingen in produktie-



organisaties. Dat maakt de waarde van het sociale experiment 'wonen in groepsverband' groter dan wanneer van een dergelijke samenhang geen sprake zou zijn.

Morgan (1986, 109) stelt zeer terecht dat het op een grotere schaal doorvoeren van de principes van de holografische organisatie een grote verandering in houdingen en waardenpatronen vereist. Leren en zelf-organisatie vraagt een nadruk op activiteit, autonomie, flexibiliteit, samenwerking, openheid en een democratische inslag. Een woongroep kan wat dit betreft voor mensen een aardige leerschool vormen.

Als sociaal experiment heeft de woongroep dus nog steeds innovatieve waarde. Deze waarde mag echter niet overschat worden.

---

## De taak van de overheid

Over de vraag wat de waardering van de woongroep als een sociaal experiment met innovatieve waarde voor de overheid zou kunnen betekenen, wil ik twee opmerkingen maken. Beide opmerkingen gaan ervan uit dat een sociaal innovatiebeleid zoals ik daar in hoofdstuk 1 over gesproken heb, ook de komende jaren niet ontwikkeld zal worden. De nu volgende aanbevelingen voor het overheidsbeleid zijn dus niet meer dan suggesties voor correcties van het huidige beleid.

1. In hoofdstuk 1 heb ik aangegeven dat het huidige overheidsstandpunt ten aanzien van wonen in groepsverband inhoudt dat groepswonen dezelfde kansen dient te hebben als andere vormen van huisvesting. Extra stimulering is geen beleidsoptie.

Uitgaande van de in datzelfde hoofdstuk genoemde terughoudendheid bij de overheid om zich te bemoeien met zaken die geacht worden tot de privé sfeer te behoren, is dit standpunt van de overheid begrijpelijk.

Het is echter niet duidelijk wat dit standpunt in de praktijk betekent. Zoals iedereen zich kan voorstellen is de positie van woongroepen op de woningmarkt geen eenvoudige. De bestaande woningvoorraad is over het algemeen niet geschikt voor de bewoning door een groep van meer dan drie personen. Woongroepen moeten het dus hebben van de markt van grote panden. Op deze markt moeten zij echter concurreren met partijen die aanmerkelijk meer financiële mogelijkheden hebben, zoals bedrijven en kantoren. Of zij komen terecht in een marktsegment met panden waar verder weinig interesse voor bestaat (bijvoorbeeld leegstaande bedrijfsgebouwen in de binnenstad), maar waarvoor wel een forse investering nodig is om adequate huisvesting te realiseren.



Wanneer 'gelijke kansen' nu betekent dat woongroepen met ongeveer dezelfde wachttijd voor een woning als andere leefvormen rekening moeten houden, dan zou dit eigenlijk voor de overheid een zeer actief nieuw- en verbouwbeleid voor woongroepen betekenen. En daarvan is in de meeste gemeenten in Nederland geen sprake. In de praktijk is het overheidsbeleid eerder passief en terughoudend, hetgeen tot gevolg heeft dat mensen die in groepsverband willen wonen òf heel veel geluk moeten hebben òf rekening moeten houden met een wachttijd van vier tot tien jaar, waarbij ze bovendien zelf nog bijzonder veel energie in de planontwikkeling moeten steken. De ervaringen van bestaande woongroepen en Centraal Wonenprojecten spreken wat dat betreft boekdelen. Hoe leerzaam deze actieve participatie voor de aanstaande leden van een woongroep ook moge zijn, van gelijke kansen op huisvesting is beslist geen sprake.

Vanuit de gedachte dat woongroepen een sociaal-innovatieve betekenis hebben, valt het te betreuren dat bij het realiseren van één van de belangrijkste randvoorwaarden voor het ontstaan van groeps wonen, adequate huisvesting, initiatiefnemers zo zwaar op de proef gesteld worden.

2. Niet alleen op het terrein van de volkshuisvesting, maar ook op dat van de sociale zekerheid en de fiskale wetgeving voert de overheid beleid dat voor woongroepen gevolgen heeft. In hoofdstuk 4 is reeds aan de orde gekomen dat dit beleid bij woongroepen op weinig sympathie kan rekenen. Woongroepen accepteren niet dat het vermeende voordeel van een gemeenschappelijke huishouding via een maatregel in de fiskale of sociale zekerheids sfeer belast wordt, zeker niet wanneer met de relatief hoge woonlasten geen rekening gehouden wordt.

Hoewel er geen onderzoeksmateriaal is waaruit afgeleid zou kunnen worden of leden van woongroepen feitelijk veel met de genoemde maatregelen te maken hebben, kan wel gesteld worden dat er zeker geen stimulans voor het gemeenschappelijk wonen van uit gaat.

Voor de verdere ontwikkeling van wonen in groepsverband verdient het aanbeveling dat de overheid zich *effektief* neutraal opstelt ten opzichte van de keuzen van mensen om wel of niet met anderen bepaalde zaken te delen. Effektieve neutraliteit betekent in dit geval dat voorkomen moet worden dat overheidsmaatregelen dit keuzeprocess in welke richting dan ook beïnvloeden. Niets is zo fnuikend voor kollektieve woonprojecten als het gevoel bij mensen dat je er bovenmatig veel energie in moet steken om het te realiseren en er vervolgens financieel en materieel op achteruit gaat door er aan deel te nemen, terwijl je van mening bent dat je vanuit een maatschappelijk perspectief een positief te waarderen stap zet.

De beleidsaanbeveling die Abrams & McCulloch (1976, 211) in hun studie van Britse communes anno 1976 formuleerden, heeft dan ook haar waarde ten volle behouden, ook al zijn de beleidsvoornemens van de Britse overheid destijds wellicht andere geweest: 'Crudely put, it now seems to us that the best thing the state could do for communes is to leave them severely alone'. Stimulering van kollektief wonen is dus niet nodig, maar een effectief neutrale benadering des te meer.

Samengevat is de taak van de overheid met betrekking tot wonen in groepsverband:

1. Zorg er voor dat woongroepen in de sfeer van de materiële randvoorwaarden (vooral huisvesting) effectief dezelfde kansen hebben als andere leefvormen.
2. Zorg er voor dat overheidsregelingen geen bestraffende invloed hebben op de keuze van mensen om in een woongroep te (gaan) wonen. Zo'n keuze zou dus 'budgettair neutraal' moeten kunnen verlopen. In de praktijk van het huidige overheidsbeleid betekent dit dat elke toetsing op een gemeenschappelijke huishouding in het fiskale of het sociale zekerheidsbeleid achterwege zou moeten blijven, zowel in positieve als in negatieve zin.

De in deze studie naar voren gekomen problemen van de woongroep die voortvloeien uit de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit kunnen niet anders dan door de leden van de woongroep zelf opgelost worden. Een effectief neutrale houding van de overheid zou daarbij echter een enorme steun zijn.



---

## Slotbeschouwing

---

**D**eze studie is gestart met de konstatering dat er op het terrein van de primaire relaties de laatste decennia veel veranderd is. Van bestaande leefvormen is de inhoud gewijzigd en vele nieuwe leefvormen, zoals samenwonen, LAT-relaties en woongroepen, zijn ontstaan. Opgemerkt is dat mensen meer en meer hun eigen leefvorm gestalte geven. De standaardlevensloop, d.w.z. de min of meer voorspelbare opeenvolging van thuiswonen, trouwen, kinderen krijgen, kinderen loslaten en als weduwe of weduwnaar achterblijven, heeft langzaam maar zeker betrekking op een steeds kleiner wordend deel van de Nederlandse bevolking.

Aangezien er weinig reden is om aan te nemen dat aan dit proces voorlopig een einde komt, betekent dit dat er op het terrein van de primaire leefvormen ook in de nabije toekomst ruimte is voor sociale veranderingen.

Tegelijkertijd echter is er in de maatschappij van vandaag sprake van een verminderd geloof in de maakbaarheid van de samenleving. Terwijl het geloof in technologische vernieuwingen door de opkomst van de mikro-elektronika aan geen grenzen meer gebonden lijkt, moeten we het op het sociale vlak doen met enkele vage algemene concepten voor de toekomst. Gelukkig wordt

echter ook steeds meer erkend dat de technologische innovatie niet zonder sociale innovatie kan. Dat er weinig algemeen gedeelde ideeën bestaan over waar de ontwikkelingen ons naar toe zouden moeten leiden, doet aan het belang van sociale vernieuwing als zodanig niets af.

Het besef van de noodzaak van aandacht voor sociale vernieuwing ligt ten grondslag aan het perspectief van waaruit woongroepen in dit boek geanalyseerd worden. Het onderzoek maakt gebruik van de gedachte dat er op het sociale vlak een soort innovatieprogramma zou kunnen bestaan, waarin diverse vernieuwingen een overkoepelend kader zouden kunnen vinden. Wonen in groepsverband zou dan één van de sociale experimenten zijn die in zo'n programma een plaats verdienen.

Als zo'n innovatieprogramma zou bestaan, zou het vervolgens voor de hand liggen na enige tijd te evalueren of de opgenomen experimenten aan de verwachtingen voldaan hebben. Ook zou dan nagedacht moeten worden over de vraag welke verdere ontwikkeling voor een bepaald sociaal experiment wenselijk is.

Het evalueren van een sociaal experiment, gericht op de verdere ontwikkeling van zijn bijdrage aan sociale vernieuwing, is nu het perspectief van waaruit deze studie over woongroepen vorm heeft gekregen.

Als eerste stap is aandacht besteed aan de vraag wanneer een sociaal experiment als geslaagd beschouwd kan worden. Na het afwegen van verschillende mogelijkheden, is er uiteindelijk voor gekozen de woongroep op haar kommunikatieve rationaliteit te onderzoeken. De term kommunikatieve rationaliteit is ontleend aan de theorie van het kommunikatieve handelen van Jürgen Habermas. Deze theorie biedt een conceptueel kader waarvan in dit onderzoek gebruik gemaakt is.

De probleemstelling van het onderzoek is geformuleerd met gebruikmaking van enkele centrale begrippen uit Habermas' theorie. De vraag die in het onderzoek centraal staat, luidt: 'Hoe kommunikatief-rationeel is de woongroep?' Het zoeken van een antwoord op deze vraag heeft geleid tot de ontwikkeling van twee theoretische typen woongroepen: de kommunikatieve en de instrumentele woongroep.

Alvorens deze typen te omschrijven wordt in hoofdstuk 2 eerst een globale schets van het wonen in groepsverband gepresenteerd. Enkele in de literatuur gebruikte definities van groepswonen worden besproken en van kommentaar voorzien. De definitie waarmee in dit onderzoek verder gewerkt wordt, luidt: 'een woongroep is een leefverband van minimaal drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens enkele keren per week gezamenlijk eten'. Aan deze definitie is vooral op pragmatische gronden de voorkeur gegeven.

Op grond van gegevens uit ander onderzoek worden kenmerken van de Nederlandse woongroepen behandeld. Aan de orde komen het aantal en de



spreading over Nederland, de woning, de samenstelling, de ontstaanswijze en de bestaansduur, de doelstellingen, de organisatie van de huishouding en de gemeenschappelijke activiteiten. Tenslotte wordt enige structuur in het onderzoeksmateriaal aangebracht door het onderscheid van twee soorten woongroepen: 'toevallig ontstane' en 'gekozen' woongroepen.

In hoofdstuk 3 is het theoretische begrippenkader van het onderzoek geïntroduceerd. Uiteengezet is wat 'kommunikatief handelen' inhoudt (nl. handelen waarbij de aktoren streven naar een gemeenschappelijke definitie van de werkelijkheid) en wat we ons bij 'instrumenteel handelen' moeten voorstellen (nl. handelen waarbij men uitsluitend gericht is op het bereiken van eigen doelen). Ook de begrippen 'rationalisering' (toename van kommunikatief handelen) en 'kolonisering' (toename van instrumenteel handelen) zijn toegelicht. Geïnspireerd door dit theoretische kader zijn vervolgens twee ideaaltypische woongroepen beschreven. De eerste heeft het etiket 'kommunikatieve woongroep', de tweede het etiket 'instrumentele woongroep' gekregen. De kommunikatieve woongroep wordt gekenmerkt door de steekwoorden: zorg, verantwoordelijkheid, aanspreekbaarheid, normativiteit, zorgvuldigheid, continuïteit en helderheid. De instrumentele woongroep door: kultuurloosheid, ruilgerichtheid, vrijheid, claims vermijdende houding, concurrentie, diffuse procedures en efficiënte regels.

Verondersteld wordt dat naarmate empirische woongroepen meer het karakter van een kommunikatieve woongroep vertonen, de betekenis van het sociale experiment 'wonen in groepsverband' voor de ontwikkeling naar een kommunikatief-rationele samenleving groter is.

In een exploratief onderzoek is vervolgens nagegaan of de typologie in de empirie zinvol te gebruiken is. Door middel van vragenlijsten is bij een steekproef van Nederlandse woongroepen informatie opgevraagd over afspraken en regelingen die in de groepen bestaan. Vervolgens is via interviews bij een aantal geselecteerde woongroepen uitvoerig ingegaan op de achterliggende motieven bij de regelingen. De analyse van deze interviews maakte duidelijk hoe in de praktijk kommunikatieve en instrumentele woongroepen er uit zien.

De instrumentele woongroep blijkt vooral een 'doorgangsgroep' te zijn. De gedachte dat de instrumentele woongroep een geïnstitutionaliseerd produkt van het koloniseringsproces zou kunnen zijn, blijkt in de praktijk niet houdbaar. Vanuit een innovatieperspektief is dit type woongroep dan ook minder interessant dan de kommunikatieve woongroep. De instrumentele woongroep is te vluchtig om verder ontwikkeld te kunnen worden. Dit type woongroep blijft daarom verder buiten beschouwing. Wanneer ik daarom in het verdere gedeelte van deze slotbeschouwing spreek over 'de woongroep'

zonder nadere aanduiding, bedoel ik daarmee steeds het andere type: 'de kommunikatieve woongroep'.

Uit het onderzoek van de kommunikatieve woongroep blijkt dat ook bij dit type afwijkingen tussen het theoretisch verwachte patroon en de werkelijkheid voorkomen. Aanvullend onderzoek heeft duidelijk gemaakt dat de kommunikatieve woongroep op het gebied van de identiteitsvorming een ambivalent karakter heeft. Er bestaat bij kommunikatieve woongroepen een duidelijke aarzeling om aan het kollektief invloed op de individuele identiteitsvorming toe te kennen. Op dit punt worden echter wel eisen aan de groep gesteld. Persoonlijke groei is immers een veel voorkomende doelstelling van woongroepen. Op het kollektieve niveau wordt hier echter geen uitwerking aan gegeven. De 'richting' en de 'inrichting' van de kommunikatieve woongroep lopen wat dit betreft niet parallel.

Wat betekent deze konklusie nu voor de beoordeling van de woongroep (in de beperkte betekenis van 'de kommunikatieve woongroep') als sociaal experiment? Op het vlak van de huishoudelijke organisatie steekt de woongroep zonder meer goed in elkaar. De flexibele en sekse-neutrale taakverdeling sluit aan bij een maatschappelijke behoefte aan een aangepaste organisatie van de huishoudelijke arbeid. Op het vlak van de identiteitsvorming is echter nog een verdere ontwikkeling van de leefvorm 'woongroep' noodzakelijk. Deze ontwikkeling zou erop gericht moeten zijn om de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit die zo kenmerkend is voor het hedendaagse groepswonen, te verminderen.

Kenmerkend voor de manier van kijken van woongroepen wat betreft de verhouding tussen individualiteit en kollektiviteit is een citaat uit een nieuwsbrief van een woongroepenorganisatie. Dit citaat gaat over een nieuwe, geel-wit gestreepte bank die leden van een woongroep gemaakt hebben: "De bank heeft het evenwicht tussen kollektiviteit en individualiteit in de woongoep hersteld. De strepen getuigen hiervan: geel voor de kollektiviteit, wit voor de afwezigheid hiervan: individualiteit". Duidelijk blijkt hieruit hoezeer individualiteit en kollektiviteit als tegengestelde aspecten gezien worden.

Via een analyse van enkele studies over moderne tweerelaties is vervolgens gezocht naar aanwijzingen hoe de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit verminderd zou kunnen worden. Deze studies laten zien dat tweerelaties beschikken over een mechanisme om compromissen te sluiten bij konflikten die voortvloeien uit de behoefte van de partners om een individuele identiteit te ontwikkelen. Tweerelaties doen dat door het scheppen van 'vanzelfsprekendheden' oftewel door het scheppen van een eigen cultuur die betekenis geeft aan de gemeenschappelijkheid.

Vanuit de analogie van tweerelaties en woongroepen kom ik daarom tot de konklusie dat ook bij woongroepen een zingeving voor het 'kollektieve'



ontwikkeld zou moeten worden. Terwijl bij tweerelaties een cultuur voorstelbaar is die aan een groot deel van het dagelijks leven richting kan geven ('de mantel der liefde'), ligt de ontwikkeling van zo'n 'totale' cultuur bij woongroepen minder voor de hand.

Woongroepen zouden voor de ontwikkeling van een gemeenschappelijke cultuur eerder moeten aansluiten bij een deelaspect van het dagelijks leven, namelijk de huishoudelijke organisatie. Dat is namelijk het terrein waar het kollektief al een erkende rol heeft gekregen, zo is uit het onderzoek gebleken. Cultuurontwikkeling vanuit de kracht van de woongroep betekent het versterken van de symbolische betekenis van de kollektieve huishouding. In praktische zin kan dit uitgewerkt worden door het ritualiseren van bepaalde huishoudelijke activiteiten, zoals het gemeenschappelijk avondeten, het schoonmaken, het klussen, het vieren van verjaardagen e.d.

De zingeving van de woongroep als kollektieve huishouding betekent een afscheid van bepaalde doelstellingen die in het kader van het groepswonen niet te realiseren zijn. Zoals uit het onderzoek naar voren is gekomen, betreft dit vooral doelstellingen die met de behoefte aan zelfontplooiing samenhangen. De verwachting dat woongroepleden hun persoonlijke groei via het kollektief zouden kunnen bevorderen, is niet realistisch gebleken. De aan de huidige zelfontplooiingscultuur inherente spanning tussen individualiteit en kollektiviteit verhindert dat aan het kollektief een zinvolle betekenis voor de persoonlijke groei toegekend wordt.

De evaluatie van de woongroep als sociaal experiment met behulp van de 'rationaliteitstoets' heeft uiteindelijk dus een gemengd oordeel opgeleverd.

De kommunikatieve woongroep voldoet wat betreft haar huishoudelijke kant aan het criterium van de kommunikatieve rationaliteit, maar wat betreft haar identiteitsvormende kant niet. Het totaal beoordelend, is de woongroep dus niet kommunikatief-rationeel. Kommunikatieve rationaliteit in strikte zin verdraagt immers geen begrenzing van de thema's die in het kommunikatieve proces betrokken kunnen worden. Als we de vraag naar de kommunikatieve rationaliteit van de woongroep specificeren naar de drie door Habermas onderscheiden domeinen: feitelijkheden, sociale normen en individuele authenticiteit (zie hoofdstuk 3), is het oordeel genuanceerder. Wat de eerste twee domeinen betreft, slaat de balans door naar een positief oordeel, wat het derde domein betreft naar een negatief oordeel. De woongroep als leefvorm is in staat een efficiënte en aan actuele normen aangepaste huishoudelijke organisatie te bieden, terwijl de 'performance' op het derde domein aan ambivalenties lijdt.

## Evaluatie van de gevolgde werkwijze

Tot slot nog enkele opmerkingen over de in deze studie gevolgde werkwijze.

Bij de opzet van dit onderzoek is er naar gestreefd een brug te slaan tussen sociologische theorieën en een aktueel sociaal fenomeen. Het nadeel van deze werkwijze is dat het beperkingen wat betreft de diepgang met zich mee brengt. Om Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen werkelijk recht te doen, zou bijvoorbeeld een veel omvangrijker gebruik van deze theorie en van aktuele diskussies rondom centrale stellingen van deze theorie gerechtvaardigd zijn.<sup>1</sup> Om anderzijds de empirische variatie van het verschijnsel 'wonen in groepsverband' recht te doen, had eigenlijk ook aandacht geschonken moeten worden aan speciale soorten woongroepen, zoals Centraal Wonen, kraakgroepen of woongroepen van ouderen.

Of het onderzoek beter zou zijn geweest als op dit soort punten andere keuzen gemaakt zouden zijn, is achteraf moeilijk aan te geven. Terugblikkend zijn er echter wel enkele keuzen te noemen die minder gelukkig uitgevallen zijn.

De eerste daarvan is de *keuze van de definitie* van de woongroep. Uit de bespreking van de talloze verschillende definities in hoofdstuk 2 is duidelijk geworden dat een heldere en kernachtige definitie van wonen in groepsverband niet te geven is. Eén van de gevolgen van dit gebrek aan consensus in de literatuur, is de keuze geweest om in dit onderzoek een minimale definitie voor de afgrenzing van het onderzoeksobjekt te gebruiken. Met de definitie: 'de woongroep is een leefverband van minimaal drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens enkele keren gemeenschappelijk eten' kon in de praktijk het onderzoeksobjekt scherp van zijn omgeving afgegrensd worden. Deze definitie was zo ongeveer de grootste gemene deler van de in de literatuur voorkomende definities.

Achteraf terugkijkend zou een strengere definitie echter beter geweest zijn. Hoewel bij de start van de empirische fase van dit onderzoek de in hoofdstuk 2 beschreven empirische typologie nog niet beschikbaar was, bestond er toen al wel een vage notie dat er een structureel verschil bestond tussen als groep gestarte woongroepen en toevallig ontstane woongroepen. Achteraf is gebleken dat het deel van de onderzoeksinspanning dat zich richtte op de toevallig ontstane woongroepen weinig zinvol geweest is. Uiteindelijk is immers gekonkludeerd dat de als 'instrumentele woongroepen' getypeerde

---

<sup>1</sup> Zie bijv. de in het tijdschrift *Krisis* verschenen artikelen over het debat tussen 'moderneren' en 'postmoderneren'.



doorgangsgroepen vanuit een innovatieperspektief niet interessant zijn. Wanneer daarom vantevoren een definitie gekozen zou zijn die bijvoorbeeld studentenhuizen zou hebben uitgesloten, zou efficiënter van de ingezette onderzoeksmiddelen gebruik gemaakt zijn.

Ook op een ander moment in het onderzoek is de open benadering van het onderzoeksobject achteraf gezien minder efficiënt geweest, namelijk bij het opstellen van de eerste vragenlijst. Het *gebruik maken van open vragen* heeft ertoe geleid dat antwoorden soms moeilijk op de abstrakte dimensie kommunikatief-instrumenteel te plaatsen waren. In hoofdstuk 4 kwam dit reeds aan de orde. Hierdoor is een onnodig groot verlies aan informatie opgetreden.

Of de keuze om het onderzoek te baseren op Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen ook een minder gelukkige geweest is, valt minder goed vast te stellen. Aan de ene kant heeft het feit dat met de vertaling van Habermas' theorie naar de praktijk nog weinig ervaring is opgedaan, soms tot enigszins geforceerd aandoende vertaalslagen geleid. Wat dat betreft ware het beter geweest een 'rijpere' theorie te kiezen. Aan de andere kant blijft het ontwikkelingsgerichte karakter van Habermas' theorie en de aansluiting tussen zijn theorie en de praktijk van hedendaagse sociale bewegingen een argument om, wanneer het onderzoek opnieuw gedaan zou worden, er wéér gebruik van te maken. Het blijft hoe dan ook een uitdaging om de relatie tussen Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen en de empirie verder te ontwikkelen. Dat daarvoor nog veel onderzoek nodig is, moge duidelijk zijn.

---

### **Enkele opmerkingen bij Habermas' theorie van het kommunikatieve handelen**

Het gebruik van de abstrakte concepten van Habermas in een empirisch onderzoek heeft een aantal problemen aan het licht gebracht, die ik hier nog even specifiek wil belichten.

1. Het eerste probleem is het verschil tussen rationalisering van een systeem en kolonisering van de leefwereld. Systeemrationalisering houdt in termen van Habermas in, dat de complexiteit van het systeem toeneemt. De toenemende internationale verwevenheid van economische markten heb ik in hoofdstuk 3 als voorbeeld hiervan bedoeld. Wanneer deze uitbreiding van het economische of het politieke systeem de ontwikkeling van identiteit of van sociale verbanden gaat bepalen, spreekt Habermas van kolonisering.

Dit betekent dus dat de systeemrationalisering altijd aan bepaalde grenzen gebonden is. Zij dient altijd ondergeschikt te blijven aan de ontwikkeling van de leefwereld. Tot zover is de gedachtengang van Habermas goed te volgen. Minder duidelijk wordt het echter als we ons voorstellen dat er naast het economische en het politieke systeem ook andere systemen zouden kunnen ontstaan. De definitie van een systeem als een handelingskoördinerend mechanisme met ingeperkte communicatie, sluit dit zeker niet uit. Naast geld en macht kunnen ook rond andere media systemen zich uitkristalliseren, zo lijkt het tenminste.

Als we ons echter voorstellen hoe het ontstaan van zo'n systeem zou verlopen, dan begint het gebrek aan helderheid over het verschil tussen systeemrationalisering en kolonisering ons parten te spelen. Het ontstaan van een nieuw systeem (bijvoorbeeld rond het medium 'tijd') betekent immers altijd dat handelingen die tot dat moment via leefwereldprincipes gekoördineerd werden, nu systemisch gekoördineerd worden. Het ontstaan van een systeem betekent dus haast per definitie een aantasting van de leefwereld en dus een kolonisering van de leefwereld. Onder welke voorwaarden zich vanuit de leefwereld een nieuw systeem kan ontwikkelen zonder van kolonisering sprake te zijn, wordt ook na herhaald lezen van Habermas' theorie niet duidelijk. Voor een wellicht niet onbelangrijk deel hangt dit samen met het in hoofdstuk 3 aangesneden probleem dat Habermas in zijn werk vrij plotseling een onderscheid tussen systeem en subsysteem introduceert, zonder duidelijk te maken waarop dit onderscheid berust. Het lijkt erop alsof Habermas in feite in de samenleving slechts een enkel systeem onderscheidt, dat het resultaat is van steeds complexere systemische integratieprocessen. Wellicht dat de historische oorsprong van zijn denken in de kapitalismekritiek van de Frankfurter Schule hier debet aan is.

2. Een tweede probleem dat met het eerste samenhangt is vervolgens de positie van de primaire leefsfeer ten opzichte van het begrippenpaar leefwereld-systeem. Habermas laat in het in hoofdstuk 3 weergegeven citaat over de 'Familiale Lebenswelten' zien dat hij het onderscheid tussen de informele sfeer van het gezin en de formele sfeer van de gezinsomgeving als een leefwereld-systeem-onderscheid beschouwt. Hij werkt daarmee in de hand dat de scheiding leefwereld-systeem als een scheiding tussen de gezinssfeer en de arbeidssfeer, oftewel als een scheiding tussen de 'zachte' binnenwereld en de 'harde' buitenwereld gezien wordt.<sup>2</sup> En dat is een nogal naïeve interpretatie van de primaire leefsfeer.

---

<sup>2</sup> Zie ook: Van Erp (1987, 310).



In de eerste plaats worden daarmee de leefwereldaspecten van formele organisaties ontkend, terwijl in de tweede plaats de analyse van primaire leefvormen vanuit bijvoorbeeld een machtsperspektief haast onmogelijk wordt. Mijns inziens dient dan ook het onderscheid tussen de begrippen systeem en leefwereld, die afgeleid zijn van twee theoretisch onderscheiden vormen van handelingskoördinatie, en institutionele onderverdelingen van de samenleving zoals arbeids- en gezinssfeer, voortdurend in de gaten gehouden te worden. De waarde van de koppeling in de theorie van Habermas van een aktorperspektief met een systeemperspektief is m.i. juist dat elk onderdeel van de samenleving vanuit deze beide perspectieven geanalyseerd kan worden. Zowel systemische als sociale integratie heeft kwaliteiten die op diverse terreinen tot uitdrukking komen. De opgaaf van sociologisch onderzoek op basis van Habermas' theorie is dan om na te gaan hoe deze beide integratiemechanismen zich in een konkrete setting manifesteren en in hoeverre de verschillende functies ervan zich tot elkaar verhouden. Thema's als de identiteitsvormende werking van arbeidsorganisaties en de efficiëntie van de huishoudelijke produktie van het gezinshuishouden kunnen zo aan de orde komen. Met een a priori gelijkstelling van leefwereld aan de primaire leefsfeer en van systeem aan de arbeidsorganisatie, hoe impliciet ook, wordt eerder een fictie in stand gehouden dan de rationaliteit gediend.

3. Een derde probleem tenslotte dat ik kort aan wil stippen is de verhouding tussen de leefwereld en het kommunikatieve proces. De leefwereld is in termen van Habermas het vanzelfsprekende decor van het kommunikatieve handelen, dat als gevolg van het rationaliseringsproces steeds meer naar de achtergrond verschuift. Het verwijt aan Habermas van een onwankelbaar vooruitgangsgeloof, heeft te maken met het door hem geschetste perspectief dat rationalisering een toename van de kritiseerbaarheid van het handelen inhoudt. Hoewel dit in principe juist is, heeft deze gedachtengang tot gevolg dat het kommunikatieve proces steeds zwaarder belast wordt. Steeds meer thema's worden aan het sakrale domein van tradities en rituelen onttrokken en kunnen in het kommunikatieve proces aan de orde gesteld worden. Oneindig doorgedacht houdt dit in dat op de lange duur elke vanzelfsprekendheid, elk ritueel en elke traditie zouden verdwijnen. De wereld zou daarmee uiteindelijk het karakter krijgen van een 'eindeloze praatgroep'. Wat ik dan ook mis in Habermas' omvangrijke werk is een analyse van het proces hoe overeenstemming in het kommunikatieve proces uiteindelijk tot nieuwe vanzelfsprekendheden kan leiden. Zoals ik in hoofdstuk 5 heb betoogd, is het voor het verminderen van de spanning tussen individualiteit en kollektiviteit van belang dat nieuwe vanzelfsprekendheden ontstaan die beter dan bekritiseerde tradities aansluiten bij de door de hedendaagse kultuur aangegeven behoeften. Het beeld van een door rationalisering *wijkende*

horizon, zou m.i. dan ook plaats moeten maken voor het beeld van een *verschuivende* horizon. Steeds opnieuw worden nieuwe thema's in het kommunikatieve proces aan de orde gesteld en wordt de bereikte overeenstemming vertaald in nieuwe normen en waarden. Daarmee wordt het kommunikatieve proces ontlast van de noodzaak om over een eindeloze hoeveelheid thema's overeenstemming te bereiken en kan overgegaan worden tot de 'orde van de dag'. Dat het theoretisch uitwerken van een 'vanzelfsprekende' rem op de kommunikatie voor wonen in groepsverband van belang is, zal na lezing van deze studie duidelijk zijn geworden.

*Hij was moe. Hij ging zitten en ik naast hem. En na een ogenblik stilte zei hij weer: 'De sterren zijn mooi, door die ene bloem die je niet ziet ...'. Ik antwoordde 'ja zeker' en bekeek zwijgend de golvingen van het zand in het maanlicht. 'De woestijn is mooi', zei hij ... En dat was waar. Ik heb altijd van de woestijn gehouden. Men gaat op een duin zitten. Men ziet niets en hoort niets. En toch straalt er iets in de stilte ... 'De woestijn is zo mooi doordat er ergens een put verborgen is', zei de kleine prins (Uit: De Kleine Prins).*



---

## Summary

---

**I**n the field of primary relationships much has changed during the last few decades. Existing living forms changed their content and many new types, such as cohabitation, LAT-relationship and living groups<sup>1</sup>, were created. More and more people are shaping their own way of living. Only for a diminishing part of the Dutch population does the standard life-cycle still count, i.e. the more or less predictable succession of living at the parents home, getting married, getting children, letting the children go and staying behind as widow or widower.

---

<sup>1</sup> A living group is a group of about six adults, mostly without children, between the ages of 25-35, who live together in one house. The household chores are organized on a basis of equality, i.e. everybody takes part in cooking, cleaning and - if there are any children - childcare. The members usually have a job outside the group and only partially share their income. Compared to the commune, the degree of collectivity of the living group is lower. See for more information on living groups in the Netherlands the English publications of the author in the list of references.

Since there is hardly any reason to assume that this process is going to stop in the near future, we might expect that there is ample room for social changes also in the near future.

At the same time a reduced belief in the constructability of society can be observed nowadays. While the belief in technological changes on account of the rise of micro-electronics seems to be boundless, in the social field only some vague concepts for the future exist. Happily it is recognized more and more that technological innovation should go hand in hand with social innovation. The fact that there are hardly any common ideas with respect to the goals of innovation detracts nothing of the value of social innovation as such.

The notion of the necessity of social innovation forms the base of the perspective that I use to analyze living groups in this book. The research builds on the idea that in the social field some sort of innovation program might exist, which might function as a framework for several innovations. Living in groups is considered to be one of the social experiments which deserve a place in such a social innovation program.

If such a program existed, a regular evaluation of the experiments contained in it would be appropriate. Then it may be asked whether they are still in accordance with the expectations and which further developments should be stimulated.

The evaluation of a social experiment which is aimed at the development of its contribution to social innovation, forms the perspective of this research on living groups in the Netherlands.

The first step was to establish when the social experiment 'living group' might be considered successful. Is this when many people choose to live in one? Is it successful when the experiment has achieved its purposes (but what are the purposes of the living group)? Is it a success when it contributes to the realization of social goals (but what specific goals are we talking about)?

After considering several possibilities I have opted for the evaluation of the living group on its communicative rationality. The concept of communicative rationality is derived from the theory of communicative action of Jürgen Habermas.<sup>2</sup> This theory offered the conceptual framework for the research. The basic question of the research has been formulated using some central concepts of Habermas' theory. This question is: 'How communicatively rational is the living group?'. The quest for an answer resulted in the construction of two theoretical types of living groups: the 'communicative' and the 'instrumental' living group.

---

<sup>2</sup> Translated into English by Thomas McCarthy.



Before these types are described chapter 2 of the book presents a global outline of communal living in the Netherlands. Some definitions of other researchers are commented on. This study uses a pragmatic definition: 'a living group is a group of at least three adults, who live together in one house and share their evening meals several times a week'.

Based on results of existing research several characteristics of Dutch living groups are dealt with: total numbers, spread over the country, housing conditions, composition, origin, duration, objectives, organization of the household and collective activities. A factor analysis reveals the existence of two empirical types of living groups: 'coincidental' and 'planned'.

Chapter 3 introduces the theoretical framework of the research. Concepts such as 'communicative' and 'instrumental action', 'rationalization' and 'colonization' are explained. On the basis of these concepts two types of living groups are postulated. The first is the 'communicative living group', which possesses the attributes: concern, responsibility, accountability, normativity, carefulness, continuity and clarity. The second is the 'instrumental living group', which is characterized by: normlessness, exchange directedness, freedom, claims evading attitude, competition, diffuse procedures and efficient rules.

It is supposed that the contribution of the social experiment 'living group' to a communicatively rational society increases as the character of the empirical living groups is more in accordance with the communicative type. Next, an explorative research has been done to test the usefulness of the theoretical typology. It appeared that both types correspond with empirical types of living groups.

The instrumental living group is mainly a transit group. The idea that the instrumental group might be a institutionalized product of the process of colonization, appeared not to be fruitful. From an innovative point of view this type of living group is less interesting than the communicative type. The instrumental living group is too unstable to be developed any further. This type is therefore excluded from the rest of the research.

The communicative living group does not match the ideal type in all aspects. Further research made clear that the communicative living group has an ambivalent character as far as formation of identity is concerned. The living groups of this type are hesitant to allow the collective influence on individual identity formation. Nevertheless, group expectations on this point do exist. Individual development is an important element of the communal culture, but it is not elaborated on the collective level.

What does this conclusion of the research mean for the evaluation of the (communicative ) living group as a social experiment? On the one hand it can be concluded that the management of the household of the living group

meets the demands. The flexible and gender-neutral division of tasks corresponds to a social need for an adapted organization of domestic labor. On the other hand, a further development of the living group is necessary as far as the formation of identity is concerned. This development should be aimed at the reduction of the tension between individuality and collectivity which is so typical of modern communal living.

Through an analysis of a number of studies on modern couples an attempt has been made to find out how this might be possible. These studies show that dyadic relationships possess a mechanism which allows the partners to come to a compromise in case of conflicts which result from the need of the partners to develop their own individual identity. Couples do this by creating 'things which go without saying', or, in other words, by creating a common culture which gives meaning to their collectivity.

Through the analogy of modern couples and living groups I therefore reach the conclusion that also for communal living a meaning for the collective should be developed. While couples can develop a common culture which guides the main part of domestic life, living groups probably will not develop such a total culture.

For the development of a common culture living groups should link up with a part of domestic life, i.e. the household organization. That is the field where the collective already has a recognized role, as the research shows. Culture development from the center of the living group means the reinforcement of the symbolic meaning of the household.

In practice this means the ritualization of some household activities, such as the common evening meal, cleaning, house repairs, celebration of birthdays etc.

The interpretation of the living group as a collective household means a farewell to aims which cannot be realized by communal living. The study revealed that this goes especially for individual development. The expectation that members of living groups can promote their individual growth through the collective appears to be unrealistic. The cultural tension between individuality and collectivity prevents the collective from being considered meaningful for personal growth.

The evaluation of the living group as a social experiment by the use of the test on rationality finally leads to a mixed judgment. On the household side the communicative living group is communicatively rational, but on the side of the formation of identity it is not. All together this means that the living group strictly speaking is not communicatively rational. For communicative rationality does not tolerate a restriction of subjects that might play a role in the communicative process. When the question about the communicative rationality of the living group is specified towards the three domains



distinguished by Habermas, i.e. facts, social norms and individual authenticity, the judgment is less severe. For the first two domains, the final judgment is positive, for the third domain negative. The living group offers an efficient and modern organization for the household, while the performance in the field of matters of identity appears to be ambivalent.





---

## **Bijlagen**

---

## Bijlage A

### Woongroepen in het telefoonboek

Bijlage bij hoofdstuk 2

Woongroepen staan vaak met originele namen in het telefoonboek. Soms verwijzen ze naar de straat of het pand van de woongroep, soms zeggen ze iets over de cultuur van de betreffende woongroep; soms ook kunnen we slechts naar de betekenis raden.

Aan Lager Wal	't Geintje	Kronos	Samens
Amgregoka	De geklapte roos	Les Bels Amis	Slootzicht
Bettelgeuse	Gema	Mazzel	Sogejani
Biels en Co.	George Duke	Medijaa	Sprokkel
De Blauwe Schuit	Gijntje	Met Balkon	Te Zette
Bloed, Zweet en	De grote oversteek	Modern Times	Toch Nog
Tranen	Guppie	De Mollenberg	't Toeval
Bloemkool	Hacavelaze	Nescio	Triplepunt
Buitenlui	Hannus	De Nesse	De Twijn
De Burgemeester	Harmonicakollektief	Niet Thuis	Twinty-wan
Calibu	Heibel	Nirwana	Van de 11 hoge
Carpe Noctem	't Hemmetje	Oase	weezen
Casa Cotter	Het Gerief	Oikos	Van 666 Klaar
Casabis	Het IJkhuis	Olympus	De Vergulde
Casus	Het oude Volkshuis	Onderdak	Bejaardenflat
Centre Beaubourg	Het Puntje	Op Is Op	Vlo
Chacaka	Hier-nu-maals	De Opstand	Vol Sap
Circe Frans Piet	't Hoekje Om	Orca	Voor Anker
Cornelia	Huize Staetekiet	Pancho	De Voskes
Cumulus	I&I	Parbleu	Waaromookniet
Dam Hotel	Iks	Pas ingezaaid	'k Wee niet
Den Dulck	In Gesprek	Patria	De Witte Laars
Diep Dallas	't Kan	Pimpernel	Witte Willum
Donderwolk	Kariboe	Poeh Beertje	Woongoed
Droesjba	't Klapstuk	Portiuncula	Woonrijk
Dwars	De Kluis	Punt Uit	Zembla
Een Frisse Wind	Kluit	De rode Mier	Zoef
Eigen wijs	De Knoop	De Rode Beuk	De Zoete Inval
Estrella Jamjebie	Kogelgieterij	Rouwfaser	't Zonnebloemeke
Familie Fleuren	Kollage	S Vijf	De Zwarte
De Gang	Koop-a-cabane	Saaam	Zweistein
Géfrem	Kromgelegen	Samen Sterk	De Zwelgbast



## Bijlage B

---

### Definities van woongroepen in de literatuur

Bijlage bij hoofdstuk 2

---

Vrijwel elk onderzoek over woongroepen presenteert wel een eigen definitie van de woongroep of van wonen in groepsverband. Zelden wordt hierbij commentaar geleverd op door anderen gebruikte definities. Het feit dat het meeste onderzoek in het zogenaamde grijze circuit van nota's en skripties verschijnt en dus geen ruime verspreiding kent, is hier ongetwijfeld debet aan.

De in deze bijlage opgenomen definities zijn gerangschikt naar het jaar waarin ze gepubliceerd zijn.

*Koschorke (1976, 16):*

Kommune of woongemeenschap of familiale woongroep:

- minstens drie volwassen leden;
- tenminste één kind;
- alle volwassen leden nemen deel aan de opvoeding van de kinderen, en dragen daarvoor verantwoordelijkheid.

*Definitie van de Landelijke Vereniging Centraal Wonen dd. mei 1978. Tevens in: Bouwstenen voor woongroepen (1980, 12):*

'Groepswonen' (Centraal Wonen en woongemeenschappen) is een wijze van wonen waarbij bewoners - tenminste 3 volwassenen - elkaar hebben gekozen om op basis van gelijke rechten een aantal woofuncties te delen.

*Verslag Woongroep-enquête Bottendaal (1979):*

Een woongroep is een woongroep als men zich als een woongroep beschouwt of daar in ieder geval over na wil denken.

*Korczak (1979, 34):*

Wohnkollektive sind eine Lebensform, in der mindestens drei nicht-verwandte Mitglieder verantwortlich einen gemeinsamen Haushalt führen.

*Verslag woonwensenonderzoek (1980):*

Iedere groep mensen die samenwoont en zichzelf een woongroep vindt, is voor ons een woongroep.

*De Leeuw-Hartog (1980, 1):*

Groepen van minstens drie volwassenen (minimaal twee huishoudens bij toetreding tot de groep) indien een gemeenschappelijke huishouding wordt nagestreefd en de betrokkenen in één of meer aaneengesloten panden zijn gehuisvest. Eveneens tot deze

kategorie worden gerekend die afzonderlijk een pand hebben betrokken doch in de loop der tijd een gezamenlijke huishouding hebben opgebouwd.

*Aalbers e.a. (1980):*

Elke gemeenschap van drie of meer volwassenen (al of niet met kinderen) die er bewust voor kiezen om samen te wonen in één en dezelfde woning, daarbinnen een aantal voorzieningen gemeenschappelijk gebruiken en tot op zekere hoogte een gemeenschappelijke huishouding voeren (1980, 3).

Een woongroep is geen 'vrij huis': meer betrokkenheid.

Een woongroep is geen gezin: meer omgangsvrijheid.

De groep is overzichtelijk, ieders activiteiten kunnen bijgehouden worden, er kan voor gekookt worden, er kunnen relaties met enige diepgang onderhouden worden (dus niet te groot).

De groep is niet exclusief (dus meer dan twee volwassenen).

De woongroep houdt het midden tussen ongebondenheid en het teveel claimen van elkaar, tussen vrijheid en inperking, tussen vrijblijvendheid en verantwoordelijkheid, tussen oppervlakkigheid en afhankelijkheid: gemeenschappelijkheid zonder het zich geheel richten op anderen (1980, 185).

Een woongroep is een groep van ongeveer drie tot acht personen die samen in één huis wonen, daarin een gemeenschappelijke huishouding voeren en op een niet-geinstitutionaliseerde manier vanuit een gelijkwaardige positie met elkaar omgaan, waarbij sprake is van een emotionele verbondenheid (1980, 186).

De leefsituatie van de woongroep heeft een niet-systematisch karakter (structuur) wat de herkenbaarheid en het onder één noemer brengen bemoeilijkt (1980, 186).

*Dijkhuis (1980):*

Een kommune of woongemeenschap is een groep van mensen die met elkaar wonen (eventueel ook werken), samen een huishouding vormen en voeren en zodoende proberen een andere vorm te ontwikkelen voor de gebruikelijke manieren van samen wonen, met name voor het kerngezin.

Kenmerkend is:

- de aanwezigheid van meer dan twee volwassenen die zich allen bezig houden met de opvoeding van eventueel aanwezige kinderen;
- dat alle volwassenen en alle kinderen emotioneel contact met elkaar kunnen hebben;
- een grootte variërend van drie tot vijftientig volwassenen;
- het samenwonen is gebaseerd op vrije keuze en niet op bloedverwantschap.

*Wonen met gemeenschappelijke voorzieningen (1980, 20):*

Een woongroep is een groep mensen die 5-10 jaar gebruik wil maken van woonruimte met gemeenschappelijke voorzieningen.

*Meer huizen voor groepen (1981, 17):*

Onder woongroepen verstaan we hier het samenwonen van meer dan twee volwassenen (evt. met kinderen) die er bewust voor hebben gekozen om in een huis te wonen.

*Rijnen (1981, 11):*

Een groep van drie of meer volwassenen, met of zonder kinderen, die zichzelf niet als een gezin beschouwt (een gezin kan echter wel deel uitmaken van een woongroep) en die kiezen voor een bepaalde vorm van gemeenschappelijkheid in het wonen. Ze doen dit voor langere of onbepaalde tijd, in één of meerdere bijeen gelegen panden. Daarbij voeren ze in bepaalde mate een gemeenschappelijke huishouding en gebruiken bepaalde ruimtes en voorzieningen gemeenschappelijk.

*Schoof e.a. (1981, 15):*

Een woongroep is een groep van minstens drie volwassenen, eventueel met kinderen, die ervoor kiezen met elkaar samen te wonen in één woning op basis van gelijke rechten, waarbij ze gebruik (kunnen) maken van gemeenschappelijke voorzieningen en een gemeenschappelijke huishouding voeren.

*Verslag van de enquête over wonen in groepen (1981):*

Een woongroep is een huishouden van minimaal drie volwassenen die in hun woonsituatie ruimtes en voorzieningen gemeenschappelijk willen gebruiken en dit ook daadwerkelijk doen.

*Wonen in meervoud (1981, 11):*

De typische kenmerken van woongroepen zijn:

- gemeenschappelijke voorzieningen;
- integratie van verschillende typen huishoudens;
- integratie met de omliggende bebouwing en bewoners;
- flexibele bouwvormen;
- bewonersparticipatie in alle fasen van planvoorbereiding en bewoning.

*Wannyn (1981, 2):*

Kenmerken van wonen in groepsverband zijn:

- drie of meer volwassenen die samenwonen op basis van gelijke rechten;
- de bewoners kiezen zelf met wie ze (gaan) wonen;
- de bewoners hebben besef van een 'wij-gevoel', ze zijn onderling betrokken;
- de bewoners kiezen voor het wonen in een groep;
- bepaalde ruimten en/of voorzieningen worden gemeenschappelijk gebruikt. Daarnaast kunnen al dan niet privé-ruimten en/of voorzieningen bestaan.
- voor de gemeenschappelijke ruimten en/of voorzieningen draagt men gezamenlijk verantwoordelijkheid.

*Woonruimteverordening gemeente Amsterdam (ca. 1981):*

Een meerpersoonshuishouden is een (voorgenomen) samenlevingsverband, waarvan tenminste drie personen van 18 jaar en ouder deel uitmaken, terwijl tussen die personen geen ouder-kindrelatie bestaat.

*Jansen (1981-dl. I, 1):*

Een woongroep is een groep van minstens drie volwassenen die samen een huis bewonen en minstens geregeld samen eten.

*Kuiper & Wachter (1982):*

Een (voorgenomen) samenlevingsverband van minstens drie volwassenen die geen familierelatie hebben, die in één huis wonen en een gemeenschappelijke huishouding voeren. Er is sprake van een bewuste keuze voor het wonen in een groep.

*Weggemans (1982, 43):*

Wonen in groepsverband is het vormgeven aan *duurzame* relaties met mensen, waarmee geen gezins- of familierelatie bestaat, binnen een *ruimtelijke structuur*; de basis voor deze relaties is noch economische noodzaak, noch fysieke nabijheid, maar vooral *sympathie*; met de anderen worden *aktiviteiten* ondernomen die uit de gezins- of huishoudenfuncties voortvloeien.

*Oomes-Van Alphen (1982,22):*

Centraal Wonen is een woonvorm welke probeert een antwoord te geven op de steeds verder voortschrijdende isolatie van verschillende groepen in onze samenleving (met nadelige gevolgen als vereenzaming, beperking van ontplooiingskansen, versmalling van



gezichtsveld), een wijze van wonen die het scheppen en uitbreiden van sociale contacten en hulp tussen huishoudens uit verschillende maatschappelijke groepen mogelijk maakt en dat met behoud van onafhankelijkheid en eigenheid van de deelnemende eenheden.

*Poldervaart e.a. (1983, 11):*

Een woongroep bestaat uit drie of meer zelfstandige personen, eventueel met kinderen, die een primair samenlevingsverband vormen als alternatief voor meer traditionele woon- en leefvormen. Dit houdt in dat: de groepsleden hiervoor min of meer bewust hebben gekozen; dat er sprake is van territoriale verbondenheid; zaken die het wonen betreffen onder de gezamenlijke verantwoordelijkheid vallen; de groep één of enkele gemeenschappelijke ruimten en/of voorzieningen heeft; één of meer huishoudelijke taken die in het gezin worden uitgevoerd, door de groep zijn overgenomen.

*Van de Kar & Goessen (1983, 6):*

Een woongroep bestaat uit minimaal drie personen, die samen geen gezin vormen en in een bepaalde mate er een gemeenschappelijke huishouding (regelmatig samen eten) op na houden. De groep moet bovendien een zekere duurzaamheid bezitten (langer dan drie maanden willen bestaan).

*Nota Wonen in groepsverband (1984):*

Vanuit de bewoners: Van een groepshuishouden is sprake wanneer tenminste drie personen, die recht kunnen doen gelden op zelfstandige woonruimte (18 jaar en ouder) ervoor kiezen (of gekozen hebben) in een groepsverband te wonen, waarbij een aantal voorzieningen gemeenschappelijk gebruikt worden en er tot op zekere hoogte een gezamenlijke huishouding gevoerd wordt. [...] Ook gezinnen kunnen deel uit maken van een groep of zelf een woongroep vormen (bijvoorbeeld een meergeneratiegezin). Uitdrukkelijk heeft de werkgroep in de definitie ervoor gekozen toevoegingen als 'niet in gezinsverband wonen' of 'niet in familieverband wonen' weg te laten (1984, 4).

Vanuit de woonruimte: Wonen in groepsverband is te zien als een wijze van wonen, waarbij de bewoners (tenminste drie personen) naast gemeenschappelijk gebruik van ruimten en voorzieningen elk (d.w.z. elk subhuishouden) de beschikking heeft over een 'volwaardige' privé-ruimte (1984, 5).

*Bolt (1984, 23):*

Een woongroep is een primair groepshuishouden dat is samengesteld uit drie of meer volwassenen die - met of zonder kinderen - op basis van vrije keuze samenwonen en op zijn minst in zoverre een gemeenschappelijke huishouding voeren dat zij regelmatig samen warm eten, en die door middel van dit samenwonen pogen vriendschapsbanden te ontwikkelen of te behouden, waarbij de volwassenen afkomstig zijn uit meer dan twee ouderlijke gezinnen.

*Boelhouwer (1984, 32):*

Onder woongroepen verstaan wij in dit onderzoek groepen van minstens drie volwassenen die samen een huis (...) bewonen, geregeld samen eten en zichzelf als woongroep beschouwen.

*Woonwensen van woongroepen (1984, 3):*

Een woongroep bestaat uit tenminste 3 personen die er voor kiezen of gekozen hebben in een groepsverband te wonen, waarbij een aantal voorzieningen gemeenschappelijk gebruikt worden en er tot op zekere hoogte een gezamenlijke huishouding gevoerd wordt.

*Kleine gids voor de voordeurdeur (1985, 9):*

Drie of meer personen die elkaar vrijwillig uitgekozen hebben en op basis van gelijke rechten één of meer woonfuncties delen. Een echte gemeenschappelijke huishouding is het niet.

*Financiering van woonverenigingen (1985, 6):*

Een groep mensen die gezamenlijk een huis bewoont, en wel zodanig dat een aantal van de tot het wonen behorende activiteiten plaats vindt in gemeenschappelijke ruimtes.

*Bruikbaarheidsonderzoek groepswoningen Amsterdam (1985, 2):*

Onder een woongroep wordt (...) verstaan tenminste drie volwassenen die elk een eigen huishouden voeren. Per groep kan de mate van gemeenschappelijkheid variëren.

*Handleiding groepshuisvesting (1986):*

Groepswonen is een woonvorm waarbij een aantal volwassenen (met hun eventuele kinderen) elkaar hebben uitgekozen om op basis van gelijk rechten een aantal woonfuncties te delen (1986, 10). Een woongroep is geen meerpersoonshuishouden maar een samenstel van huishoudens, waarin de afzonderlijke huishoudens geen (financiële) verantwoordelijkheid voor elkaar dragen (1986, 11).

*Van Eck & Kapteijns (1988, 10):*

Alle woonvormen waarbij sprake is van gemeenschappelijke (woon-)activiteiten en gemeenschappelijk gebruik van (woon-)voorzieningen.

## Bijlage C

### Een empirische typologie m.b.v. faktoranalyse

Bijlage bij hoofdstuk 2

In de onderzoeksrapporten van Jansen (1981-1986) wordt op diverse plaatsen melding gemaakt van samenhangende kenmerken van woongroepen. Via een op mijn verzoek door hem uitgevoerde faktoranalyse op een aantal achtergrondkenmerken in zijn databestand van Nederlandse woongroepen, is nagegaan of er wellicht sprake zou zijn van een clustering van variabelen waarmee woongroepen van elkaar onderscheiden zouden kunnen worden.

In de onderstaande tabel zijn de resultaten van de faktoranalyse weergegeven. De faktoranalyse is uitgevoerd met 14 variabelen. Er is paarsgewijze uitsluiting van gevallen met ontbrekende gegevens toegepast. Het ging om een principale komponentenanalyse, waarbij een sterke eerste faktor te voorschijn kwam. Deze eerste faktor verklaarde bijna 26% van de variantie in de veertien variabelen. Een overzicht van de ladingen van de verschillende variabelen op deze faktor is in de onderstaande tabel opgenomen.

De variabelen die in Tabel II.1 in hoofdstuk 2 staan vermeld, zijn de variabelen met een lading van  $\geq .50$ .

**TABEL C.1 RESULTATEN FAKTORANALYSE**

faktor	eigenwaarde	perc. var.	cum. perc.
1	3.63	25.9	25.9
2	1.90	13.6	39.5
3	1.41	10.0	49.5
4	1.13	8.1	57.6



<b>variabele</b>	<b>lading faktor 1</b>	<b>hoge score betekent</b>
gem. leeftijd leden	.75	<i>ouder dan 30</i>
ontstaanswijze	.66	<i>als groep</i>
koop-/huurhuis	.64	<i>koophuis</i>
ratio paren/alleenstaanden	.52	<i>meer paren</i>
werken/studeren	.65	<i>werken</i>
wel/geen doel	.43	<i>wel doelen</i>
aantal doelen	.48	<i>veel doelen</i>
huish. organisatiegraad	.37	<i>veel afspraken</i>
financiële org. graad	.50	<i>veel kollektief</i>
kollektief gebruik	.29	<i>veel gemeenschappelijk</i>
spelletjes doen	-.05	<i>vaak spelen</i>
vergaderen	.41	<i>vaak vergaderen</i>
samen uitgaan	-.18	<i>vaak uitgaan</i>
openheid	-.66	<i>open</i>

---

Op basis van de resultaten van deze faktoranalyse is de in hoofdstuk 2 gepresenteerde typologie gekonstrueerd. De bij een lage resp. hoge skore op elke variabele met een lading van  $\geq .50$  horende betekenis is in tabel II.1 vermeld. Hoeveel van de door Jansen onderzochte groepen tot één van de in deze tabel beschreven typen behoren, kon ik op grond van het mij beschikbare materiaal niet nagaan.

## Bijlage D

---

### Verdeling steekproef over Nederland

Bijlage bij hoofdstuk 4

---

Op basis van de gegevens van Jansen (1981) is het proportionele aandeel van de in het onderzoek betrokken steden in het totale aantal woongroepen in Nederland vastgesteld. Het gewenste aantal adressen (ca. 250) is vervolgens overeenkomstig deze proporties verdeeld over de steden. Van de 445 beschikbare adressen uit het telefoonboek is daarna met behulp van randomgetallen een zodanige steekproef getrokken (random met teruglegging) dat het gewenste aantal adressen per stad verkregen werd. In sommige steden overtrof dit aantal het aantal feitelijk beschikbare, zodat een steekproef overbodig was. Er werden 214 adressen getrokken. Door dubbeltrekkingen verminderde dit aantal tot het uiteindelijke aantal: 180. In Tabel D.1 is in de achtereenvolgende kolommen het verloop van de steekproefprocedure weergegeven. In kolom F is het uiteindelijke resultaat en de verdeling daarvan over de steden af te lezen.

TABEL D.1 VERDELING STEEKPROEF OVER NEDERLAND

	A	B	C	D	E	F
Amsterdam	400	8,3	43	21	21	16
Arnhem	131	2,7	4	7	4	4
Breda	146	3,0	2	8	2	2
Delft	161	3,4	8	8	8	8
Eindhoven	560	11,8	29	29	29	29
Enschede	280	5,8	5	15	5	5
Hengelo			1			
Sittard			1			
Groningen	160	3,3	14	8	8	7
Den Haag	100	2,1	9	5	5	4
Den Bosch	80	1,7	12	4	4	4
Leiden	117	2,4	4	6	4	4
Nijmegen	1080	22,5	117	54	54	41
Rotterdam	117	2,4	14	6	6	5
Tilburg	600	12,5	16	31	16	16
Utrecht	640	13,3	152	33	33	27
Wageningen	240	5,0	14	13	13	8
	-----	-----	---	---	---	---
	4.812	99,9%	445	250	214	180

KOLOM A = absoluut aantal volgens onderzoek Jansen;

KOLOM B = relatief aantal volgens onderzoek Jansen;

KOLOM C = aantal volgens telefoonboek 1987;

KOLOM D = gewenste verdeling op basis van steekproefgrootte van 250

KOLOM E = beschikbaar aantal adressen

KOLOM F = gerealiseerde steekproef na aftrek dubbeltellingen.



## Bijlage E

### Eerste vragenlijst

Bijlage bij hoofdstuk 4

In deze bijlage is de tekst van de vragenlijst weergegeven die in het voorjaar van 1987 gebruikt is om na te gaan of op een bepaald adres uit het telefoonboek ook feitelijk van een woongroep sprake was en zoja, welke algemene kenmerken de woongroep bezat en welke interne regelingen en afspraken er zoal bestonden. Op basis van de scores van de woongroepen op een aantal vragen uit deze vragenlijst heeft de selectie voor de interviews plaats gevonden.

Over de resultaten van deze selectie is in hoofdstuk 4 gerapporteerd.

Bij de in deze bijlage weergegeven vragen staan telkens *kursief* enkele resultaten weergegeven. Meestal betreft dat de rechte tellingen, soms een gemiddelde of mediaan. De percentages hebben steeds betrekking op het aantal van 71 woongroepen. De vragen in het B-gedeelte van de vragenlijst, waren oorspronkelijk allemaal open vragen. De achteraf gekodeerde antwoordcategorieën zijn *kursief* weergegeven.

#### VRAGENLIJST WOONGROEPENONDERZOEK

Door middel van deze vragenlijst probeer ik een beeld te krijgen van de manier waarop het dagelijks leven in woongroepen geregeld is. Omdat woongroepen *onderling nogal verschillen, kan het zijn dat vragen niet precies aansluiten op jouw situatie*. Probeer desondanks toch de vragen zo volledig mogelijk te beantwoorden en gebruik de ruimte onderaan elke pagina voor eventuele aanvullingen. Waar al antwoorden voorgedrukt zijn, kan volstaan worden met het aankruisen van het meest passende antwoord.

#### EERST EEN AANTAL ALGEMENE VRAGEN OVER DE WOONGROEP

##### **a1. Wat is de samenstelling van de groep?**

aantal vrouwen:	(gem. 2.5);	}	leeftijden: (18-74 jaar);
aantal mannen :	(gem. 2.5);		
aantal kinderen:	(gem. 0.1),		leeftijden: (0-18 jaar);
aantal (echt)paren:	(gem. 0.4);		
aantal alleenstaanden:	(gem. 4.3);		

**a2. Hoe lang bestaat de groep al in de huidige samenstelling?**  
(gem. 1.7 jaar);

**a3. Hoe lang woont er al een woongroep in het huidige pand?**  
(gem. 6.2 jaar);

**a4. Wie is de eigenaar van het huis?**

- [54%] gemeente/woningbouwvereniging/stichting studentenhuisvesting of andere instelling zonder winstoogmerk
- [16%] een willekeurige partikulier of rechtspersoon
- [ 0%] een goede kennis of familielid
- [10%] één of meer groepsleden of ex-groepsleden
- [ 7%] de groep als geheel
- [14%] anders, bijv. overkoepelende vereniging (Nijmegen)

**a5. Het huis is:**

- [35%] gehuurd per kamer of verdieping
- [ 7%] gehuurd door een hoofdhuurder
- [28%] gehuurd door de groep als geheel
- [ 4%] gekraakt
- [25%] gekocht

**a6. Is er een gemeenschappelijke (woon)keuken?**

- [97%] ja
- [ 3%] nee

**a7. Is er een gemeenschappelijke woonkamer?**

- [69%] ja
- [31%] nee

**a8. Welke van de volgende omschrijvingen is het meest van toepassing op jouw woongroep (niet meer dan één antwoord aankruisen, s.v.p.)?**

- [73%] een groep mensen (voornamelijk alleenstaanden) die voor onbepaalde tijd samenwoont; er wordt gezamenlijk gegeten; daarnaast worden incidenteel nog andere activiteiten samen ondernomen; slechts af en toe verhuist er iemand uit de groep.
- [23%] een groep mensen (meestal alleenstaanden) die voor een bepaalde tijd (bijvoorbeeld zolang de studie duurt) samenwoont en gezamenlijk eet; regelmatig verhuist er iemand uit de groep.
- [ 4%] een groep mensen (alleenstaanden, stellen en soms ook kinderen) die van plan is voor een lange tijd samen te wonen en een gemeenschappelijke huishouding heeft; wanneer er kinderen zijn wordt de verzorging daarvan (deels) als een gemeenschappelijke taak gezien; soms heeft de groep een gemeenschappelijk doel of een centrale gemeenschappelijke activiteit (bijvoorbeeld werk).

TOELICHTING:

Er zijn verschillende manieren om via een vragenlijst een beeld van het dagelijks leven van woongroepen te krijgen. Eén daarvan is het inventariseren van regelingen en afspraken die gemaakt zijn om het dagelijks leven in huis goed te laten verlopen. Het tweede deel van deze vragenlijst gaat over de 'regelingen' die in jouw groep gelden. Onder 'regelingen' versta ik afspraken die door de groepsleden gezamenlijk gemaakt zijn; soms zijn ze schriftelijk vastgelegd, soms alleen mondeling afgesproken; soms zijn ze in een bijeenkomst met alle groepsleden gezamenlijk tot stand gekomen, soms ontstaan ze haast vanzelf; in ieder geval is het zo dat alle leden van de groep erop aangesproken kunnen worden. Je moet dus tegen iemand die er zich niet aan houdt, kunnen zeggen: "Ja, maar we hadden toch afgesproken, dat ..." of: "Volgens onze afspraak moet jij vandaag ...".

Ik zou graag een zo volledig mogelijk overzicht willen hebben van de in jouw huis geldende regelingen en afspraken. Het gaat hierbij dus alleen om regelingen en afspraken die voor iedereen in de groep gelden.

Hieronder staan een aantal onderdelen van het dagelijks leven waarvan ik verwacht dat er een regeling voor bestaat. Geef telkens kort aan hoe de betreffende regeling er uit ziet.

Voorbeeld:**b3. Hoe is het mee-eten van gasten geregeld?**

mogelijk antwoord: intekenen op eetlijst; niet meer dan twee gasten per keer; wordt verrekend met degene die kookt.

---

**b8. Is er een schoonmaakregeling?**

mogelijk antwoord: iedereen houdt zelf privé-ruimte schoon; daarnaast heeft iedereen een vaste wekelijkse taak in de gemeenschappelijke ruimte(n); elk half jaar wisselt deze taak.

---

**b14. Hoe worden de woonlasten verdeeld?**

mogelijk antwoord: naar grootte van de privé-vertrekken.

---

Mocht voor een bepaald thema geen regeling bestaan of het thema niet op jouw groep van toepassing zijn, dan kan dat bij elke vraag aangegeven worden.



# EN DAN NU DE VRAGEN OVER REGELINGEN EN AFSPRAKEN

## **b1. Wie kookt er als er gezamenlijk warm gegeten wordt?**

- [76%] *om beurten, volgens een rooster, enz.*
- [21%] *wisselend, wie kan, wie zin heeft, ongeregeld, enz.*
- [ 3%] *anders*

## **b2. Wie doet de afwas?**

- [78%] *degenen die niet gekookt hebben*
- [ 9%] *degene die gekookt heeft*
- [ 6%] *volgens rooster of schema*
- [ 6%] *ongeregeld, wie zin heeft*
- [ 3%] *anders*

## **b3. Hoe is het mee-eten van gasten geregeld?**

- [34%] *wordt verrekend via geld of kookbeurt*
- [49%] *wordt niet verrekend c.q. alleen gemeld*
- [17%] *dit is niet geregeld*

## **b4. Bestaan er afspraken over de kwaliteit van het eten? (bijv. vegetarisch, geen diepvries, enz.)**

- [59%] *er worden kwaliteitsnormen aangegeven*
- [41%] *er worden geen kwaliteitsnormen aangegeven*
- [30%] *er wordt rekening gehouden met individuele wensen*
- [70%] *het rekening houden wordt niet genoemd*

## **b5. Eten de kinderen apart of met de volwassenen mee?**

- [ 0%] *ja, de kinderen eten apart*
- [ 7%] *nee, de kinderen eten niet apart*
- [93%] *dit is niet van toepassing*

## **b6. Wie doet de dagelijkse en de wekelijkse boodschappen?**

- dagelijkse boodschappen:* [90%] *degene die kookt*
- [10%] *anders/niet geregeld*

- wekelijkse boodschappen:* [11%] *vaste taak*
- [48%] *bij toerbeurt*
- [41%] *dit is niet geregeld*

## **b7. Hoe worden de kosten van het eten verrekend?**

- [34%] *naar verbruik per maaltijd*
- [61%] *hoofdelijk omgeslagen, bijv. via huishoudpot*
- [ 6%] *anders/niet geregeld*

## **b8. is er een schoonmaakregeling?**

- [41%] *volgens een roulerend rooster*
- [35%] *volgens een vast rooster*
- [17%] *ongeregeld, naar eigen inzicht*
- [ 7%] *anders (bijv. een werkster)*

**b9. En de was? Bestaan daar afspraken over?**[ 4%] *de was is een gemeenschappelijke taak*[14%] *iedereen wast zelf, maar neemt indien mogelijk de gemeenschappelijke was of was van anderen mee*[82%] *iedereen wast zelf c.q. is niet geregeld***b10. Hebben jullie een klussenregeling?**[14%] *volgens een bepaald rooster (bijv. 1 x per maand)*[16%] *vaste taak voor één of meer personen*[70%] *naar eigen inzicht en vermogen, niet geregeld***b11. Hoe worden de abonnements- en gesprekskosten van de telefoon verrekend?**[80%] *abonnement delen en tikken naar gebruik betalen*[17%] *alles hoofdelijk omslaan*[ 3%] *anders***b12. Hoe worden de kosten van drank (bier, wijn, fris) verrekend?**

	{ [34%] <i>via huishoudpot</i>
<i>frisdrank</i>	{ [11%] <i>via verbruikslijst of drankpot</i>
	{ [55%] <i>geen gemeenschappelijke regeling</i>

	{ [18%] <i>via huishoudpot</i>
<i>bier</i>	{ [35%] <i>via verbruikslijst of drankpot</i>
	{ [47%] <i>geen gemeenschappelijke regeling</i>

	{ [18%] <i>via huishoudpot</i>
<i>wijn, jenever, enz.</i>	{ [16%] <i>via verbruikslijst of drankpot</i>
	{ [66%] <i>geen gemeenschappelijke regeling</i>

**b13. Is er iets afgesproken over de kosten van duurzame gebruiksgoederen (wasmachine, tv, enz.)?**[59%] *aanschaf en onderhoud gemeenschappelijk*[11%] *aanschaf privé, maar onderhoud gemeenschappelijk*[ 3%] *aanschaf en onderhoud privé*[27%] *dit is niet geregeld***b14. Hebben jullie een of andere vorm van inkomensnivellering?**[17%] *ja*[83%] *nee***b15. Hoe worden de woonlasten (huur, rente, energie) verdeeld?**[54%] *woonruimte en energie hoofdelijk of naar inkomen*[29%] *woonruimte naar gebruik, energie hoofdelijk of naar inkomen*[16%] *woonruimte naar gebruik, energie naar gebruik*[ 1%] *anders*

**b16. Hoe is de zeggenschap over het pand verdeeld? (is bijv. iedereen (mede)-huurder c.q. (mede)-eigenaar; zijn er onderling hierop aanvullende afspraken gemaakt?)**

[83%] *gelijk verdeeld*

[ 9%] *officieel niet gelijk, officieus wel*

[ 9%] *ongelijk verdeeld*

**b17. Zijn privé-vertrekken onbeperkt toegankelijk voor anderen?**

[11%] *ja, zonder nadere voorwaarden*

[26%] *ja, onder bepaalde voorwaarden (bijv. kloppen)*

[54%] *nee*

[ 9%] *dit is niet geregeld*

**b18. Hebben de huidige bewoners voorrang als er een voor hen betere woonruimte vrijkomt?**

[76%] *ja*

[13%] *dit is niet geregeld*

[11%] *dit is niet van toepassing; alle ruimtes zijn gelijk*

**b19. Is er iets afgesproken over de minimale woonduur van groepsleden?**

[13%] *ja, er is een voorkeur voor langere bewoning*

[87%] *dit is niet geregeld; hoogstens via de formele opzegtermijn*

**b20. Krijgen groepsleden een financiële vergoeding bij vertrek?**

[33%] *ja, deel van bezit of vermogen*

[ 9%] *ja, anders*

[58%] *dit is niet geregeld*

**b21. Is er een regeling omtrent de selectie van nieuwe bewoners?**

[39%] *ja, met algemene stemmen*

[16%] *ja, met meerderheid van stemmen*

[ 9%] *anders geregeld*

[37%] *dit is niet geregeld*

**b22. Is het maximum aantal bewoners van het pand vastgelegd?**

[80%] *ja*

[20%] *dit is niet geregeld*

**b23. Hebben jullie een of andere gemeenschappelijke externe activiteit (werk, opvang, politieke actie, e.d.)?**

[23%] *ja*

[78%] *nee*

**b24. Is er een afspraak om vakantie en/of weekends (soms) gemeenschappelijk door te brengen?**

[ 3%] *ja, er is een vaste afspraak*

[97%] *dit is niet geregeld*



**b25. Is er iets afgesproken over het omgaan met problemen van of tussen groepsleden?**

[28%] *ja, er is een regeling (bijv. bespreken)*

[72%] *dit is niet geregeld*

**b26. Worden losse seksuele relaties tussen de groepsleden onderling geaccepteerd?**

[31%] *ja, in principe wel*

[ 4%] *nee, in principe niet*

[42%] *dit is niet geregeld*

[23%] *dit is niet van toepassing i.v.m. sekse-samenstelling*

**b27. Zijn er regelmatig huisvergaderingen?**

[25%] *ja, regelmatige vergaderingen*

[25%] *ja, maar alleen als er een aanleiding is*

[49%] *nee*

**b28. Heeft de groep rechtspersoonlijkheid als vereniging, stichting e.d.?**

[34%] *ja*

[66%] *nee*

**b29. Zijn er afspraken over de opvoeding en verzorging van evt. kinderen?**

[ 3%] *ja*

[ 6%] *nee*

[92%] *dit is niet van toepassing*

**b30. Hebben jullie afspraken over overlast veroorzakende hobby's van groepsleden (bespelen muziekinstrument e.d.)?**

[16%] *er is een vaste afspraak (bijv. na elf uur stil)*

[30%] *er is een globale afspraak (bijv. rekening houden)*

[55%] *nee*

**b31. Zijn er afspraken over het houden van huisdieren?**

[56%] *ja, bijv. omtrent aantal en verzorging*

[43%] *nee*

**b32. Hebben jullie nog regelingen of afspraken over onderwerpen die nog niet genoemd zijn?**

[39%] *ja, iets genoemd*

[61%] *nee*

**c1. Zou je in het kort kunnen aangeven welke algemene uitgangspunten jullie gehanteerd hebben bij het opstellen van de regelingen die hiervoor aan de orde gekomen zijn?**

*belang individu/groep:* { [17%] groepsbelang genoemd (bijv. continuïteit)  
 { [20%] afweging individu/groep  
 { [37%] individueel belang genoemd (bijv. vrijheid, starheid regelingen)  
 { [27%] niet genoemd

*uitgangspunt ontstaanswijze:* { [17%] belang van overeenstemming  
 { [14%] regelingen vanzelf ontstaan  
 { [69%] niet genoemd

*aard uitgangspunten:* { [18%] (voornamelijk) sociaal  
 { [ 6%] sociaal en economisch  
 { [38%] (voornamelijk) economisch/praktisch  
 { [38%] niet genoemd

**c2. Zijn de regelingen zoals die in jouw groep gelden:**

[ 7%] grotendeels schriftelijk vastgelegd?  
 [68%] grotendeels mondeling afgesproken?  
 [23%] ongeveer evenveel schriftelijk als mondeling afgesproken?  
 [ 3%] anders

**c3. Zijn de regelingen zoals die in jouw groep gelden:**

[34%] grotendeels 'vanzelf' ontstaan?  
 [32%] grotendeels in groepsbijeenkomsten afgesproken?  
 [31%] beide ongeveer evenveel?  
 [ 3%] anders

**d1. Na deze schriftelijke enquête wil ik met een klein aantal groepen nog een vraaggesprek houden. Ben je bereid daaraan mee te werken?**

[46%] ja } vergeet dan niet naam en adres bij vraag D3.  
 [26%] misschien } in te vullen!  
 [29%] nee

**d2. Heb je belangstelling voor een samenvatting van het eindverslag van dit onderzoek?**

[89%] ja | vergeet dan niet naam en adres in te vullen!  
 [11%] nee

**d3. Wil je in verband met een eventueel vervolgesprek of toezending van een samenvatting van het eindverslag hieronder je naam en adres invullen?**

[...]

**d4. Heb je nog op- of aanmerkingen die voor het onderzoek van belang zouden kunnen zijn?**

[...]

## Bijlage F

### Resultaten latente klassenanalyse

Bijlage bij hoofdstuk 4

In onderstaande tabel zijn de resultaten van de latente klassenanalyse weergegeven. Latente klassenanalyse heeft tot doel een aantal in een onderzoek voorkomende variabelen te reduceren tot één achterliggende (theoretische) variabele. In tegenstelling tot bijvoorbeeld faktoranalyse stelt LCA (Latent Class Analysis) geen eisen aan het meetniveau van de variabelen. Een nominaal meetniveau zoals dat in dit onderzoek regelmatig voorkomt, levert dus geen problemen op.

**TABEL F.1 GESCHATTE RELATIEVE LATENTE FREKWENTIES**

	K	±	I
1. Wie kookt er?	.87	.79	.40
2. Verrekening kosten?	.69	.68	.00
3. Omgaan met problemen?	.73	.19	.00
4. Huisvergadering?	.88	.48	.00
5. Afweging belangen?	.83	.43	.34
6. Vastlegging?	.89	.17	.00
7. Ontstaan regelingen?	1.00	.67	.00

In de tabel is aangegeven met welke kans een woongroep die het predikaat 'kommunikatief' (K), 'neutraal' (±) **respektievelijk** 'instrumenteel' (I) **gekregen heeft, een kommunikatief** antwoord op de betreffende vraag zal geven. In de tekst van hoofdstuk 4 is te vinden wat precies als een kommunikatief antwoord beschouwd is. In de meest ideale situatie is de kans bij kommunikatieve groepen op een kommunikatief antwoord 1.00 en bij instrumentele groepen 0.00. Logisch volgt daaruit dat de kans op een instrumenteel antwoord bij kommunikatieve woongroepen idealiter 0.00 en bij instrumentele groepen 1.00 is.

Uit de tabel valt o.a. af te lezen dat kommunikatieve groepen met een kans van 87% een vast kookrooster hanteren (= een kommunikatief antwoord), terwijl de kans daarop bij instrumentele groepen 40% bedraagt. Verder hebben alle kommunikatieve groepen hun afspraken in groepsbijeenkomsten gemaakt (= een kommunikatief antwoord), terwijl bij alle instrumentele groepen de regelingen 'vanzelf' ontstaan (= een instrumenteel antwoord).

Voor alle variabelen daalt, zoals verwacht, de kans op een kommunikatief antwoord van links naar rechts in de tabel.

De latente rationaliteitsvariabele bestaat uit drie klassen die als respektievelijk 'kommunikatief', 'neutraal' en 'instrumenteel' geïnterpreteerd zijn. De geschatte relatieve frekwenties voor deze



drie klassen zijn respectievelijk 21%, 68% en 11%. De neutrale middenklasse is dus qua omvang het grootste. De konklusie die hieruit getrokken kan worden is dat de kommunikatieve en de instrumentele klasse extremen vormen op de onderzochte dimensie. Gegeven de doelstelling van dit onderzoek is dit een duidelijk voordeel, omdat verwacht mag worden dat de beide typen ook bij nader onderzoek helder van elkaar te onderscheiden zijn.

De toetsing van het totale theoretische model aan de empirisch waargenomen frekwenties van de zeven afhankelijke variabelen, leverde in de in Tabel F.2 vermelde resultaten op.

De uitkomsten van de berekeningsprocedure bleken ook bij wijzigingen van de ingevoerde initiële parameters vrijwel identiek; zelfs het invoeren van random-schatters leverde geen wezenlijk ander beeld op.

Uit deze gegevens kan gekonkludeerd worden dat het geschatte model in voldoende mate past op de waargenomen frekwenties en de zeven variabelen dus gezien kunnen worden als indicatoren van één onderliggende latente variabele. Deze variabele is vervolgens gebruikt als basis voor de klassifikatie van de aan het onderzoek deelnemende groepen.

**TABEL F.2 TOETSINGSGEGEVENS LATENTE KLASSENANALYSE**

---

1-E	= 0.94
Pearson's $\chi^2$	= 150.8 ; $p(x) = 0.78$
Likelihood $\chi^2$	= 108.6 ; $p(x) = 1.00$
Aantal vrijheidsgraden	= 165

---

## Bijlage G

### Achtergrondkenmerken van kommunikatieve en instrumentele groepen

Bijlage bij hoofdstuk 4

Met behulp van latente klassenanalyse en diskriminantanalyse zijn in totaal 26 woongroepen als 'kommunikatief' (15) dan wel 'instrumenteel' (11) getypeerd.

**TABEL G.1** ACHTERGRONDKENMERKEN VAN GEÏNTERVIEWDE RESP. (GESELEKTEERDE) GROEPEN

	kommunikatieve groepen		instrumentele groepen	
aantal groepen	6	(15)	4	(11)
gemiddelde leeftijd	30.6	(31.6)	23.2	(25.1)
gemiddelde groeps grootte	6.0	(6.5)	5.5	(4.6)
bestaansduur groep in huidige samenstelling	1.5	(1.7)	0.75	(1.2)
% koopwoningen	67	(33)	0	(9)
% met gemeenschappelijke woonkamer	100	(80)	25	(55)

Van deze 26 groepen kwamen 16 om verschillende redenen niet in aanmerking voor een interview (Zie hoofdstuk 4). In Tabel G.1 is aangegeven in welke mate de resterende 10 geïnterviewde groepen verschillen van de oorspronkelijke 26 geselecteerde, zodat een beeld verkregen kan worden van de selektiviteit van de uitval. De gegevens van de oorspronkelijk geselecteerde groepen staan tussen haakjes.

Op drie van de vijf achtergrondkenmerken zijn de verschillen tussen kommunikatieve en instrumentele groepen door de uitval groter geworden (gemiddelde leeftijd, % koopwoningen en aanwezigheid gemeenschappelijke woonkamer), bij één is het verschil niet meer significant (groeps grootte) en bij één is er geen verandering opgetreden (bestaansduur in huidige samenstelling). Al met al zijn de veranderingen echter niet zodanig dat er voor de verdere analyse rekening mee gehouden hoeft te worden.

## Bijlage H

### Vragenschema interviews

Bijlage bij hoofdstuk 4

In deze bijlage is het vragenschema opgenomen dat dienst heeft gedaan als leidraad bij de interviews met kommunikatieve en instrumentele woongroepen.

#### VRAGENSHEMA INTERVIEWS

##### 1 Introductie

- Doel, opzet en werkwijze van onderzoek.

##### 2 Algemene vragen

- Voorgeschiedenis van de woongroep. Kenmerken van de huidige bewoners (bezigheden, opleiding, inkomen, onderlinge relaties). Kenmerken van het huis (gemeenschappelijk, privé, ontstaan van ruimteverdeling, woonlasten).

##### 3 Het avondeten

- Hoe vaak is avondeten gemeenschappelijk? Hoe verloopt het koken en eten? Boodschappen doen? Wie eet mee? Gasten? Smaakverschillen? Hoe laat eten? Vast tijdstip? Gesprekken tijdens eten? Waarover? Afwassen? Wie? En als iemand vroeg weg moet? Gezamenlijk koffie drinken? Waar? Verrekening kosten? Gasten?
- Hoe is regeling ontstaan? Veranderingen in patroon in vergelijking met vroeger? Hoe funktioneert de regeling nu? Hoe is regeling vastgelegd? Is er een huishoudelijk reglement o.i.d.? Tolerantie? Sankties? Ideeën over verbetering?
- Waarom is het avondeten zo geregeld? Wat zijn voor- en nadelen van deze regeling?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - meer/minder gemeenschappelijk eten;
  - wel/geen vast kookrooster;
  - wel/geen verrekening naar verbruik.

##### 4 Schoonmaken

- Hoe gebeurt het schoonmaken van gemeenschappelijke ruimten? Rooster? Hoe vaak? Gemeenschappelijke schoonmaakmiddelen?
- Hoe is regeling ontstaan? Wie heeft rooster opgesteld? Veranderingen in patroon sinds vroeger? Hoe funktioneert het nu? Tolerantie? Netheidsverschillen? Sankties? Ideeën over verbetering?



- Waarom is het schoonmaken zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - volgens rooster/ naar eigen inzicht;
  - vast resp. roulerend rooster;
  - betaalde kracht inhuren.

## 5 Was

- Geen gemeenschappelijke regeling? Aankoop waspoeder? Verrekening kosten waspoeder en wasmachine?
- Verandering in patroon sinds vroeger? Ideeën over verandering?
- Waarom is was zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen te overwegen?
  - gemeenschappelijke taak;
  - naar wasserij.

## 6 Klussen

- Welke regeling is er voor het verrichten van klussen? Hoe verloopt het klussen meestal?
- Hoe is regeling ontstaan? Veranderingen in patroon sinds vroeger? Ideeën over verbetering?
- Waarom is klussen zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - volgens rooster;
  - vaste taak, bijv. i.p.v. schoonmaak- of kookbeurt.

## 7 Telefoon

- Hoe is telefoongebruik geregeld? Aantal lijnen/toestellen? Verrekening kosten? Doorgeven boodschappen?
- Hoe is regeling ontstaan? Veranderingen in patroon sinds vroeger? Ideeën over verbetering?
- Waarom is telefoongebruik zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - alles naar verbruik (abonnement en gesprekken);
  - alles hoofdelijk omslaan (abonnement en gesprekken);
  - ieder eigen nummer en toestel.

## 8 Toegankelijkheid privé-ruimte

- Hoe verloopt het betreden van de privé-ruimte van anderen? Komt men vaak bij anderen? Ook 'op bezoek'? Zijn privé-ruimtes afsluitbaar? Zijn ze vaak op slot? Is er een verschil tussen woon- en slaapruiimte?
- Hoe is patroon ontstaan? Veranderingen sinds vroeger? Ideeën over verandering?
- Waarom is toegankelijkheid zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - geen privé-ruimte

## 9 Minimale woonduur

- Zijn er afspraken hierover gemaakt? Of verwachtingen? Is bekend of groepsleden bepaalde ideeën over woonduur hebben? Wat bepaalt de woonduur van groepsleden (baan/studie, huis, groep)?
- Veranderingen in patroon sinds vroeger? Ideeën over verandering?
- Waarom is minimale woonduur niet geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - opzegtermijn naar groep toe (dus los van evt. verhuurder);
  - geen verwachtingen.

**10 Omgaan met problemen van/tussen groepsleden**

- Wat gebeurt er bij problemen van of tussen groepsleden? Voorbeelden? Wie constateert problemen? Hoe lang duurt het voordat problemen manifest worden? Wordt er verschil gemaakt tussen soorten problemen?
- Hoe is patroon ontstaan? Veranderingen sinds vroeger? Ideeën over verandering?
- Waarom is dit zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - bespreken in huisvergadering
  - eigen verantwoordelijkheid betrekken.

**11 Huisvergaderingen/groepsoverleg**

- Zijn er huisvergaderingen? Worden algemene zaken onder het eten besproken? Hoe verloopt groepsoverleg? Regelmaat? Initiatief? Voorbereiding? Gespreksleiding? Besluitvorming? Vastlegging besluiten? Verschil in deelname tussen meer of minder verbaal georiënteerde mensen?
- Hoe is regeling ontstaan? Veranderingen in patroon sinds vroeger? Ideeën over verbetering?
- Waarom is overleg zo geregeld? Voor- en nadelen?
- Zijn alternatieve regelingen overwogen/te overwegen?
  - regelmatige huisvergadering;
  - alleen overleg bij aanleiding;
  - geen groepsoverleg.

**12 Overheidsregelingen**

- Is fiscale indeling in tariefgroep I resp. II relevant (>26 jaar)? Is behandeling als voordeurdelers relevant?
- Hoe worden groepsleden ingedeeld?
- Hebben groepsleden geprobeerd andere indeling te bewerkstelligen?
- Hoe kijkt groep aan tegen indeling als gemeenschappelijk huishouden? Verschil in opvattingen met overheid?
- Welke benadering wordt evt. als alternatief verkozen?

**13 Tenslotte**

- Nog aanvullingen? Wat vond men van gesprek?

## Bijlage I

---

### De tweede vragenlijst

Bijlage bij hoofdstuk 4

---

In deze bijlage is de tekst van de tweede vragenlijst weergegeven die in het najaar van 1987 aan de individuele leden van de in het onderzoek betrokken kommunikatieve woongroepen gestuurd is. De bedoeling van deze vragenlijst was na te gaan waar bij deze woongroepen de grenzen van de kommunikatieve rationaliteit liggen.

De resultaten van de vragenlijst zijn uitvoerig in hoofdstuk 4 aan de orde gekomen.

---

#### VRAGENLIJST WOONGROEPENONDERZOEK

---

In het begin van dit jaar heeft iemand van jullie woongroep een eerste vragenlijst ten behoeve van mijn woongroepenonderzoek ingevuld. In april/mei heb ik vervolgens met één of meer leden van de groep een interview gehouden. Ter afsluiting van het onderzoek wil ik je vragen deze (korte) vragenlijst in te vullen.

Het is van belang dat je daarbij vooraf geen overleg pleegt met de andere leden van de groep. Het gaat mij niet om de mening van de groep, maar om die van jezelf.

De vorige (groeps-)vragenlijst ging over de afspraken die in de woongroep bestaan over de organisatie van het dagelijks leven. Deze vragenlijst, die dus bestemd is voor alle leden van de groep afzonderlijk, gaat over aspecten van het dagelijks leven **waarover over het algemeen minder duidelijke afspraken zullen bestaan.**

##### Vraag 1

Het zal ongetwijfeld wel eens voorkomen dat je merkt dat andere groepsleden anders omgaan met bepaalde dingen dan jij dat doet. Soms levert dat geen problemen op, maar in andere gevallen wel, omdat het konsekwenties heeft voor jezelf en de anderen in huis.

Ik zou nu graag willen weten waar volgens jou ongeveer de grens ligt tussen zaken waarvan iemand zelf moet weten hoe hij/zij daar mee om gaat en zaken waarmee de groep zich zou mogen bemoeien.



Lees de hierna volgende lijst zorgvuldig door en geef bij elk punt aan of het gaat om:

- 1 een zaak voor de betreffende persoon zelf; jezelf en de anderen mogen zich er niet mee bemoeien
- 2 een zaak die jezelf met de betreffende persoon *onderling* moet regelen; de groep als geheel kan zich hier beter niet mee bemoeien
- 3 een zaak die in de groep als geheel besproken zou moeten worden; de betreffende persoon moet een eventuele beslissing van de groep accepteren

Lees deze antwoordmogelijkheden zorgvuldig door en omcirkel dan voor elk item op de volgende pagina het cijfer dat het beste je opvatting weergeeft. Als een situatie niet of niet helemaal van toepassing is (bijvoorbeeld als je geen kinderen hebt), probeer dan toch antwoord te geven alsof dat wel zo zou zijn.  
(N.B.: waar 'zijn' staat moet 'zijn of haar' gelezen worden).

	persoon	onderling	groep
	▼	▼	▼
1 de mate waarin iemand een hoger inkomen nastreeft	1	2	3
2 het feit dat iemand kinderen wil hebben	1	2	3
3 de wijze waarop iemand zijn geld uitgeeft	1	2	3
4 de tijd die iemand aan zijn familie besteedt	1	2	3
5 de keuze van vrienden	1	2	3
6 de manier waarop iemand met zijn kinderen omgaat	1	2	3
7 de manier waarop iemand met jouw kinderen omgaat	1	2	3
8 de aandacht die iemand heeft voor de problemen van anderen	1	2	3
9 hoe iemand aan zijn huishoudelijke verplichtingen voldoet	1	2	3
10 iemands keuze van een partner	1	2	3
11 de manier waarop iemand zijn kamer inricht	1	2	3
12 het feit dat iemand vaak afwezig is	1	2	3
13 of iemand al of niet een baan heeft	1	2	3
14 iemands opvattingen over een schone wc	1	2	3
15 de manier waarop iemand met zijn partner omgaat	1	2	3
16 de politieke ideeën van een groepslid	1	2	3
17 het feit dat iemand vrij duur kookt	1	2	3
18 de manier waarop iemand met dieren omgaat	1	2	3
19 de hoeveelheid tijd die iemand aan zijn werk besteedt	1	2	3
20 het feit dat iemand regelmatig dronken is	1	2	3
21 het aantal keren dat iemand gasten meebrengt om mee te eten	1	2	3
22 het feit dat iemand vrijt met een ander groepslid zonder dat er sprake is van een vaste relatie	1	2	3
23 het feit dat iemand steeds weer een 'snelle' maaltijd klaar maakt	1	2	3
24 de tijd die iemand aan zijn vrienden besteedt	1	2	3
25 het feit dat iemand vrijwel nooit in de gemeenschappelijke ruimte zit, maar steeds op de eigen kamer	1	2	3
26 het feit dat iemand naakt over de gang loopt	1	2	3
27 het soort werk dat iemand doet	1	2	3
28 of iemand al of niet een fosfaatvrij wasmiddel gebruikt	1	2	3
29 hoe iemand met buitenstaanders over de woongroep praat	1	2	3

30 het feit dat iemand steeds het licht in de gang laat branden	1	2	3
31 de kleur die iemand kiest voor de buitenkant van zijn kamerdeur	1	2	3
32 iemands keuze om zijn schoonmaaktaak door een werkster te laten doen	1	2	3
33 de tijd dat iemand in de groep wil blijven wonen	1	2	3
34 waar iemand met vakantie heen gaat	1	2	3
35 het feit dat iemand voortdurend in de gemeenschappelijke ruimte zit en vrijwel nooit op de eigen kamer	1	2	3
36 hoe iemand omgaat met gemeenschappelijke goederen	1	2	3

**Vraag 2:**

Wellicht is het zo dat je bij de antwoorden van vraag 1 een algemene toelichting wilt geven. Gebruik hiervoor dan de onderstaande ruimte.

[...]

**Vraag 3:**

In het dagelijks leven van woongroepen doen zich wel eens situaties voor waarbij het individuele belang en het groepsbelang moeilijk verenigd kunnen worden. Hieronder staan drie van zulke situaties vermeld. Probeer je de betreffende situatie voor te stellen en geef aan hoe je zou reageren.

Situatie 1

Eén van de groepsleden is op zoek naar een andere baan. Er doet zich een mogelijkheid voor een baan te krijgen in een plaats die zo ver weg is, dat verhuizen noodzakelijk is. De betreffende persoon vraagt je om advies. Welk advies zou je geven?

[...]

Situatie 2

De vloerbedekking in de gemeenschappelijke ruimte is aan vervanging toe. Er kan gekozen worden tussen een mooie, maar relatief dure vloerbedekking of een goedkope, maar minder mooie vloerbedekking. Slechts één van de groepsleden heeft bezwaar tegen de duurdere vloerbedekking omdat hij zijn geld wil reserveren om over enkele jaren een dure reis te kunnen maken. Hoe zou je dit probleem oplossen?

[...]

Situatie 3

Eén van de groepsleden gaat een relatie aan met iemand die je beslist niet mag. Deze persoon is echter wel regelmatig aanwezig bij het gemeenschappelijk eten. Wat zou je in zo'n situatie doen?

[...]

**Vraag 4:**

Wat is je leeftijd?

Wat is je geslacht?

## Bijlage J

---

### Portretten van geïnterviewde woongroepen

Bijlage bij hoofdstuk 4

---

De ervaring heeft geleerd dat het voor buitenstaanders vaak moeilijk is zich een adequaat beeld te vormen van wat een woongroep nu precies is. De algemene beschrijving in hoofdstuk 2 en de theoretische beschrijving in hoofdstuk 3 kunnen wat dit betreft wel een bepaalde functie vervullen, maar missen de levendigheid van het beeld dat men verkrijgt wanneer men bij een woongroep 'op bezoek' gaat.

Om enigszins aan dit gemis tegemoet te komen worden in deze bijlage een aantal 'portretten' van woongroepen gepresenteerd. Het zijn portretten van de tien woongroepen die in het kader van dit onderzoek uitvoerig geïnterviewd zijn; vier van deze woongroepen behoorden tot het instrumentele, zes tot het kommunikatieve type. Korte uittreksels uit deze portretten zijn in aparte kaders in de hoofdtekst van dit boek verwerkt.

Op basis van de via de interviews en vragenlijsten verkregen informatie is door mij een schets van elke groep gemaakt waarin de volgende punten aan de orde komen:

1. De voorgeschiedenis van de woongroep.
2. Een beschrijving van de samenstelling.
3. De doelstelling indien aanwezig.
4. Een overzicht van de gemeenschappelijke activiteiten.
5. De eigendomsvorm van het pand.
6. De organisatorische vorm; huisvergaderingen, enz.
7. De verdeling van de ruimte in huis.
8. Eventuele ervaringen met instanties als sociale dienst, belastingen, en de eigenaar van het pand.
9. De relatie met de bureu.
10. De relatie met andere woongroepen.
11. De ontwikkeling van de woongroep sinds de start.
12. Verwachtingen, ideeën en plannen voor de toekomst van de woongroep.

Eind oktober 1987 is aan elk van de groepen een voorlopige schets opgestuurd met het verzoek om de schets aan te vullen of te wijzigen. Ook werd de mogelijkheid geboden volledig zelf een portret van de groep samen te stellen, 'zoals men dat aan mensen die relatief weinig van woongroepen weten, zou willen laten zien' aldus de tekst van de begeleidende brief.

Ondanks een herinneringsbrief in februari 1988 hebben slechts vier woongroepen (drie van het kommunikatieve, één van het instrumentele type) op het verzoek gereageerd. Van de overige groepen is het portret dus louter en alleen op basis van de reeds beschikbare informatie samengesteld.



De portretten zijn anoniem geschreven, d.w.z. dat konkrete verwijzingen naar woonplaats e.d. ontbreken. Eerst volgen nu de vier portretten van als instrumenteel getypeerde groepen, daarna zes portretten van kommunikatieve woongroepen. Verder is de volgorde van de portretten willekeurig.

---

### Woongroep 'De Uil'

Het is niet onmogelijk dat de woongroep die hier beschreven wordt één van de oudste van Nederland is. Niet omdat de groepsleden er al zo lang wonen, maar omdat er al sinds 1935 een 'woongroep' in het pand gehuisvest is.

#### *Voorgeschiedenis*

Tot omstreeks 1982 is het huis bewoond geweest door leden van één en hetzelfde dispuut van een katholieke studentenvereniging. Toen deze vereniging in 1982 opgeheven werd, sloot het dispuut als geheel zich aan bij het plaatselijke Studentencorps. De bewoners van het huis waren het daar niet mee eens en besloten zich van het dispuut los te maken. Op advies van een notaris werd vervolgens een woonvereniging opgericht die vanaf dat moment als huurder van het pand optreedt.

#### *Samenstelling*

Gezien het ontstaan van de woongroep is het niet verbazingwekkend dat de bewoners allen studenten en ex-studenten zijn. Drie bewoners studeren resp. rechten, sociologie en 'Schoevers'; de andere drie hebben resp. fysiotherapie, politicologie en medicijnen gestudeerd. Twee van hen hebben nog geen baan, de derde sinds kort wel.

Van de zes bewoners (drie mannen, drie vrouwen; leeftijden tussen de 21 en 26 jaar) hebben vier een LAT-relatie met iemand buiten het huis.

De woonduur van de bewoners is min of meer gekoppeld aan de duur van de studie. De oudste bewoner woont er nu vijf jaar, de nieuwste net een half jaar.

#### *Gemeenschappelijke activiteiten*

De gemeenschappelijke activiteiten bestaan voornamelijk uit het regelmatig gezamenlijk eten en het schoonmaken van het huis.

Het gezamenlijk eten is niet volgens een vast rooster geregeld. Wie zich geroepen voelt, kookt voor de mensen die ingetekend hebben. De maaltijden worden per keer verrekend. De afwas van het warm eten wordt gedaan door degenen die niet gekookt hebben; de overige afwas wordt door iedereen zelf gedaan.

Voor het schoonmaken is wel een roulatiesysteem opgesteld. Elk weekend worden de gemeenschappelijke ruimten door één van de zes bewoners schoongemaakt.

#### *Eigendomsvorm en organisatorische vorm*

Het huis wordt door de woonvereniging gehuurd van een particuliere eigenaar. De leden van de vereniging betalen de huur aan de vereniging. Naast de statuten van de vereniging gelden in huis de mondeling overgeleverde regels die al van oudsher aanwezig zijn.

Regelmatig is er een huisvergadering waarop de lopende zaken besproken worden. Drie bewoners vormen het bestuur van de vereniging. De andere drie hebben de taak de voor komende onderhoudsklussen in huis te verrichten.

Als er in huis een kamer vrij komt, mag de vereniging daar zelf een nieuw bewoner voor zoeken. Afsproken is dat iedereen het met de keuze van een nieuwe bewoner eens moet zijn.

### *De verdeling van de ruimte*

Het pand is een grote bovenwoning in de 19e eeuwse schil van een grote stad. De bouwkundige structuur van het pand is traditioneel en niet speciaal aangepast voor groepswonen. De draagstructuur bestaat uit een smalle en een brede travee, waardoor er zowel grote als kleine (woon-)kamers voorkomen. Het trappenhuis is smal en donker. De grotere kamers zijn daarentegen licht en ruim.

Gemeenschappelijk is er een keuken en een kleine woonkamer. Privé heeft iedereen óf een gekombineerde woon-/slaapkamer óf een aparte woon- en slaapkamer. In beide gevallen is het vloeroppervlak ongeveer 25 m<sup>2</sup>. De mensen die er het langste wonen, bezetten - zoals in veel van dit soort huizen - de mooiste kamers, een logisch gevolg van het systeem van intern doorschuiven bij ledenwisselingen.

De huurprijzen van de kamers zijn alle gelijk, nl. f 250.-. In deze prijs zijn de energielasten inbegrepen, evenals het abonnement op een krant en enige huishoudelijke spullen.

### *Ontwikkeling sinds start*

Door de relatief grote doorstroming verandert de groep regelmatig van samenstelling. De laatste wisseling in de huidige groep heeft ongeveer een half jaar geleden plaats gevonden. Met de ledenwisselingen verandert de sfeer in huis ook voortdurend. In die zin is het huis een typisch studentenhuus. Aan de andere kant is het niet meer zo vanzelfsprekend dat mensen direct na hun afstuderen uit huis vertrekken, zoals dat vroeger gebruikelijk was. Niet onmogelijk is dat de gemiddelde woonduur in deze woongroep hierdoor zal gaan toenemen.

---

## Woongroep 'De Vlinder'

De woongroep die in dit portret beschreven wordt, bestaat ondertussen al niet meer. Onlangs zijn er een aantal leden verhuisd, waardoor er in huis het een en ander gewijzigd is en er geen sprake meer is van een woongroep volgens de in dit onderzoek gebruikte definitie. Ondanks het feit dat men als woongroep in het telefoonboek vermeld staat en in een bepaalde periode regelmatig gezamenlijk eet, kan een half jaar later de situatie ingrijpend veranderd zijn. Dit snelle veranderingspatroon is voor woongroepen niet uniek, vooral niet wanneer het om een groep studenten gaat die de beschikking heeft over een kwalitatief matige woonruimte, zoals bij deze groep het geval is.

### *Voorgeschiedenis*

In een middelgrote universiteitsstad kwam in 1983 in het centrum een bovenwoning boven een winkel vrij. Via via kwamen enkele (studie-)vrienden hier achter; vrij snel ontstond vervolgens de woongroep. De vier groepsleden kenden elkaar allemaal redelijk goed en zagen het wonen in een 'vrij' huis met elkaar allemaal als een vooruitgang ten opzichte van hun vorige woonsituatie. Voor alle bewoners was dit een studentenflat met ca. 16 bewoners per afdeling. Het wonen met minder mensen was dan ook één van de belangrijkste verhuismotieven.

Op het moment van het interview (in mei 1987) is echter van de oorspronkelijke groep nog maar de helft over en is er bovendien nauwelijks meer sprake van een woongroep. De huidige bewoners zijn veel weg en eten vrijwel nooit meer samen.

Het portret zoals dat hier geschetst wordt, heeft betrekking op de situatie van eind 1986 toen er nog wel regelmatig samen gegeten werd.

### *Samenstelling*

De groep bestaat op dat moment (eind 1986) uit vier mensen: twee mannen en twee vrouwen van ongeveer dezelfde leeftijd (24 en 25 jaar). Allen studeren zijn: twee aan een universiteit en twee aan een lerarenopleiding. De inkomens zijn laag.



### *Gemeenschappelijke activiteiten*

Er wordt regelmatig gezamenlijk warm gegeten. Omdat de groepsleden overdag vaak thuis zijn, wordt ad hoc gekeken wie zin heeft om te koken en wie mee-eet. Als niemand zin heeft om te koken, is er altijd nog een studentenmensa om gezamenlijk heen te gaan.

In principe wordt er naar gestreefd dat iedereen ongeveer even vaak kookt, maar echt bijgehouden wordt dit niet.

### *Eigendomsvorm*

De kamers worden individueel gehuurd van de huisbaas. Wanneer er iemand vertrekt, mag de groep zelf een opvolger voordragen. Omdat de huisbaas het niet leuk vind als een kamer leeg staat, heeft de groep niet meer dan een paar weken de tijd om iemand te vinden.

### *Organisatorische vorm*

Er is geen huisvergadering. Omdat men elkaar elke dag ziet, kunnen zaken op een eenvoudige wijze geregeld worden. Als ze niet echt noodzakelijk zijn worden vaste afspraken gemeden. Ook een schoonmaaklijst ontbreekt. Men streeft er naar alles zo gemakkelijk mogelijk (d.w.z. met zo min mogelijk regels) te laten verlopen. De vrijheid die dit geeft wordt hoog gewaardeerd.

### *Ruimteverdeling*

Er is een gemeenschappelijke keuken, maar geen gemeenschappelijke woonkamer. Privé heeft iedereen een woon-/slaapkamer van ca. 25 m<sup>2</sup>, waarvoor ongeveer f 350.- inclusief energielasten betaald moet worden.

### *Ontwikkeling sinds start*

Eind 1986 zijn twee mensen van de groep verhuisd, omdat ze liever in een grote stad gingen wonen. Er zijn weliswaar twee mensen voor in de plaats gekomen, maar met één daarvan klikt het niet zo goed en de ander is na een maand alweer weggegaan. Doordat de twee oude leden in deze periode van ledenwisselingen weinig thuis geweest zijn, is het 'groepsleven' een beetje in elkaar gezakt en wordt er nauwelijks meer gemeenschappelijk gegeten.

### *Toekomstverwachting*

De groep als geheel heeft nooit een bepaalde toekomstverwachting gehad. Na het afstuderen breekt er voor elk van de bewoners een andere periode in het leven aan, waarbij ook een andere manier van wonen hoort. Minimaal betekent dat de beschikking over meer woonruimte en, afhankelijk van de plaats van de werkgelegenheid, kan het ook een verhuizing naar een andere plaats met zich mee brengen. Het wonen met een of andere vorm van gemeenschappelijkheid wordt als toekomstige mogelijkheid niet afgewezen, maar ook niet geprefereerd. Zoals men nu woont, wordt duidelijk als een overgangsfase naar zelfstandig wonen gezien.

In de praktijk is ondertussen gebleken dat deze vrijblijvende opstelling niet alleen tot gevolg heeft, dat mensen vroeger of later naar een meer zelfstandige woonvorm verhuizen, maar dat ook het karakter van de achterblijvende groep snel kan veranderen. Ondanks het koöptatie-systeem is de greep van de achterblijvers op de toekomst van de woongroep betrekkelijk gering.



---

## Woongroep 'De Berg'

Ook bij dit portret gaat het om een woongroep die veel weg heeft van een 'gewoon' studentenhuus. De groep heeft geen specifieke doelstelling anders dan elkaar zo veel mogelijk vrijlaten. Ondanks de vermelding als woongroep in het telefoonboek, wordt eraan getwijfeld of men dat wel is. Het meerdere malen per week gezamenlijk eten, is kennelijk niet voldoende reden om zichzelf als een woongroep te beschouwen.

### *Voorgeschiedenis*

De woongroep is in 1986 ontstaan toen er woonruimte beschikbaar kwam. Twee mensen kenden elkaar al van tevoren, de andere twee ook.

### *Samenstelling*

De groep bestaat uit drie vrouwen rond de 20 jaar en één man van 24 jaar. Allen studeren aan de plaatselijke universiteit. Allen zijn alleenstaand. De inkomens zijn laag.

In de loop van het eerste jaar is de groep min of meer uiteengevallen in twee gedeelten, de drie vrouwen enerzijds en de man anderzijds. De laatste had een wat ander dagritme dan de anderen en hechtte bovendien minder waarde aan het gezamenlijk eten.

### *Gemeenschappelijke activiteiten*

De drie vrouwen eten regelmatig samen. In het gezamenlijk eten zit geen vast patroon. Wie zin heeft die kookt (vegetarisch). De anderen doen de afwas. De kosten van de maaltijd worden per keer afgerekend.

Het schoonmaken kent wel een rooster. Er zijn een aantal taken vastgesteld die iedere week door een ander verricht worden.

### *Eigendomsvorm*

De kamers worden individueel van de huisbaas gehuurd.

### *Organisatorische vorm*

De groep heeft weinig regelingen. Een huisvergadering ontbreekt. Als er iets te bespreken is, gebeurt dat onder het eten. Vaak gaat het dan om irritaties over de onderburen (lawaai-overlast). Deze gemeenschappelijke bron van ergernis bevordert overigens de onderlinge solidariteit in de groep, zo wordt geconstateerd.

### *Ruimteverdeling*

Er is een gemeenschappelijke keuken en een bergzolder. Het plan bestaat daar een gemeenschappelijke woonkamer van te maken, maar tot nu toe is dat er nog niet van gekomen.

Privé heeft iedereen een woonslaapkamer van ca. 14 m<sup>2</sup>. De huurprijzen van de kamers liggen tussen de f 300.- en f 350.- inclusief energielasten. Deze bedragen worden door de groepsleden te hoog gevonden gegeven de kwaliteit van de kamers.

### *Toekomstverwachting*

De manlijke groepsbewoner is op zoek naar andere woonruimte. Voor de anderen is dit niet het geval. Aan de andere kant zal men echter een mogelijkheid om een betere kamer voor minder geld te krijgen niet laten schieten. Het voortbestaan van de groep heeft bij deze afweging weinig prioriteit.

## Woongroep 'De Grote Familie'

Volgens de bijdrage van de groep zelf aan dit portret, gaat het om een woongroep waarvan de leden met elkaar omgaan als broers en zussen. 'Het ene moment vliegt iedereen elkaar om de nek, worden er watergevechten gehouden met de brandslang en worden er tot laat in de nacht diepgaande gesprekken gevoerd, het andere moment zoekt men zijn heil bij vrienden en vriendinnen buitenshuis. Irritaties worden snel uitgesproken, meestal verpakt als melige opmerking. Eenzaamheidsgevoelens komen nauwelijks voor, want er is altijd wel iemand thuis, waar men bij op de kamer kan gaan zitten en iedereen is geïnteresseerd als een medebewoner met problemen zit. Het hele huis vraagt naar de loop van een tentamen, hoe het weekend geweest is en wat er op de vakantiefoto's staat.'

### *Voorgeschiedenis*

De woongroep is in 1980 door de eigenaar van het pand in het telefoonboek als woongroep vermeld zonder medeweten van de bewoners. In feite gaat het meer om een studentenhuus, waarin regelmatig samen gegeten wordt. De mensen hebben elkaar niet bewust uitgezocht. De groep is min of meer toevallig in het pand (een voormalig pakhuis) ontstaan.

### *Samenstelling*

De groep bestaat uit acht mensen (20 tot 28 jaar), waarvan zes nog studeren aan een HBO- of universitaire instelling. De studierichtingen variëren, maar liggen wel allemaal in de sociaal-kulturele sfeer. De twee afgestudeerden hebben nog geen baan. De inkomens van de groepsleden bestaan uit een studiebeurs of een uitkering.

### *Gemeenschappelijke activiteiten*

Er wordt ongeveer vijf maal per week gemeenschappelijk gegeten. Van de acht groepsleden zijn er dan meestal vijf à zes aanwezig. Via een intekenlijst kan men aangeven mee te willen eten en eventueel te willen koken. Daarnaast zijn er veel onderlinge sociale contacten. Sinterklaas wordt gezamenlijk gevierd en een spelletje Risk loopt gauw uit tot diep in de nacht. Ook tv-kijken is een regelmatige gemeenschappelijke bezigheid.

Ondanks het feit dat de groep er naar streeft verplichtingen zo veel mogelijk te vermijden, is er wel een schoonmaakrooster ingesteld. In de praktijk verloopt het schoonmaken niet vlekkeloos, maar zo lang niemand zich daaraan stoort, wordt dat niet als een probleem gezien.

### *Eigendomsvorm*

Iedereen huurt individueel een kamer van de huisbaas.

### *Organisatorische vorm*

De groep heeft geen speciale organisatorische vorm. Er zijn geen regelmatige huisvergaderingen. Wanneer er iets te bespreken is gebeurt dat meestal onder het eten. Alleen bij het kiezen van nieuwe bewoners wordt er een speciale bijeenkomst belegd. Als selectiecriteria voor nieuwe bewoners noemt de groep niet alleen het mee willen betalen aan de wasmachine, maar ook 'het geven om katten' en 'het hebben van een goede babbel'. Dit laatste omdat men zich realiseert dat het belangrijk is dat de groepsleden in een druk huis als dit van zich af moeten kunnen bijten en bovendien 'omdat stille maaltijden nooit zo gezellig zijn'.

### *Ruimteverdeling*

In het pand (een voormalig pakhuis, dat enigszins opgekalefaterd is) heeft de groep een gemeenschappelijke keuken. Daarnaast heeft iedereen een eigen woon-/slaapkamer variërend van 16 tot 20 m<sup>2</sup>. De woonlasten liggen tussen de f 285.- en f 350.-, inclusief energie en



servicekosten (tapijt, stofzuiger, wasmachine). Een gemeenschappelijke woonkamer ontbreekt. Er wordt gegeten in de privé kamer van degene die gekookt heeft. De aanwezigheid van een kleuren-tv in één van de privé woonkamers leidt er toe dat deze kamer in de praktijk vaak als gemeenschappelijke woonruimte funktioneert.

Door de dunne muren in huis wordt van de bewoners behoorlijk veel tolerantie naar elkaar toe gevraagd. 'Want', aldus de bewoners zelf, 'er is heel wat verdraagzaamheid nodig als iemand midden in de nacht de trap op holt of na het stappen nog vrienden meesleept om thuis door te gaan. Je leert daardoor niet alleen om niet meteen bij het minste of geringste op je achterste benen te gaan staan, maar ook om rekening te houden met andere mensen.'

#### *Relatie met burens*

Met de burens heeft men prima kontakten. 'Een oud mannetje van hier tegenover komt gordijnen brengen als hij ziet dat iemand die nog niet heeft, haalt onze oude kranten op en vraagt regelmatig of je trek hebt in koffie. De buurvrouw hiernaast stelde haar wc beschikbaar toen van de onze de waterleiding bevroren was. Ook wordt er altijd gezwaaid als we langs het raam lopen.'

#### *Ontwikkeling sinds start*

Zoals bij de meeste studentenhuizen is ook hier de sfeer in huis sterk afhankelijk van de mensen die er wonen. Doordat er vrij regelmatig mensen verhuizen en anderen bijkomen, kan de sfeer snel veranderen. Op dit moment is het een groep waarin veel tegen elkaar gezegd kan worden, maar een jaar geleden was dat veel minder het geval. Toen hebben er zelfs een korte tijd twee eetgroepen in huis gefunctioneerd als reactie op de slechte sfeer in huis. Na een tijdje is een en ander echter uitgepraat, is er iemand verhuisd en is men weer gezamenlijk gaan eten.

#### *Toekomstverwachting*

Over de toekomst van de woongroep is de groep optimistisch. 'Onze woongroep zal door de tijd heen wel hetzelfde blijven, totdat het pand afgebroken moet worden. De woning is niet echt in goede staat, maar iedereen neemt de gebreken voor lief, omdat de sfeer in huis prima is. Je komt elke dag opnieuw met plezier thuis'.

Anderzijds is de ervaring dat na enige tijd de nadelen van het huis (klein, gehorig, druk) voor mensen zwaar gaan wegen. Als mensen dan de kans krijgen ruimer of met minder mensen te wonen, verhuizen ze. Aan de charme van het wonen in het voormalige pakhuis doet dit overigens niets af. De woongroep konstateert dat 'ook oud-bewoners die nog schrijven of langs komen, altijd zeggen dat ze de mensen en de sfeer missen. Het huis was niet echt denderend, maar met de bewoners was het altijd heel gezellig'.

*Na de vier portretten van woongroepen die in dit onderzoek het label 'instrumenteel' gekregen hebben, volgen nu de zes portretten van 'kommunikatieve' groepen.*

---

### Woongroep 'De School'

In de zomer van 1976 werd door een aantal vrienden in het centrum van een grote stad een voormalig schoolgebouw dat al 1½ jaar leeg stond, gekraakt. De bewoners vormden vanaf het begin een woongroep. Er werd veel energie gestopt in het bewoonbaar maken van het pand, o.a. door de aanleg van gas en sanitaire voorzieningen.



Vanaf het moment van de kraak woonde er een groep van vier mensen die in de loop van de tijd wisselde van samenstelling. Over het op langere termijn kunnen blijven wonen in het pand bestond voortdurend onduidelijkheid. De dreiging van eruit gezet worden bleef en het pand had te kampen met verval: lekkend dak, naar beneden vallende plafonds, slechte muren, etc. Door de gemeente werden verscheidene malen verbouwplannen gelanceerd, die allemaal te duur uitvielen. Bijvoorbeeld een verbouwplan voor drie luxe eenpersoons wooneenheden (1983).

In 1984 had zich een groep gevormd die serieus over eigen verbouwplannen ging nadenken. De groepsleden wilden graag in het pand blijven wonen en vonden het belachelijk, gezien de grote behoefte aan groepswoonruimte, dat een daarvoor zeer geschikt pand verbouwd zou worden tot eenpersoons wooneenheden. Zij stuurden bezwaarschriften naar de gemeente en pleitten voor het behoud van het pand voor de bestaande woongroep en stelden voor om het pand zelf intern te verbouwen en het casco door een aannemer aan te laten pakken.

Ondertussen waren de burens met de gemeente en een woningbouwvereniging al een heel eind op weg met plannen om hun pand in het kader van een experiment te verbouwen tot onzelfstandige wooneenheden en bedrijfsruimte. De gemeente vond het wel een interessant idee om ook ons pand in dit experiment te betrekken. De wensen verschilden niet veel van de burens en gezamenlijk aanpakken is goedkoper. Het doel van het experiment was de bewoners meer zeggenschap te geven bij de verbouw van hun panden om zodoende de minimale wensen van de woongroep te realiseren met een lage huur. Zelfwerkzaamheid zou voor de bewoners een lagere huur opleveren.

Ondertussen waren er in de groep van vijf mensen aardig wat discussies ontstaan over de tijd en energie die dit hele experiment zou gaan kosten. Iedereen wilde bovendien graag duidelijkheid over wat voor consequenties dit zou hebben voor ieders persoonlijk leven en voor de relaties in de groep. Gezien de omvang van de verbouwing zou het zeker 2 á 3 dagen per week van de bewoners vergen. Twee woongroepleden besloten op grond hiervan te vertrekken. De overgeblevenen probeerden er nieuwe enthousiaste bewoners bij te zoeken. Dit was geen eenvoudige opgave omdat veel mensen het huis en het experiment wel prachtig vonden, maar voor henzelf onhaalbaar en te onzeker. Uiteindelijk besloten de drie overgeblevenen het maar met zijn drieën aan te pakken en later, als het huis weer wat aantrekkelijker zou zijn, er twee nieuwe bewoners bij te zoeken.

In februari 1985 werd er begonnen met de verbouw. Voor 8 maanden werd tijdelijk een andere woning aan de overkant van de straat als wisselwoning bewoond. Op 9 augustus 1985 was het pand weer bewoonbaar en was er ontzettend veel werk verzet. Er zijn toen 2 nieuwe bewoners bij gekomen die nog geholpen hebben met het laatste schilderwerk. Resultaat na veel bloed, zweet en tranen: een schitterend opgeknapt pand!

#### *Samenstelling groep*

De groep bestaat momenteel uit vijf mensen: drie mannen en twee vrouwen, in de leeftijd van 27 tot 32 jaar. Eén van de vijf heeft een betaalde baan. De anderen zijn bezig met één of andere vorm van omscholing en het zoeken naar betaald werk. Allen hebben een HBO- of universitaire opleiding achter de rug. Er zijn geen stellen in huis.

#### *Doelstelling*

Er zijn geen duidelijk omschreven doelstellingen maar wel een aantal uitgangspunten over wat men belangrijk vindt in het gemeenschappelijk wonen. Het gezamenlijk wonen betekent betrokkenheid bij en aandacht voor elkaar. Naast ieders individuele leven wordt in het wonen gezocht naar een stuk gemeenschappelijkheid: het samen eten, het zorgen voor het huis en het meeleven met elkaar.

In de statuten van de vereniging zijn een aantal algemene doelstellingen geformuleerd zoals deze wel vaker gebruikt worden bij de oprichting van een woonvereniging.

### *Gemeenschappelijke activiteiten*

De gemeenschappelijke activiteiten komen voornamelijk tot uiting in het huishouden en het gezamenlijk beheren van het huis. Er wordt zes keer per week een gezamenlijke maaltijd genuttigd. De groepsleden zorgen op een zelf te bepalen dag voor de boodschappen voor het dagelijks eten. Op zaterdag worden de voorraden aangevuld en extra boodschappen gedaan. Het doen van deze boodschappen wordt tussen de groepsleden verdeeld. Om het huis schoon te houden is een roulerend schoonmaakrooster opgesteld. De was doet iedereen persoonlijk.

Om het huis goed te onderhouden en te beheren is er één keer in de maand een gemeenschappelijke klusdag. Op deze dag worden kleine reparaties uitgevoerd of worden verbeteringen in de gemeenschappelijke ruimtes aangebracht. Om de gang van zaken in de groep soepel te laten verlopen wordt er één keer in de week een huisvergadering gehouden, meestal op een vaste avond. Op deze avond worden allerlei praktische zaken besproken maar ook persoonlijke dingen die tussen mensen spelen. Zo is er één keer in de week een mogelijkheid om rustig met elkaar te overleggen. Naast deze vaste gemeenschappelijke activiteiten vinden er incidenteel ook losse meer sociale activiteiten plaats, bijvoorbeeld naar de kroeg gaan, het bezoeken van een toneel-uitvoering van een huisgenoot, sinterklaas vieren, een gezamenlijke kerstmaaltijd enz.

### *Organisatievorm*

Alle bewoners zijn lid van de bewonersvereniging, die de zakelijke rechten en verplichtingen van de woongroepleden verzorgt.

Eén van de bewoners is penningmeester en beheert de financiën van de vereniging. De huur van het pand bedraagt f 1.140,- per maand, dat wil zeggen ongeveer f 225,- per persoon per maand. Voor de bijkomende kosten zoals energie, telefoon, abonnementen en het eten betaalt iedere bewoner ongeveer f 340,- per maand. Deze bedragen zijn enigszins genivelleerd naar de financiële draagkracht van ieder groepslid.

### *Het pand en eigendomsvorm*

Het 19<sup>e</sup> eeuwse huis staat in het hartje van de stad, op een steenworp afstand van het centrum. Het is met een prachtige tuin van ongeveer 900 m<sup>2</sup> als een oase van rust gelegen tussen twee drukke straten.

Het huis bestaat uit een grote gemeenschappelijke woonkamer van 45 m<sup>2</sup>, voorheen een schoollokaal, een gemeenschappelijke keuken en berging, en 6 wooneenheden. Eén wooneenheid wordt gemeenschappelijk gebruikt als logeerkamer, droogruimte voor de was, etc.

De relatief kleinere eigen ruimtes (van 14-25 m<sup>2</sup>) bevinden zich op de eerste en tweede verdieping, de gemeenschappelijke ruimtes op de begane grond. Deze indeling van het huis nodigt er toe uit veel gebruik te maken van de gemeenschappelijke ruimtes waardoor iedereen elkaar veel tegenkomt.

De bewonersvereniging huurt het huis van de eigenaar/woningbouwvereniging en kan zelf bepalen wie in het huis komt wonen, onafhankelijk van gemeentelijke regels omtrent woonruimteverdeling. Het huis is door de minister van VROM aangewezen als zijnde geschikt voor groepsbewoning. Vreemd genoeg brengt een aanwijzing in deze categorie met zich mee dat leden in aanmerking kunnen komen voor individuele huursubsidie. Voorts brengt dit met zich mee dat er tot nu toe geen problemen zijn met de sociale dienst over de zogenaamde voordeurdelerskortingen.

Voortbouwend op het eerder genoemde verbouwexperiment heeft de woningbouwvereniging het idee om de bewoners meer invloed te geven verder uitgewerkt in een experiment met zelfbeheer in de woonsituatie. Het zelfbeheer bestaat eruit dat een aantal zaken grotendeels onder verantwoordelijkheid van de bewonersvereniging zijn gebracht, zoals: het klachtenon-



derhoud binnenshuis, het onderhoud bij wisseling van huurders, bepaalde administratieve onderdelen als de inning van de huur voor verschillende wooneenheden, de werving van nieuwe bewoners en het risico van leegstand. Tenslotte kan jaarlijks bekeken worden of het planmatig onderhoud zoals buitenschilderwerk door de woongroep wordt overgenomen. Het geld dat de woningbouwvereniging voor al deze taken van het Rijk ontvangt wordt in een fonds gestort dat beheerd wordt door de bewonersvereniging. De woningbouwvereniging wil met dit experiment bekijken of een op deze wijze beheerd huis langer meegaat voor minder geld. Voor de bewoners betekent het dat het huis meer van 'henzelf' is: meer betrokkenheid en meer zeggenschap over de aanwending van onderhoudsgeld. De contacten hierover met de woningbouwvereniging verlopen tot nu toe goed.

#### *Relatie met burens*

De relatie met de naaste burens heeft direct te maken gehad met het verbouwexperiment. De contacten zijn door de gemeenschappelijke belangen intensief en goed geweest.

Na de verbouwing zijn de contacten wat minder intensief geworden maar zijn ze wel blijven bestaan via het zelfbeheerexperiment en het gezamenlijk gebruiken en onderhouden van de tuin. Vanwege het werk in de tuin zijn de contacten in de zomer intensiever. Bij de start van de verbouw en de feestelijke opening is de buurt uitgenodigd een kijkje te nemen. Nadien zijn die contacten minder geworden, maar wel goed gebleven.

#### *Toekomst*

Sinds de verbouw van 1985 zijn er een aantal wisselingen geweest. Er is een vaste kern van drie mensen overgebleven. Voor het prettig en goed met elkaar wonen is het jammer dat er zoveel wisselingen plaats vinden. De redenen van vertrek zijn verschillend geweest: gaan werken in een andere stad, weer alleen willen wonen en het niet kunnen aan- of inpassen. Voor de huidige groepsleden is het onduidelijk wat er in de toekomst gaat gebeuren. Een aantal zijn bezig met het zoeken naar betaald werk, hetgeen verhuizen tot gevolg kan hebben. Wonen met elkaar, het gezamenlijk verantwoordelijk zijn voor het huis, het delen van emoties en alles wat daarmee samen hangt, wordt wel als belangrijk gezien. Maar voor de meesten in de groep komt het niet op de eerste plaats. Drie mensen zijn bezig met het zoeken naar betaald werk. De kans om dit in de omgeving te krijgen is klein, dus als de gelegenheid zich elders voordoet vertrekken zij.

Het wisselen van mensen in de groep kost steeds veel tijd en energie. Het is elke keer weer spannend of het klikt en hoe het zal lopen. Een nieuw groepslid kan heel positief en vol enthousiasme weer nieuwe elementen in de groep brengen. De ander kant hiervan is dat het ook vervelend kan zijn bepaalde discussies voor de zoveelste maal te voeren, zeker voor mensen die langer in de groep wonen.

De toekomst van deze groep is dus onduidelijk, maar iedereen in de groep vindt het over het algemeen prettig om met elkaar te wonen. Wat het huis betreft wordt gehoopt dat het in ieder geval door een woongroep bewoond zal blijven, tenslotte was dat het ideaal van de verbouwing. Voorlopig hoopt men echter nog een lange tijd prettig met elkaar in de huidige samenstelling te wonen.

---

### Woongroep 'Samen Zelfstandig'

Een aantal mensen die allen in de Anti-Kernenergiebeweging actief waren, wilden rond 1979 hun maatschappelijke opstelling een vervolg geven door gezamenlijk in een woongroep te gaan wonen. Door middel van een serie gesprekken werden de verwachtingen enigszins op elkaar afgestemd en werd de initiatiefgroep aangevuld met een vijfde persoon. In 1980 werd een huis aangekocht en bewoond.



*Samenstelling*

De woongroep bestaat uit vijf volwassenen (tussen 30 en 40 jaar) en twee 'kinderen' (17 en 18 jaar). Twee van de volwassenen zijn vroeger getrouwd geweest en zijn de ouders van de beide kinderen. De keuze van beide om in de woongroep te gaan wonen had ermee te maken dat op die manier de medeverantwoordelijkheid voor de opvoeding van de kinderen het beste gestalte kon krijgen.

De volwassenen hebben allen een HBO- of universitaire opleiding gevolgd (verpleegkunde, pedagogische akademie, biologie (2x) en taalkunde). Alle volwassenen hebben een baan.

*Doelstelling*

De groep heeft een driedelige doelstelling: het verschaffen van woonruimte aan de bewoners, het voeren van een gemeenschappelijke huishouding en het aan individuele leden bieden van de mogelijkheid om in een huiselijke sfeer met de andere huisgenoten om te gaan.

*Gemeenschappelijke activiteiten*

Elke avond wordt er gemeenschappelijk gegeten. Elk van de zeven groepsleden heeft een vaste dag waarop de boodschappen gedaan worden, gekookt wordt en de afwas gedaan wordt. Er wordt bijna altijd gezamenlijk koffie en thee gedronken na het avondeten.

Verjaardagen worden gemeenschappelijk gevierd door middel van een feestelijk ontbijt, een feestelijk avondeten en een gemeenschappelijk cadeau. Hetzelfde geldt voor Sinterklaas en Oudejaan, waarop een huisfeest gegeven wordt.

Af en toe wordt er een klussendag georganiseerd.

*Eigendomsvorm*

De woonvereniging, bestaande uit de vijf volwassenen, is eigenaar van het pand. De beide 'kinderen' huren een kamer.

*Organisatorische vorm*

De groep heeft oorspronkelijk een vorm van mede-eigendom gehad, maar is rond 1985 overgestapt op de woonvereniging als organisatievorm.

Om de drie à vier weken is er een huisvergadering, waarvan notulen gemaakt worden. Het onderhoud van het huis komt hier steeds aan de orde, evenals financiële kwesties. Soms wordt er ook gepraat over ieders verwachtingen voor de toekomst. Ook eventuele irritaties kunnen op de huisvergadering geuit worden.

*Ruimteverdeling*

Gemeenschappelijk is er een grote woonkamer, een keuken en een bijkeuken. De volwassenen hebben een woon-/slaapkamer van ca. 22 m<sup>2</sup>, de beide kinderen één van 7 m<sup>2</sup>. Bij de ruimteverdeling heeft een rol gespeeld dat de beide ex-echtgenoten niet op dezelfde verdieping terecht zouden komen. Om ongeveer gelijke woonruimten te creëren is een deel van de gang bij één van de kamers getrokken.

De woonlasten (rente, aflossing en energie) worden uit de huishoudpot betaald. De totale lasten (inclusief eten, telefoonabonnement, kranten en verbouwingskosten) zijn ongeveer f 700,- per persoon per maand. De woonlasten zijn hier ongeveer de helft van en bedragen dus ca. f 350,- per maand per persoon.

Voor de beide 'kinderen' wordt een bijdrage van f 400,- berekend. Zij betalen dus elk f 350,- voor de algemene lasten en f 50,- als huur voor hun (kleinere) kamer.

*Relatie met instanties*

Met de belasting zijn er problemen over de indeling in tariefgroepen. Van sommige groepsleden is de aangegeven indeling in tariefgroep II wel geaccepteerd, van andere niet. Een boekhoudkollektief behartigt onze belangen in deze kwestie.

*Relatie met andere woongroepen*

Er is contact met een plaatselijke belangenvereniging van woongroepen over een andere eigendomsvorm voor het huis. Verder heeft iedereen persoonlijke kennissen en vrienden die ook in groepsverband wonen.

*Ontwikkeling sinds start*

Sinds het begin zijn er twee mensen uitgegaan en vervangen door nieuwe bewoners. Als de 'kinderen' de deur uit gaan (en dat zal niet zo lang meer duren), zijn ook de vader en de moeder van plan de groep te verlaten.

*Toekomstverwachting*

Toen de oorspronkelijke bewoners met deze woongroep begonnen was het hun intentie om voor langere tijd in deze woonvorm te wonen. In de loop van de tijd is deze instelling echter veranderd. Momenteel leven er bij twee volwassenen plannen om binnen afzienbare tijd alleen of met een partner te gaan wonen. De twee 'kinderen' gaan studeren en willen het 'huis' uit om zelfstandig te gaan wonen.

De drie andere groepsleden willen wel blijven wonen, maar dan met een kleinere groep. Ze zoeken er één persoon bij, zodat iedereen meer ruimte (en rust) zal hebben.

---

## Woongroep 'De Vereniging'

Alle groepsleden kenden elkaar al voordat ze hier kwamen wonen. Zij woonden in grote studentenhuizen en wilden graag verhuizen naar een huis met minder mensen. De mogelijkheid om in verenigingsverband een huis te kopen sprak hun wel aan. Het bood het grote voordeel van het 'eigen baas zijn' en zou tegelijkertijd geen al te grote belemmeringen opleveren als iemand eens zou willen verhuizen.

De woongroep heeft zich in 1985 dan ook 'aangehaakt' bij een bestaande vereniging en is op zoek gegaan naar een geschikt huis.

Ten opzichte van het wonen in een studentenhuis wilde men er wel op vooruit gaan. De kamers moesten van voldoende afmeting zijn (ca. 20 m<sup>2</sup>) en men wilde er graag een tuin bij. Tenslotte mocht het bovendien niet te duur worden.

Eind 1985 werd uiteindelijk een huis aangekocht en kon het opknappen beginnen.

*Samenstelling*

De groep bestaat uit twee vrouwen en twee mannen in de leeftijd van 24 tot 27 jaar. Samen vormen zij één stel en twee alleenstaanden.

**Alle groepsleden hebben in Nijmegen gestudeerd. Voor twee was dat een universitaire studie, voor de andere twee hebben een HBO-opleiding. De eerste twee zijn momenteel werkloos, de anderen hebben een baan.**

*Doelstelling*

De woongroep heeft geen uitgesproken doelstelling anders dan het op een plezierige manier met elkaar in een huis wonen.

*Gemeenschappelijke activiteiten*

Er zijn naast de maaltijden, het schoonmaken en het onderhoud van het huis geen verdere gemeenschappelijke activiteiten. Het avondeten is het ontmoetingspunt van de dag.



*Eigendomsvorm*

Het pand van de woongroep is eigendom van een vereniging die in totaal drie panden in bezit heeft. De woongroepleden zijn allemaal lid van deze vereniging. Het idee achter deze constructie is dat door het koppelen van verschillende panden in één vereniging er voldoende draagvlak is voor de verstrekking van een geldlening door een bank zonder dat aan de bewoners hoge eisen wat betreft hun inkomen gesteld hoeven te worden. Hierdoor wordt de overdracht van het lidmaatschap van de vereniging eenvoudiger en zijn er dus minder problemen bij wisseling van bewoners.

*Organisatorische vorm*

De overkoepelende vereniging van drie woongroepen kent statuten en een huishoudelijk reglement en vergadert ongeveer vier keer per jaar. Voor het dagelijks leven zijn echter de huisvergaderingen van de woongroep zelf belangrijker. Deze vinden ongeveer zes keer per jaar plaats. Op deze vergaderingen komen in eerste instantie de praktische zaken rond het eigen huis aan de orde. Daarnaast wordt er indien dat nodig is gesproken over de sfeer in huis of eventuele problemen tussen mensen.

*Ruimteverdeling*

De groep heeft gemeenschappelijk de beschikking over een ruime woonkamer (ca. 25 m<sup>2</sup>), een keuken, een badkamer en een berging. Daarnaast heeft iedereen voor zichzelf een woon-/slaapkamer, variërend van 10 tot 25 m<sup>2</sup>. Bij de verdeling van de kamers heeft vooral de toedeling van de kleinste kamer voor problemen gezorgd. Eigenlijk vond men deze kamer te klein voor een woon-/slaapkamer. Door de woonlasten af te stemmen op de kamergrootte is getracht de ongelijke verdeling van ruimte te compenseren. De totale woonlasten inclusief energie, telefoonabonnement en dagblad liggen tussen de f 260.- en 380.- per maand per persoon.

*Relatie met andere woongroepen*

Met andere woongroepen zijn er kontakten via de al eerder genoemde vereniging. Dit contact is vooral zakelijk van aard. In noodgevallen kan men wederzijds een beroep op elkaar doen. Er zijn echter wel zoveel marges in de organisatorische constructie ingebouwd dat zoiets niet te snel zal gebeuren.

*Ontwikkeling sinds start*

Voor wat betreft het huis is er in het begin logischerwijs meer tijd besteed aan het opknappen dan nu. De sociale kant van de groep heeft geen bepaalde ontwikkeling doorgemaakt. Af en toe is er wel eens een wat gespannen situatie, waardoor mensen zich sneller terugtrekken op hun eigen kamers en het gemeenschappelijke gebeuren meer op de achtergrond komt te staan.

---

### Woongroep 'De Vier Deuren'

Dit, in vergelijking met de andere voorbeelden grootschalige, project is betrokken door een groep mensen die aanvankelijk (rond 1970) het voornemen hadden in een Centraal Wonenproject te gaan wonen. Het uitzicht op de realisatie daarvan was echter zo somber, dat zij zich afsplitsten en een eigen en tevens kleiner project gingen ontwikkelen. In een 19e eeuwse wijk van een grote stad kochten zij in 1977 als vereniging een groot pand. De keuze van het pand is met name door de financiële mogelijkheden van de bewoners bepaald (of liever gezegd: beperkt).



Het pand was gebouwd als tehuis voor ongehuwde moeders en heeft van 1960 tot 1975 als 'hotel' onderdak geboden aan 82 Joegoslaven.

Na aankoop van het verpauperde pand in 1977 voor f 225.000.- is voor een bedrag van f 125.000.- verbouwd. Het grootste deel van deze verbouwing is door de bewoners zelf gedaan. Zowel de oorspronkelijke gevel-indeling (vier voordeuren) als het dubbele trappenhuis is bij deze verbouwing ongewijzigd gebleven.

### *Samenstelling*

Het aantal personen en het aantal huishoudens in dit projekt heeft in de afgelopen elf jaar van bewoning steeds enigszins gevarieerd. Momenteel bestaat de groep uit 11 mensen in de leeftijd van 14 tot 53 jaar. De helft van de groepsleden zit in leeftijd tussen de 25 en 35 jaar. Er zit één stel in de groep, alsmede een moeder met een kind.

De meeste mensen hebben een opleiding gevolgd op HBO- of universitair niveau. De beroepsbezigheden zijn zeer gevarieerd: onderwijs, welzijnswerk, gezondheidszorg, personeelswerk en informatica.

### *Doelstelling*

De groep heeft geen andere doelstelling dan het bevorderen van de kwaliteit van het wonen, zowel op individueel als op kollektief niveau.

### *Gemeenschappelijke activiteiten*

De groep ziet zichzelf als een tussenvorm van Centraal Wonen en een woongroep. De privacy-gedachte van Centraal Wonen staat hoog in het vaandel: iedereen heeft een eigen woonruimte, met voorzover bouwtechnisch mogelijk, eigen voorzieningen. Omdat de groep relatief klein is, zijn er ook overeenkomsten met een woongroep.

In de groep heerst, zeker de laatste jaren, de opvatting dat 'gemeenschappelijke activiteiten' niet iets is wat moet, maar wat mogelijk moet zijn. Vanuit het oogpunt van continuïteit van het projekt zijn er een aantal gemeenschappelijke basisactiviteiten. Daarnaast hoeft er niets.

Gemiddeld wordt er 3 à 4 keer in de week voor de groep gekookt. Via een intekenlijst geeft men aan of men op een bepaalde dag aan de gemeenschappelijke maaltijd mee wil doen. Soms wordt er gekookt voor een groep van vier, soms voor een groep van vijftien als er gasten zijn.

Naast de gemeenschappelijke maaltijd is er maandelijks een klussendag. Aan de hand van een onderhoudsplan worden de noodzakelijke werkzaamheden aan het huis verricht. In principe doet iedereen aan de klussendag mee. Afhankelijk van de technische capaciteiten worden de klussen dan verdeeld over de groepsleden.

### *Eigendomsvorm*

De twee kadastrale panden die de groep bewoont, zijn eigendom van de vereniging. Ook de hypotheek is uiteindelijk op naam van de vereniging gekomen. Wel staan de leden allen persoonlijk borg voor de hypotheeksom.

### *Organisatorische vorm*

De woonvereniging waar alle bewoners automatisch lid van zijn, heeft maandelijks een vergadering. Tijdens de gemeenschappelijke maaltijden worden er over het algemeen geen dingen geregeld, omdat niet iedereen daarbij aanwezig is.

De maandelijks vergadering heeft als vaste agendapunten het vaststellen van de notulen, de binnengekomen post en de voorbereiding van klussendagen. Veel algemene taken zijn gedelegeerd naar commissies (o.a. een tuin-, onderhoud-, inrichtings- en feestcommissie) die op de vergadering verslag doen van hun activiteiten.

*Ruimteverdeling*

Het pand van de woongroep bestaat uit twee panden, elk bestaand uit een beneden- en bovenwoning, die onderling doorgebroken zijn. De groep als geheel heeft een grote woonkamer met een grote keuken en daarnaast berg- en hobbyruimte.

De privé-ruimte varieert qua grootte: vier mensen hebben een grote woonkamer met kookgelegenheid van ca. 40 m<sup>2</sup> met daarnaast nog een eigen slaapkamer, drie mensen hebben een woonkamer van ca. 30 m<sup>2</sup> met daarnaast een eigen slaapkamer, en drie mensen tusslotte hebben een gekombineerde woon-/slaapkamer van ca. 22 m<sup>2</sup>. De laatstgenoemde zes mensen hebben telkens met één ander groepslid een gemeenschappelijke keuken.

Door de uiteenlopende afmetingen van de ruimtes zijn ook de financiële bijdragen van de groepsleden verschillend. De totale woonlasten, incl. energie en telefoonabonnement variëren tussen de f 350.- en f 600.- (na belasting).

*Relatie met instanties*

Met de belastingdienst is al enige tijd een gevecht aan de gang over het al of niet toekennen van de zogenaamde alleenstaandetoeslag aan de groepsleden. Men vindt dat er beslist geen sprake is van enig financieel voordeel bij het groepswonen, ja zelfs dat men globaal duurder uit is dan bij het alleenwonen, en dat het onthouden van een toeslag op grond van een vermeend financieel voordeel dus onterecht is.

De groep voelt er weinig voor om zich naar instanties als de belastingen of de sociale dienst te camoufleren. Men gaat liever de strijd aan, maar heeft daarin ervaren dat de instanties weinig weet hebben van het karakter van groepswonen en de motieven van de mensen daarvoor.

*Relatie met burens*

Met de burens zijn er weinig kontakten. Voorzover men elkaar tegenkomt is het contact vriendelijk en gereserveerd. Men heeft de indruk dat de burens niet goed begrijpen wat groepswonen nu precies is.

*Ontwikkeling sinds start*

Sinds een jaar of zes is het ideaal om met de groep veel samen te doen wat verminderd; de frekwentie van het gezamenlijk eten is daardoor wat afgenomen. Verder zijn er naast de gemeenschappelijke telefoon, privé-telefoons in huis gekomen. De toegenomen behoefte aan privacy drukt zich niet alleen in de ruimte-verdeling uit, maar ook sociaal, in die zin dat er een leefklimaat ontstaan is waarin ieders individualiteit gerespecteerd wordt.

---

## Woongroep 'De Nieuwbouw'

Er zijn weinig plaatsen in Nederland waar woongroepen in nieuwbouwwijken aan de rand van de stad te vinden zijn. In de eerste plaats is een lokatie ver van het stadscentrum bij woongroepen weinig populair en in de tweede plaats is de woningvoorraad in deze wijken meestal dermate eenzijdig uit gezinswoningen samengesteld dat woongroepen er weinig te zoeken hebben. Desalniettemin komt het voor dat in combinatie met standaard gezinswoningen en kleine wooneenheden in nieuwbouwwijken grote woningen gerealiseerd zijn die vanwege hun hoge huurprijs moeilijk verhuurbaar zijn en daarom aan woongroepen toegewezen worden. De woongroep die hier beschreven wordt, woont in zo'n recent gebouwde, grote woning in een uitbreidingswijk van een grote stad.

In 1984 kwam de woning waar het hier om gaat vrij. Er had daarvoor ook al een woongroep in gewoond, maar die was na twee jaren uit elkaar gevallen. Enkele mensen van de huidige woongroep kwamen hier achter en zochten via via zeven mensen bij elkaar om een nieuwe woongroep te vormen.



### *Samenstelling*

De groep bestaat uit zeven mensen, vier vrouwen en drie mannen, in de leeftijd van 20 tot 27 jaar. Vijf groepsleden zijn alleenstaand, twee vormen een stel.

Het merendeel van de groep heeft een HBO- of universitaire opleiding achter de rug. Eén groepslid is nog met een dagopleiding bezig, één verdient haar brood met het geven van cursussen en vijf hebben (nog) geen betaalde baan; de laatsten zijn actief in vrijwilligerswerk of volgen losse cursussen, variërend van toneelregie tot Spaans. De inkomens van de groepsleden zijn laag.

### *Gemeenschappelijke activiteiten*

Het gemeenschappelijke avondeten wordt geregeld via een prikbord waarbij iedereen kan aangeven of hij/zij wil koken of mee-eten, en zelfs een voorkeur uit kan spreken wat betreft de tijd van eten. Het gebeurt zelden dat iedereen aanwezig is bij het avondeten. Gemiddeld wordt er met vier mensen (vegetarisch) gegeten. Na het eten wordt er gezamenlijk koffie gedronken.

Ook het ontbijt wordt regelmatig gemeenschappelijk genuttigd. Doordat men over het algemeen 's ochtends de tijd heeft, wordt er na het ontbijt heel wat af gediskussieerd.

De kosten van de maaltijden worden via een huishoudpot verrekend, waarin door alle groepsleden ca. f 40,- per week gestort wordt. Als iemand regelmatig niet mee eet, wordt deze bijdrage aangepast.

De schoonmaaktaken zijn via een roulerend rooster verdeeld. Soms moeten mensen er even aan herinnerd worden dat er schoongemaakt moet worden.

Aangezien de woning vrij recent gebouwd is, valt er in huis weinig te klussen. Af en toe wordt er een dag of weekend afgesproken om de voorkomende werkzaamheden te verrichten.

### *Eigendomsvorm*

Het huis is eigendom van een woningbouwvereniging en wordt per kamer gehuurd. De energierekening staat op naam van de groep.

### *Organisatorische vorm*

De groep heeft geen rechtspersoonlijkheid. Eénmaal per half jaar is er een huisvergadering, waarin meestal over praktische zaken gesproken wordt. Een frekwenter vergaderen wordt niet nodig gevonden, omdat dat te veel tijd zou kosten.

Veel informatie wordt aan elkaar doorgegeven via het huisschrift. Naast telefoonboodschappen en allerlei mededelingen, kunnen mensen er hun problemen, verhaaltjes, ideeën en zelfs gedichten in kwijt.

### *Ruimteverdeling*

De groep heeft als gemeenschappelijke ruimte een grote woonkeuken, een kleine tv-kamer, een kelder en een balkon. Privé beschikt iedereen over een woon-/slaapkamer van 20 à 25 m². Iedereen heeft een beperkte kookvoorziening op de eigen kamer. De huur van de kamers wordt via het puntensysteem vastgesteld en varieert van f 230,- tot f 350,-. Aan bijkomende lasten voor energie, telefoonabonnement en een dagblad wordt f 100,- per persoon per maand betaald.

De privé kamers zijn redelijk gelijkwaardig, zeker gezien de variatie in huurprijs. Daardoor zijn bij de start van de groep er weinig problemen geweest met het verdelen van de kamers.

### *Relatie met instanties*

Met de voordeurdelerskorting heeft men niets te maken omdat iedereen een eigen huisnummer heeft.



*Ontwikkeling sinds start*

Sinds 1984 is er twee keer een ledenwisseling geweest.

*Toekomstverwachting*

Wat betreft de toekomst zijn er geen duidelijke plannen. De mensen die een baan zoeken proberen deze wel in de regio te vinden, maar willen zich aan de andere kant hier niet op vastleggen.

Er zijn wel eens plannen gemaakt om met elkaar een ander (beter) huis te zoeken, maar ook zijn er plannen om individueel op zoek te gaan naar woonruimte of te gaan samenwonen. In verband met deze diversiteit in toekomstplannen willen de groepsleden zich niet al te sterk aan de groep binden. Het feit dat ze er relatief gemakkelijk weer 'uit' kunnen, wordt om die reden hoog gewaardeerd.

Ondanks deze 'vluchtigheid' wordt er naar gestreefd in huis een (samen)-leefsfeer te handhaven, waarin iedereen zich op zijn gemak en 'thuis' voelt.

---

## Woongroep 'De Groene'

In maart 1983 werd er door twee mensen los van elkaar een advertentie gezet in het weekblad 'de Groene' waarin ze aangaven op zoek te zijn naar een woongroep. De initiatieven werden gebundeld en samen met de mensen die reageerden ontstond een groep van vier mensen. Eind 1983 werd er via een nieuwe advertentie nog een vijfde bij geworven. In 1984 werd er een vereniging opgericht en een aan het begin van deze eeuw gebouwd pand aan de rand van het stadscentrum aangekocht.

*Samenstelling*

De groep bestaat uit vijf volwassenen (drie mannen, twee vrouwen) in de leeftijd van 28 tot 36 jaar. Twee van de groepsleden vormen een stel.

De groepsleden hebben merendeels een HBO- of universitaire opleiding (variërend van tuinbouwschool tot psychologie). Vier van de vijf groepsleden hebben een baan (variërend van systeemanalist tot opvang jeugdige criminelen), de vijfde is bezig met een vervolgopleiding.

*Gemeenschappelijke activiteiten*

Vijf dagen in de week wordt er in ieder geval samen gegeten. Elk van de groepsleden heeft een vaste dag in de week om boodschappen te doen en te koken. In het weekend wordt ad hoc geregeld wie er voor eten zorgt. Vroeger kende de groep een 'vrij' kookrooster, waarbij iedereen een dag kon kiezen om te koken, maar door de ervaring dat het dan té vaak gebeurde dat er geen boodschappen in huis gehaald waren, is men overgestapt op het systeem van vaste kookbeurten.

Het schoonmaken gebeurt via een roulerend rooster, waarbij elke week twee mensen aan de beurt zijn om de keuken en de woonkamer schoon te houden.

De groep kent de afspraak dat er één maal in de maand een klussendag wordt georganiseerd, maar in de praktijk gebeurt het minder vaak. Niet iedereen in de groep is daar even blij mee.

*Eigendomsvorm*

Het huis is gekocht door de vereniging waarvan het bestuur en de leden bestaan uit de bewoners van het huis.

*Organisatorische vorm*

Ongeveer zes keer per jaar is er een huisvergadering. Als er iets te bespreken is, hetzij op zakelijk hetzij op persoonlijk gebied, wordt de vergadering bijeen geroepen. Van de vergadering wordt een verslag gemaakt.

*Ruimteverdeling*

Het pand van de woongroep bestaat uit vier verdiepingen. De benedenste verdieping herbergt o.a. de gemeenschappelijke keuken en woonkamer. Drie groepsleden beschikken elk over een aparte woon- en slaapkamer ter grootte van in totaal ca. 30 m<sup>2</sup>. Eén groepslid heeft alleen een woon-/slaapkamer en één heeft 2 kleine kamers. De drie groepsleden met de meeste ruimte hebben gezamenlijk voor de financiering van het pand gezorgd. De andere twee betalen een bijdrage van f 280.- per maand. Iedereen betaalt bovendien nog f 170.- per maand voor energie en de overige vaste lasten. Tot deze overige lasten behoren o.a. de kosten van twee staatsloten.

*Ontwikkeling sinds start*

Sinds de start in 1984 is de samenstelling van de groep niet gewijzigd. Onlangs heeft echter één persoon besloten uit de groep te vertrekken. Er is door de anderen afgesproken met vier mensen door te gaan en de woonruimte anders te gaan verdelen, zodat iedereen een eigen verdieping krijgt.

---

## Literatuur

---

- Aalbers, B., K. Fens, J. Horvers & K. Ruyters (1980), *De woongroep: verbonden, maar niet gebonden*, Nijmegen: Katholieke Universiteit.
- Abrams, Ph. & A. McCulloch (1976), *Communes, Sociology and Society*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Abramson, N. (1981), *The making and evaluation of holograms*, London: Academic Press.
- Adriaansens, H.P.M., & A.C. Zijderveld (1981), *Vrijwillig initiatief in de verzorgingsstaat*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Asperen, D. van, e.a. (1987), *Waar ben ik aan begonnen?*, Amersfoort: De Horstink.
- Avort, A. van der (1987), *De gulzige vrij-blijvendheid van expliciete relaties*, Tilburg: Tilburg University Press.
- Barkun, M. (1984), 'Communal societies as cyclical phenomena', in: *Communal Societies*, Vol. 4, Fall, pp. 35-48.



- Bennett, J.W. (1975), 'Communes and communitarianism', in: *Theory and society*, Vol. 2, nr. 1, pp. 63-94.
- Berger, P. & T. Luckmann (1967), *The social construction of reality*, Garden City N.Y.: Anchor.
- Bernfeld, D. & J.F. Mabardi (ed.) (1984), *l'Habitat groupé autogéré au Benelux et en Europe*, Louvain-la-Neuve: Habitat et Participation/Foundation Roi Baudoin.
- Beus, J.W. de & J.A.A. van Doorn (red.) (1986), *De geconstrueerde samenleving*, Meppel: Boom.
- Blik op wonen* (1982), Utrecht: Geografisch Instituut Rijksuniversiteit Utrecht.
- Boelhouwer, P. (1984), *Woongroepen, Nieuwe hoeksteen van de maatschappij?*, Utrecht: Rijksuniversiteit Utrecht.
- Bolt, A. (1984), *De woongroep verlaten: Een verkennend sociologisch onderzoek naar uittrekking uit woongroepen na conflicten*, Wageningen: Landbouwhogeschool.
- Bouwstenen voor woongroepen* (1980), Hilversum: Landelijke Vereniging Centraal Wonen.
- Brinke van Hengstum, A.G.M. ten & M.S.J. Stegink (1987), *Het bouwen aan een woongemeenschap van ouderen*, Wageningen: Landbouwuniversiteit.
- Bruikbaarheidsonderzoek groepswoningen Amsterdam* (1985), Amsterdam: Gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting.
- Buiks, P.E.J. & R.C. Kwant (1981), *Cultuursociologie*, Alphen a.d. Rijn: Sam-som.
- Buunk, B. & I. Weeda (1982), 'Andere leefvormen in een veranderende samenleving', in: B. Buunk, *Andere leefvormen*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- CBS (1987), *Woningbehoefte-onderzoek 1985*, Rijswijk.
- Centraal Wonen in beeld* (1987) dl. I, (1989) dl. II, Utrecht: Landelijke Vereniging Centraal Wonen.
- Christiaens, M. (1986), 'Grenzen aan de zelfontplooiing', in: *Intermediair*, Jrg. 22, nr. 48, pp. 75-81.
- Cohn, N. (1957), *Pursuit of the millenium*, New York: Essential Books.
- Cramwinckel-Weeda, L. (1976), *Communes en commune-bewegingen*, Deventer: Van Loghum Slaterus.

- Dam, M. van (1985), 'Wat beweegt Nederland?', in: E. Snel & B. van Steenberghe, *Sociale bewegingen en cultuur*, Utrecht: Vakgroep Planning en Beleid RUU, pp. 21-31.
- Desain, C., M. Terlouw, S. Poldervaart & J. Rijnen (1985), 'Kinderopvoeding en -verzorging', in: *Weggemans, Poldervaart & Jansen*, pp. 177-190.
- Dijkhuis, A. (1980), *Wonen: gezamenlijk of geïsoleerd*, Delft: TH.
- Dijkhuis, A. (1983), *Kooperatief wonen in Raaba, Oostenrijk*, Delft: Technische Hogeschool.
- Donzelot, J. (1979), *The policing of families*, New York.
- Eck, R. van & J.H.M. Kapteijns (1988), *Wegwijzer wonen in groepsverband. Overwegingen bij het maken van programma's van eisen en ontwerpen voor wonen in groepsverband*, 's-Gravenhage: Ministerie van VROM.
- Eno, S. & D. Treanor (1982), *The collective housing handbook*, Castle Douglas (Scotland): Laurieston Hall Publications.
- Erp, H. van (1987), 'Over trechterrationaliteit en communicerende vaten', in: *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, Jrg. 79, nr. 4, pp. 309-311.
- Financiering van woonverenigingen* (1985), Den Bosch: Landelijk Overleg Woonverenigingen.
- Fischer, P. (1975), *Schlaraffenland, nimm's in die Hand. Kochbuch für Gesellschaften, Kooperativen, Dichterkreise, Wohngemeinschaften, Vereine und andere Menschenversammlungen*, Berlin: Verlag Klaus Wagenbach.
- Gehlen, A. (1971), *Der Mensch: seine Natur und seine Stellung in der Welt*, Frankfurt am Main: Athenäum.
- Gewoon Anders*, Tijdschrift van de Landelijke Vereniging Centraal Wonen, Utrecht.
- Garraty, J.A. & P. Gay (1972), *The university history of the world*, New York: Harper & Row.
- Goorhuis, C. (1986), *Nieuwe woonvormen*, Utrecht: Stichting HOZ.
- Gorni, Y., Y. Oved & I. Paz (eds.) (1987), *Communal Life*, Tel Aviv/New York: Yad Tabenkin/Transaction Books.
- Guide, C. (1930), *Communist and co-operative colonies*, London.
- Habermas, J. (1981), *Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt a.M.: Suhrkamp, dl. I en II.

- Habermas, J. (1983), *Moralbewußtsein und kommunikatives Handeln*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1984), *Vorstudien und Ergänzungen zur Theorie des kommunikativen Handelns*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1985), *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hagenaars, J.A.P. (1976), 'Latente variabelen', in: *Sociale Wetenschappen*, Jrg. 19, nr. 4, pp. 249-278.
- Handleiding groepshuisvesting* (1986), Amsterdam: Woongroepenvereniging Amsterdam.
- Hardy, D. & L. Davidson (1989), *Utopian thought and communal experience*, Enfield: Middlesex Polytechnic, Geography and Planning Paper nr. 24.
- Hendriks, J. (1986), 'Rituelen als interventie-instrument', in: *M&O*, nr. 4, pp. 326-341.
- Holloway, M. (1966), *Heavens on earth: utopian communities in America, 1680-1880*, London: Turnstile Press.
- Huppes, T. (1986), *Arbeidsdeling en verdelen van arbeid in de informatiemaatschappij*, Paper NSAV-studiedagen.
- Jansen, R. & A. Bouwhuis (1983), *Onderzoek groepshuisvesting*, Amsterdam: Stichting Woonkonsumentenonderzoek.
- Jansen, H. (1981-1986), *Woongroepen in Nederland*, (1981) dl. I 'Dataverzameling', (1982) dl. II 'Demografie en huisvesting', (1984) dl. III 'Doelstellingen, organisatie en communicatie', (1985) dl. IV 'De leefwijze van de groepsleden afzonderlijk', (1986) dl. V 'Samenvatting', Rotterdam: Erasmusuniversiteit.
- Jansen, H. (1986), *The development of communal living in the Netherlands*, Paper presented to the XXIth International CFR Seminar, Jerusalem (June 8-13).
- Jerome, J. (1974), *Families of Eden*, London: Thames & Hudson.
- Kanter, R.M. (1973), *Communes: Creating and managing the collective life*, New York: Harper and Row.
- Kanter, R.M. (1972), *Commitment and community: Communes and utopias in sociological perspective*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.



- Kar, P. van der & B. Goessen (1983), *Wonen in groepsverband in Tilburg*, Tilburg: IVA.
- Kesler, B. (1980), *Woonprojekten met gemeenschappelijke voorzieningen in Denemarken en Duitsland*, Wageningen: Landbouwhogeschool.
- Kleine gids voor de voordeurder* (1985), Amsterdam: LOBH.
- Komter, A.E. (1985), *De macht van de vanzelfsprekendheid*, 's-Gravenhage: VUGA.
- Korczak, D. (1978), *Wohnkollektive: Erscheinungsformen und Stabilität eines Familientypus*, Köln. Dissertatie.
- Korczak, D. (1979), *Neue Formen des Zusammenlebens*, Frankfurt a.M.: Fischer.
- Koschorke (1976), *Kommune und Großfamilie*, Zürich: Institut für Ehe und Familienwissenschaft.
- Krabbendam, F. & J. ten Velden (1976), *Naar meer gemeenschappelijkheid in het wonen*, 's-Gravenhage: PPD-Zuid-Holland.
- Kuijsten, A.C. (1987), 'Aantal gehuwden daalde met 11%', in: *Verslag studiedag 'Relaties in Nederland'*, HOZ-bulletin, nr. 56, 22 december.
- Kuiper, A. & C. Wachter (1982), *Woongroepen: een onderkomen... kom er maar eens om!*, Groningen: Stuurgroep-HAT.
- Kunneman, H. (1983), *Habermas' theorie van het communicatieve handelen: een samenvatting*, Meppel: Boom.
- Kunneman, H., & J. Keulartz (1985), *Rondom Habermas: analyses en kritieken*, Meppel: Boom.
- Langeveld, H.M. (1985), *Binding in vrijheid*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Lans, J. van der & D. de Ruyter (1985), 'Het wankel evenwicht tussen individualiteit en sociabiliteit' in: *Weggemans, Poldervaart & Jansen*, pp. 75-91.
- Latten, J. (1984), *De leefsituatie van de Nederlandse jeugd van 13-24 jaar: Een analyse omtrent jongeren in één-oudergezinnen*, deel 4, 's-Gravenhage: CBS.
- Leeuwen, L. Th. van (1986), *Veranderende leefvormen en individuele levensloop in sociaal-demografisch perspectief*, Wageningen, Paper NSAV-congres.
- Leeuw-Hartog, A. de (1980), *Gemeenschappelijk Wonen*, Rotterdam: Dienst Volkshuisvesting Gemeente Rotterdam.

- Leeuwen, L. Th. van, & M.J.H. Ploegmakers (1988), *Het huishouden als een dynamisch gegeven*, Paper Vlaams-Nederlandse studiedagen voor sociologen en antropologen, Antwerpen, 7-8 april.
- Loo, H. van der, E. Snel & B. van Steenberg (1984), *Een Wenkend perspectief? Nieuwe sociale bewegingen en culturele veranderingen*, Amersfoort: De Horstink.
- Meer huizen voor groepen* (1981), Arnhem: Vereniging Leef-, Woon-, Werk-gemeenschappen.
- Metcalf, W.J. & F.M. Vancly (1987), *Social characteristics of alternative lifestyle participants in Australia*, Brisbane: Griffith University.
- Morgan, G. (1986), *Images of organization*, Beverly Hills: Sage.
- Nieuwsbrief van de Woongroepenwinkel Groningen*, Groningen.
- Nota 'Wonen in groepsverband'* (1984), 's-Gravenhage: Ministerie van VROM.
- Oved, Y. (1987), *Two hundred years of communes in the United States*, New Jersey (USA): Transaction Books/Ramat Efal: Yad Tabenkin (Israël).
- Oomes-Van Alphen, A. (1982), *Centraal Wonen, Evaluatie van een agogisch proces*, Tilburg: Katholieke Hogeschool Tilburg.
- Petitfils, J.C. (1982), *La vie quotidienne des communautés utopistes au XIXe siècle*, Paris: Hachette.
- Pfister, M. (1983), 'Neue Kultur aus neuer Lebenspraxis', in: L. Arabin (Hg.), *Weiterbildung, Strukturen und Aspekte*, Bd. 5, Weilderstadt: Verlag Lexika.
- Ploegmakers, M.J.H. & L. Th. van Leeuwen (1988), *Huishoudens in levensloop perspectief*, 's-Gravenhage: Nederlandse Gezinsraad.
- Poldervaart, S., G. Blokland, K. de Bruin, G. Joukes & H. Westerhuis (1983), *Huishouden in de woongroep*, Amsterdam: SUA.
- Poldervaart, S. (1985), 'Woongroepen en de kommunautaire traditie', in: *Weggemans, Poldervaart & Jansen*, pp. 20-53.
- Rexroth, K. (1975), *Communalism: from its origins to the twentieth century*, London: Peter Owen.
- Rigby, A. (1974), *Communes in Britain*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Rijnen, J. (1981), *Kinderen in woongroepen*, Tilburg: Katholieke Hogeschool Tilburg.

- Roemig, M. (1987), 'The individual and the community: Education in communal Amana', in: Gorni e.a., *Communal Life*, pp. 317-323.
- Rongen, M. (1989), *Anders wonen dan in een woning*, 's-Gravenhage: Ministerie van VROM.
- Rubin, L. (1983), *Intieme vreemden*, Baarn: Ambo.
- Salén, S.H. (1984), 'Preface', in: C.G. Hedén & A. King (eds.), *Social innovations for development*, Oxford: Pergamon Press, pp. v-vii.
- Schoof, D. e.a. (1981), *Woongroepen en toewijzing: een kaartenbak als permanent onderkomen*, Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Schoorl, P.M. (1986), *Regelpatronen in het gezinsleven*, Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Schröder, H. (1982), *Wirtschaftliche und soziale Aspekte der Organisation des privaten Haushaltes in der Form des Großhaushaltes*, München.
- Schüleïn, J.A. (Hg.) (1978), *Kommunen und Wohngemeinschaften. Der Familie entkommen?*, Gießen: Focus-Verlag.
- Schüleïn, J.A. (Hg.) (1980), *Vor uns die Mühen der Ebenen: Alltagsprobleme und Perspektiven von Wohngemeinschaften*, Giessen: Focus.
- Setten, H. van (1987), *In de schoot van het gezin*, Nijmegen: SUN.
- Snel, E., B. van Steenbergen & H. van der Loo (1985), 'Sociale bewegingen in een cultureel perspectief', in: E. Snel & B. van Steenbergen, *Sociale bewegingen en cultuur*, Utrecht: Vakgroep Planning en Beleid RUU, pp. 131-139.
- Snellen, I. Th. M (1987), *Boeiend en geboeid : ambivalenties en ambities in de bestuurskunde*, Alphen aan den Rijn : Samsom.
- Nieuwe Rotterdam in sociaal perspectief, Het* (1989), Rotterdam, Rapport van de Commissie Sociale Vernieuwing.
- Spreeuwenberg, S. (1983), *Wij in het ik-tijdperk: woongroepen als levensstijl*, Nijmegen: Katholieke Universiteit, Doktoraalscriptie.
- Steenbergen, B. van (1986), *Sociale innovatie*, Zoetermeer: Ministerie van O & W.
- Swanborn, P.G. (1973), *Variabelen en hun meting*, Meppel: Boom.
- Tod, I., & M. Wheeler (1978), *Utopia*, London: Orbis Publishing.



- Toledo, K. van (1985), *Van wonen tot marketing: Een sociaal-filosofische analyse van het moderne behoefte-georiënteerd handelen*, Wageningen, Proefschrift.
- Toffler, A. (1981), *De derde golf*, Utrecht: Veen.
- Ussel, J. van (1977), *Leven in communes*, Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Verslag van de enquête over wonen in groepen* (1981), Den Haag: Anders Wonen.
- Verslag Woongroep-enquête Bottendaal* (1979), Nijmegen: Woongroepenwinkel.
- Verslag woonwensenonderzoek* (1980), Nijmegen: Vereniging Leef-, Woon-, Werkgemeenschappen.
- Wannyn, E. (1981), *Waarom groepen niet onder dak komen en ... hoe kunnen de problemen worden aangepakt*, Nijmegen: Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Weeda, I. (1982), *Ideaalbeelden rond leefvormen*, Deventer.
- Weeda, C.J. (1985), 'Veranderende ideaalbeelden rond primaire leefvormen in hun macro-sociologische betekenis', in: C.J.M. Corver, W.A. Dumon & J.M.L. Jonker, *Primaire leefvormen*, Amsterdam: SISWO, pp. 109-123.
- Weggemans, T.J. (1982), *Wonen in groepsverband: Een globale verkenning van een nieuwe woonbehoefte*, Tilburg: IVA.
- Weggemans, T.J. & P. van Lier (1983), *Bibliografie wonen in groepsverband*, Tilburg: IVA.
- Weggemans, T.J. (1983a), *Kollektieve woonstijl*, Tilburg: IVA.
- Weggemans, T.J. (1983b), 'Een brede visie op een breed verschijnsel', in: *Verslag van de SVH-studiedag 'Wonen in groepsverband'*, 's-Gravenhage: NIROV.
- Weggemans, T.J., S. Poldervaart & H. Jansen (red.) (1985), *Woongroepen, individualiteit in groepsverband*, Utrecht: Het Spectrum.
- Weggemans, T. (1986), 'Alledaagse keuzes bij woongroepen', in: *Wending*, Jrg. 41, nr. 8, pp. 483-491.
- Weggemans, T. (1987a), 'Communal households in the Netherlands', in: *Gomi, Oved & Paz*, pp. 211-216.
- Weggemans, T. (1987b), 'Modern lifestyles and housing form', in: *Netherlands Journal of Housing and Environmental Research*, Vol. 2, No. 3, pp. 247-261.

- Weggemans, T. (1988), *De sociale orde van de woongroep. Een vergelijking van nieuwe leef- en arbeidsvormen*, Paper NSAV-studiedagen 1988.
- Weggemans, T. (1989a), 'Modern Utopia and modern communes', in: D. Hardy & L. Davidson, *Utopian thought and communal experience*, Enfield: Middlesex Polytechnic, Geography and Planning Paper nr. 24, pp. 44-53.
- Weggemans, T. (1989b), 'Solidariteit als dagelijks probleem', in: Coenen, H. (red.), *Solidariteit en tanende zorg*, Amsterdam: SISWO, pp. 21-41.
- Weggemans, T.J. (1989c), 'De samenhang tussen nieuwe leefvormen en nieuwe vormen van werken', in: *Gezin*, Jrg. 1, nr. 1, pp. 65-74.
- Weggemans, T.J. (1989d), 'Les nouveaux styles de vie et les nouvelles formes d'habitat', in: N. Haumont & M. Segaud (ed.), *Familles, mode de vie et habitat*, Paris: L'Harmattan, pp. 211-225.
- Weggemans, T.J. (1989e), 'Openbaar en privé bij collectieve woonvormen', in: P.W. Blauw (red.), *Ruimte voor openbaarheid*, 's-Gravenhage: VUGA, 1989, pp. 49-61.
- Wonen in meervoud. Nota woongroepenbeleid* (1981), Delft: PSP.
- Wonen met gemeenschappelijke voorzieningen* (1980), Utrecht: Komitee Jongerenhuisvesting Utrecht & Stichting Jongerenhuisvesting Utrecht.
- Woonwensen van woongroepen* (1984), Groningen: Woongroepenwinkel Groningen.
- Wurzbacher, G., & G. Cyprian, 'Großfamilie - Kleinfamilie - Kommune: Ihre Integrations- und Individuationswirkungen', in: *Schüle*in (1978).
- Wuthnow, R. (1984), *Cultural analysis*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Yankelovich, D. (1982), *Nieuwe regels. Op zoek naar zelfontplooiing in een omgekeerde wereld*, Baarn: Ambo.
- Zablocki, B.D. (1980), *Alienation and charisma: A study of contemporary American communes*, New York: The Free Press.
- Zijderveld, A.C. (1970), *The abstract society*, New York: Doubleday.
- Zuidberg, A.C.L. (red.) (1978), *Huishoudkunde in Nederland*, Wageningen: Veenman & Zonen.













Bibliotheek K. U. Brabant



17 000 011 16624 7

TILBURG UNIVERSITY PRESS  
P.O. BOX 90153  
5000 LE TILBURG  
THE NETHERLANDS